

Jaarboek 2010

Een augustijnenklooster van aanzien

conventus sancti augustini dordracencis
1275 - 1572

Historische Vereniging Oud-Dordrecht

Een augustijnenklooster van aanzien

Herman A. van Duinen

Een augustijnenklooster van aanzien

conventus sancti augustini dordracensis
1275 - 1572

Redactie
H.A. van Duinen
C. Esseboom

Historische Vereniging Oud-Dordrecht

Afbeeldingen omslag:

Voorzijde: het pandhof in 2010 richting Augustijnenkerk. Foto: H.A. van Duinen.

Achterzijde: het pandhof met kloostergang omstreeks 1700 richting Augustijnenkerk.

Gemaakt naar een oudere tekening door E.H. Schoemaker (1837-1917), SAD DI 551-35750.

Dit boek kwam mede tot stand door de financiële steun van

ROB HEIJKOOP TRADING B.V.

VELDHUIZEN EVENBOER & NUITEN
ADVOCATEN

STICHTING BEHOUD AUGUSTIJNENKERK DORDRECHT

ISBN 978-90-812135-6-1

NUR 693

© Uitgeverij: Oud-Dordrecht

Vormgeving: Herman A. van Duinen

Druk: RAD - Dordrecht

Brochage: Binderij Van Strien - Dordrecht

De uitgeefster heeft getracht alle rechthebbenden van de afbeeldingen te benaderen. Personen die menen ten onrechte niet te zijn benaderd, worden verzocht contact op te nemen met de uitgeefster: Postbus 1124 - 3300 BC Dordrecht.

Niets uit deze publicatie mag worden gereproduceerd in welke vorm ook zonder schriftelijke toestemming van de uitgeefster.

No part of this publication may be reproduced in any form without written permission from the publisher.

Der Augustiner orden

*Met de hand ingekleurde houtsnede van een augustijner monnik
door Hans Sebald Beham (1526).*

Inhoudsopgave

Woord vooraf 11

Ten geleide 15

DEEL I

1. Het ontstaan van de Augustijner Orde 19

De Regel van Augustinus 19

De Magna Unio 21

De Keulse Provincie 22

Observanten en conventuelen 23

Het einde van de Noord-Nederlandse augustijnenkloosters 23

2. De Regel van Augustinus 25

Hoofdstuk 1 25

Hoofdstuk 2 26

Hoofdstuk 3 26

Hoofdstuk 4 28

Hoofdstuk 5 30

Hoofdstuk 6 32

Hoofdstuk 7 34

Hoofdstuk 8 35

3. Het dagelijkse leven in een augustijnenklooster 37

De Constituties 37

Het bestuur van de Augustijner Orde 37

Functionies in het plaatselijke klooster 38

De kloosterliturgie 39

4. Opleidingen binnen de Augustijner Orde 43

Novicen en kloosterkleding 43

Opleiding en intellectuele vorming 43

5. De bedelorden in Dordrecht 47

Vestiging van bedelorden in Dordrecht 47

De minderbroeders 47

<i>De augustijnen</i>	49
<i>Termijnhuizen</i>	50
<i>Niet altijd zonneschijn</i>	51
<i>Religieuze troebelen</i>	53

DEEL II

6. Het augustijnenklooster in Dordrecht 57

<i>Stichting van het augustijnenklooster</i>	57
<i>De bouw van het augustijnenklooster</i>	59
<i>Nieuw typering van den cloester</i>	59
<i>Brand in het klooster</i>	64

7. Het klooster na de brand van 1512 67

<i>Het klooster na de herbouw</i>	67
<i>De kloosterkerk van de augustijnen</i>	69
<i>Het koor</i>	71
<i>Liturgische muziek</i>	73
<i>Kleur in de kerk</i>	74
<i>De dakruiter</i>	77
<i>Afmetingen van de kloosterkerk</i>	78

8. Begraven in de kerk 81

<i>Onenigheid met de parochiekerken</i>	81
<i>Grafzerken en graven vóór 1572</i>	85

9. Een klooster van aanzien 95

<i>Het vidimeren</i>	95
<i>Kapittelvergaderingen</i>	98
<i>Schenken, bezittingen en inkomsten</i>	99
<i>Huis het Hart</i>	102

10. Proveniers, een Broederschap en Clarissen 109

<i>Proveniers</i>	109
<i>De Broederschap van Sint-Antonius</i>	109
<i>De Clarissen</i>	111

11. Termijnhuizen 113

- Het termijng gebied 113*
- Termijnbroeders in 's-Hertogenbosch en Breda 113*
- Broeder Bartholomeus, termijnbroeder in Kampen 115*
- Brand tijdens een prediking in de Sint-Ursulakerk te Delft 116*
- Een termijnhuis in Gouda 116*

12. Geleerde Dordtse augustijnen 119

- Dordtse studenten 119*

13. Enige invloedrijke Dordtse augustijnen 123

- Jacob Lisse 123*
- Adriaan van Appeltern 124*
- Hendrik van Zutphen 125*
- Jan van Mechelen 126*
- Jan Crabbe 128*

14. Dordtse augustijnen beschuldigd van Lutheranisme 131

- Tekenen van Lutherse reformatie bij de Dordtse augustijnen? 131*
- Geen klachten over augustijnen 132*
- Veel 'quade leeringe' door augustijnenbroeders 133*
- Uit de stad verdreven 138*

15. 1572, een cruciaal jaar 141

- Verdrag met de watergeuzen 141*
- Het verdrag verbroken 142*
- Belangrijke besluiten in de refter van het augustijnenklooster 143*

16. Het einde van een kloostergeschiedenis 145

- Vernielingen oogluikend toegelaten 145*
- Vertrek van de augustijnen 145*
- Dordtse augustijnen naar Brussel? 147*
- Een augustijnenklooster in Brussel 149*
- Achtergebleven geestelijken 150*
- Een voormalig klooster als 'monument van het verleden' 150*

17. Augustijnenkloosters in de Nederlanden 153

- *Hasselt* 154
- *Leuven* 155
- *Mechelen* 157
- *Brugge* 158
- *Maastricht* 159
- *Edingen* 160
- *Ieper* 161
- *Dordrecht* 162
- *Middelburg* 162
- *Gent* 163
- *Doornik* 165
- *Appingedam* 166
- *Haarlem* 167
- *Luik* 169
- *Enkhuizen* 170
- *Antwerpen* 172

18. Het Dordtse klooster van 1587 - 2010 175

Bijlage A 183

Leden van de Broederschap van Sint-Antonius 183

Bijlage B 187

Dordtse studenten 187

Bijlage C 188

Dordtse priors 188

Bijlage D 191

Dordtse kloosterbroeders 191

Begrippenlijst 197

Geraadpleegde bronnen 207

Noten 211

Woord vooraf

Het mag er in de geschiedenis wonderlijk aan toe gaan. Had een Dordtse augustijn in de vijftiende eeuw zich kunnen indenken dat de manifest aanwezige kerkelijke instellingen in de bloeiende handelsstad een eeuw later moesten onderduiken onder druk van een nieuwe confessie? Dat het roomse Dordt een bolwerk van hervormde orthodoxie zou worden? En dat weer enige eeuwen later, wanneer de secularisatie in heel West-Europa de religieuze Orden in weinig groeizaam weer brengt, een rechtgeaarde protestant de uitgedunde ledenlijst van de Nederlandse augustijnenprovincie met een aanzienlijk aantal broeders uit het middeleeuwse Dordrecht weet te aan te vullen?

De eerste keer dat ik van de stad Dordrecht hoorde, was in mijn kleutertijd, tijdens vaders verhaal over het bestaan van keldervloeren die met het getij op en neer konden gaan. In Dordrecht waren die te vinden. Hij had zich als aannemer met de restauratie van dit soort ingenieuze kunstwerken beziggehouden.

Meer in de buurt van het Dordtse augustijnenklooster kwam ik, na mijn intrede bij de augustijnen. In het noviciaatjaar (1965-1966) werd er les gegeven over de geschiedenis van de Orde. Af en toe was de novicen een gezamenlijk uitstapje vergund om kennis te maken met historische monumenten waar augustijnen ooit verblijf hielden. Wie daar enthousiast en met veel kennis over kon spreken, was mijn overleden medebroeder dr. Alberic de Meijer. Als archivaris van de Nederlandse Provincie koesterde hij ooit het plan een monografie over de Nederlandse kloosters van de Orde te publiceren. Onder zijn leiding bezochten we in 1966 het Hof. Ook heeft men ons toen op het Stadsarchief hartelijk ontvangen. Daar mochten we de rollen bekijken der middeleeuwse stadsrekeningen met als regelmatig terugkerend *item*: wijntraktaties van stadswege aan de broeders.

Doorgang vanuit de Voorstraat naar het voormalige klooster- of pandhof. De deur op de achtergrond geeft onder meer toegang tot de trap naar het dormitorium (slaapzaal).

Nog altijd overeind gebleven, doet het Hof te Dordrecht herinneren aan de vroegste geschiedenis van de Augustijner Orde in Noord-Nederland. De muren hebben religiestormen en politieke onrust doorstaan. Voor de huidige augustijn is het Hof vooral uniek, omdat van de Nederlandse augustijnenkloosters van vóór de Reformatie geen steen meer op de andere is gebleven, behalve dat in Dordrecht. De vleugels van het voormalige klooster lagen er in 1966 overigens nog wat slaperig bij. Eenmaal zelf novicemeester geworden, vond ik het beslist nodig met mijn pupil opnieuw Dordrecht te bezoeken en hem mee te tronen naar het Hof waarvan een gedeelte

inmiddels was gerestaureerd. Zo konden we toen de refter (sinds 1972 Statenzaal geheten) bewonderen. Later maakte ik kennis met Herman van Duinen. Zijn brede belangstelling voor de Dordtse geschiedenis weet hij vast te leggen in een aantal degelijke publicaties, fraai verlucht met door hem zelf gemaakte foto's. Op verschillende niveaus zet hij zich, samen met anderen, in om de historische schoonheid van Dordrecht voor de generaties na ons te bewaren en de bekendheid ervan te bevorderen. Hij blijkt in zijn interesse voor het Hofcomplex niet alleen belangstelling te koesteren voor dode stenen, maar bovendien voor het dagelijkse leven van de middeleeuwse kloosterlingen. Het samengaan van zijn nauwkeurig onderzoek en zijn minzaam karakter, heeft een bijzondere band bewerkt met enkele leden van de Nederlandse Provincie der Augustijnen.

In Dordrecht hadden twee mendicantenorden een nederzetting: de augustijnen eremieten en de franciscanen of minderbroeders. In andere steden waren ze soms alle vier aanwezig: dominicanen of predikheren, minderbroeders, vrouwebroeders of karmelieten en augustijnen. Dat was bijvoorbeeld het geval in Haarlem op het eind van de vijftiende eeuw. Van Duinen heeft zich niet beperkt tot een beschrijving van gebouw en geschiedenis van het Dordtse convent. Aan de lokale geschiedenis van het klooster laat hij een uitvoerig inleidend deel voorafgaan waarin hij de spiritualiteit van de augustijnen uiteen zet. Hij behandelt het ontstaan van de Orde in een periode die, evenals de zestiende eeuw, nodig toe was aan een ingrijpende kerkhervorming. Vanaf de twaalfde eeuw keerden bewustlevende gelovigen zich, op basis van het evangelie, tegen de rijkdom van kerkelijke overheden. Ze leverden daarbij ook kritiek op het opkomende pre-kapitalisme. Deze mensen streefden in hun beleving van soberheid en bezitloosheid de leefwijze van de apostelen na. Naast de clerus achtten zij ook zichzelf bevoegd, op grond van hun apostolische leefwijze, rond te trekken en het evangelie te preken. Uit deze hervormingsbeweging zijn de mendicanten- of bedelorden ontstaan. Tot de spirituele bagage van de augustijnenorde behoort natuurlijk allereerst de Regel van Augustinus (†430). De bisschop van Hippo schreef die Regel ten behoeve van zijn monnikengemeenschap in de Noord-Afrikaanse havenstad. De vertaalde tekst, verdeeld over acht kleine kapitels, werd in Van Duinens boek integraal opgenomen. Met een doorkijk op het dagelijkse leven van een middeleeuws augustijnenklooster geeft de auteur tevens inzicht in de manier waarop een spirituele tekst vlees en bloed kan worden in de praktijk van het handelen. Het is duidelijk dat de Orde vanaf haar ontstaan veel aandacht had voor de geestelijke vorming van haar kandidaten, voor de degelijke theologische opleiding van haar leden en voor haar participatie

aan het universitaire theologische bedrijf. De predikers moesten immers gestudeerde mensen zijn, zodat ze over geloofskwesties konden discussiëren en ze helder en correct uiteenzetten. Dankzij hun studie dienden ze daarin beter beslagen ten ijs te komen dan de doorsnee parochiepriester.

De geschiedenis van het Dordtse klooster tot aan de grote brand van 1512 wordt in het tweede deel beschreven. Van Duinen betreft in zijn beschrijving ook het maatschappelijke belang van het convent. Zo krijgen enige opmerkelijke augustijnen, zowel prioren als geleerden, aparte aandacht en komt de confrontatie van het convent met de leer van hun Wittenbergse ordesgenoot Maarten Luther aan bod. Na de eerste schermutselingen bij het opkomen van Lutheranisme en Calvinisme, volgen politieke troebelen. In dat verband is 1572 een cruciaal jaar. De ontwikkelingen in Holland leiden ertoe dat men de roomse instellingen verbiedt en opheft. Daarmee wordt het einde van het convent ingeluid en is de geschiedenis van het klooster afgesloten; niet echter die van de Orde. Hoewel de Augustijnen stad en land moeten verlaten, richten enkelen hunner in het begin van de zeventiende eeuw opnieuw hun schreden naar de Noordelijke Nederlanden, daar slechts gedoogd; maar niet meer naar Dordrecht. Na eeuwen van verwijdering, is het echter opvallend hoe sinds de jaren '80 van de vorige eeuw de katholieke en reformatorische confessie in Nederland beide hun belangstelling voor de kerkvader Augustinus delen. De tijden zijn voorbij dat met name Augustinus' dogmatische teksten door de twee partijen werden misbruikt om het eigen gelijk te halen. Broederlijk richten zij nu hun aandacht op zijn spiritualiteit. Met die speciale belangstelling bewegen ze zich in de nog altijd christelijk georiënteerde onderstroom van de moderne Nederlandse maatschappij. Terwijl in Nederland de openbare rol van de confessies door de politiek wel wordt ontkend, zijn we er tegelijk dagelijks getuige van hoe de plaats van de religie als zodanig om aandacht vraagt. De gemeenschap van de Nederlandse augustijnen wil met de vertaling van Augustinus' spirituele geschriften aan die speciale aandacht tegemoet komen. Zoals in de literatuur van het Westen het monument van Augustinus' werken nog steeds wordt bezocht, zo kan ook een gebouw die rol vervullen. De geschiedenis van het Hof, ook nadat de augustijnen er waren uitgetrokken, levert voldoende stof om op monumentale wijze te herinneren aan wat de grondleggers van onze Nederlandse cultuur heeft bewogen.

Martijn Schrama o.s.a.

Inleiding

De bloeitijd van de stad Dordrecht viel in de veertiende en vijftiende eeuw en wordt wel de *Dordtse Gouden Eeuw* genoemd. Het was de tijd waarin kerk (*de rooms-katholieke kerk*) en maatschappij een eenheid vormden.

Kerkelijk maakte Dordrecht deel uit van het bisdom Utrecht en vormde met een dertigtal omringende plaatsen het dekanaat van Zuid-Holland.

Behalve drie parochiekerken – de Grote of Onze-Lieve-Vrouwekerk, de Sint-Nicolaas- of Nieuwkerk en de Sint-Adriaanskerk – en tal van kapellen bezat de stad een aantal kloosters, waaronder het augustijnenklooster.

In het augustijnenklooster is in 1572 in de grote refter (*eetzaal*) de Eerste Vrije Statenvergadering gehouden, waar de grondslag is gelegd voor een vrije en onafhankelijke Republiek der Nederlanden. Naast dit belangrijke feit van een vier dagen durende vergadering heeft het klooster echter een 300-jarige geschiedenis, waar zo goed als niets van bekend was. Het doel van mijn studie was dan ook onderzoek te doen naar de geschiedenis en de betekenis van het augustijnenklooster tot aan haar opheffing in 1572.

Helaas is een beschrijving van Herman Oem (circa 1560-1623), getiteld *Annales Ecclesiae in quibus titulus de ortu et progressu urbis primariae Dordracensis Zuythollandiae et familiae Dordracenae* verloren gegaan en moeten we, volgens Van Dalen,¹ afgaan op de aanhalingen van diverse schrijvers die de *Annales* hebben gekend. En hier ligt dan direct het eerste probleem, want deze schrijvers geven slechts summiere gegevens over de middeleeuwse geschiedenis van het augustijnenklooster. Zo schrijft Matthys Balen Jansz in zijn *Beschryvinge der Stad Dordrecht* (1677)²:

‘De Priorye, ’t Hof, Klooster, en Convent, der Augustinen-Heremiten. Is volgens Heer Herman Oems, *Ongedrukte Beschrijvinge van Dordrecht* gesticht, in ’t Jaar Ons Heeren M.cc.Lxxv. En heeft van de Kerk den *Eersten Steen geleyd, Broeder Goidschalck Oem, Prior* aldaer in ’t Jaer 1293. En is ‘et voorsz Klooster by die Broederen bezeten totten Jare 1572’.

*De in 1572 gemaakte
doorgang vanuit het
Steegoversloot naar het
voormalige pandhof.*

Het tweede probleem is het feit dat de augustijnen in het najaar van 1572, toen Dordrecht overging tot de calvinistische reformatie, uit de stad zijn gevlucht en kerk en klooster in beslag werden genomen.

Als de augustijnen bij hun vertrek naar de Zuidelijke Nederlanden archiefgegevens hebben meegenomen, zijn deze in de loop der eeuwen waarschijnlijk verdwenen. De gegevens over de Dordtse augustijnen moeten dan ook uit indirecte bronnen bij elkaar worden gezocht.

Iemand die zich daar intensief mee bezig heeft gehouden, was de augustijner pater dr. Albericus de Meijer (1922-2004). In het Dordtse Stadsarchief wordt van pater De Meijer een lezing bewaard, getiteld *Zevenhonderd jaar Augustijnenkerk Dordrecht*.³ De lezing werd gehouden op vrijdag 3 september 1993 in de Augustijnenkerk vanwege het feit dat het 700 jaar geleden was dat van deze kerk de eerste steen werd gelegd. Hierin zegt De Meijer: 'Daar in het Dordtse Stadsarchief weinig te vinden is over de geschiedenis van het klooster tot 1572, moet de geschiedenis bij elkaar worden gezocht in bronnen die handelen over andere personen en zaken en slechts zijdelings daarmee in verband staan. Zulke bronnen zijn de registers van de prioren generaal, kapittelakten van de Keulse Provincie waartoe het Dordtse klooster behoorde, stadsboeken en stedelijke rekeningen, kronieken van stad en gewest, archief-inventarissen van Nederlandse steden en andere kloosters in Holland, registers van Europese universiteiten waaraan Dordtse augustijnen gestudeerd hebben, boeken over de Reformatie, enz. Uit al die bronnen krijgen we fragmentarische gegevens, die we bij elkaar moeten leggen als een legpuzzel en die nooit compleet zal zijn, maar die toch wel zoveel belangrijke en interessante facetten opleveren, dat we ons van de geschiedenis van het Dordtse klooster enigszins een beeld kunnen vormen'.

Voor onderzoek van de periode na de Reformatie in 1572 staan voldoende gegevens ter beschikking. Deze kunnen onder meer worden gehaald uit kerkenraads- en kerkmeestersnotulen, thesauriersrekeningen, stadsbeschrijvingen en restauratierapporten. Voor onderzoek naar de periode dat het klooster nog in bedrijf was (1275-1572), was er maar één mogelijkheid: contact zoeken met een convent van de Nederlandse Provincie van de Orde der Augustijnen. Via de prior van het augustijnenklooster in Nijmegen, drs. Joost Koopmans, kwam ik in contact met dr. Martijn Schrama o.s.a. (*Ordo Sancti Augustini*) van het Provinciaal van de Orde der Augustijnen te Utrecht.

Dankzij zijn grote interesse voor mijn onderzoek mocht ik gebruikmaken van alle door pater De Meijer verzamelde gegevens over het Dordtse klooster. Deze gegevens bestaan hoofdzakelijk uit een uitgebreid kaartsysteem en vele met de hand geschreven en uitgetypte A4-vellen papier. Dit was op zichzelf al een puzzel om daar orde in te brengen.

Het was ooit het plan van pater De Meijer aan de hand van zijn verzamelde gegevens een boek te schrijven over de augustijnenkloosters in de Nederlanden, waaronder het Dordtse klooster, destijds een van de belangrijkste augustijnenkloosters in dit gebied.

Ik ben dankbaar, met zijn gegevens, de assistentie van Martijn Schrama en eigen onderzoek dit werk te hebben kunnen samenstellen.

Zowel Martijn Schrama als mede dr. Cees Esseboom, redacteur van de historische Vereniging Oud-Dordrecht, wil ik danken voor hun adviezen, kritische vragen en het doorlezen van het concept.

Bij gebrek aan voldoende bronnen was het helaas niet mogelijk een volledige geschiedenis te schrijven; toch meen ik, (om met de woorden van pater De Meijer te spreken) *een paar venstertjes opengezet te hebben, waardoor u kunt binnenkijken in de geschiedenis van de augustijnen te Dordrecht.*

Herman A. van Duinen (2010)

Het ordeteken van de augustijnen, een vlam-mend hart (vurige liefde) doorboord met een pijl en een bijbel (zie ook pagina 205).

DEEL I

1. Het ontstaan van de Augustijner Orde

Van circa 1275 tot 1572 hebben de augustijnen, evenals de franciscanen of minderbroeders, midden in de stad Dordrecht gewoond. Met de komst van het calvinisme in 1572 was er voor de kloosterlingen geen taak meer weggelegd en werden de kloosters opgeheven. De enige herinnering aan die periode is het Augustijnenklooster, dat in de loop der tijden wel veranderingen heeft ondergaan, maar toch zijn sfeer heeft weten te behouden. In dit eerste deel zal worden ingegaan op het ontstaan van de Augustijner Orde, haar doelstellingen en de vestiging van augustijnen in Dordrecht.

De Orde ontstond in Italië in het begin van de dertiende eeuw. Aan de oorsprong stonden eremieten, in armoede levende leken en geestelijken die zich in afgelegen gebieden toediepten op gebed en prediking. Deze eremieten waren geen kluizenaars in de zin van teruggetrokken religieuzen die in de woestenij leefden (het Griekse *erèmos* betekent ‘woestijn’), maar zij onderscheidden zich door een leven buiten de steden, in de landelijke gebieden. Daar predikten ze het evangelie en leidden ze een gezamenlijk geloofsleven. Dat hield in dat ze samen de getijden baden en geen privébezit aanvaardden. Als bewijs voor hun orthodoxie en hun gezagsgetrouwheid stelden de eremietengroepen zich vanaf 1216 steeds meer onder de autoriteit van de Romeinse Curie.⁴ Die gaf hun de opdracht een bestaande kloosterregel te kiezen. Omdat zij niet alleen contemplatief (beschouwend) maar ook een actief apostolisch leven (predikend) wilden leiden, bleek de *Regel van Augustinus* het meest geschikt te zijn.

De Regel van Augustinus

De kerkvader Aurelius Augustinus (354-430) - na eerst met vrienden op een religieuze basis te hebben samengewoond te Thagaste in het tegenwoordige Algerije - stichtte in 391 te Hippo (Algerije) een klooster voor leken. Een paar jaar later schreef Augustinus een Regel, het *Praeceptum*, waarin hij het mondelinge onderrecht, dat hij sedert enkele jaren aan de lekebroeders te Hippo had gegeven, samenvatte.⁵ Al tijdens Augustinus' leven werd zijn Regel door leerlingen en volgelingen, die zelf kloosters stichtten, verspreid. Via Italië kwam de Regel van Augustinus in West-Europa terecht en werd vooral vanaf de elfde eeuw verspreid onder

Zicht op het voormalige klooster- of pandhof en de kloosterkerk. In de bestrating is deels de kloostergang, het lavatorium (wasplaats) en de waterput te zien.

invloed van kerkelijke hervormingsbewegingen.⁶ De groeiende populariteit van Augustinus' Regel in de twaalfde en dertiende eeuw is alleen te verklaren vanuit pogingen tot kerkhervorming. Het ideaal van de Regel was te leven zoals de apostelen en de eerste christengemeente dat leidden, de *vita apostolica*. Dit leven nodigde christenen uit om in navolging van de apostelen geen privébezit te hebben en predikend rond te trekken.

In de dertiende eeuw was het sociale en culturele landschap sterk gewijzigd door de groei van de handel, de opkomst van het pre-kapitalisme, de ontwikkeling van de steden en de stichting van universiteiten. Naast theologisch onderwijs aan de kloosterscholen kwam in de elfde eeuw de scholastieke onderwijsmethode in de stedelijke scholen tot ontwikkeling, die in de twaalfde en dertiende eeuw verder werd uitgebouwd aan de universiteiten. In dit klimaat ontstond er een groot aantal bewegingen van vrijwillige armoede, die een kritische houding aannamen tegenover de geestelijkheid in de steden, die zij geldzucht, decadente levensstijl en onbekwaamheid in de zielzorg van de stedelijke bevolking verweten.⁷ Zij wilden terugkeren tot het ideaal van de *vita apostolica*. In hun prediking spoorden zij aan tot boete en verzoening en probeerden zij door hun voorbeeld de Kerk te hervormen.

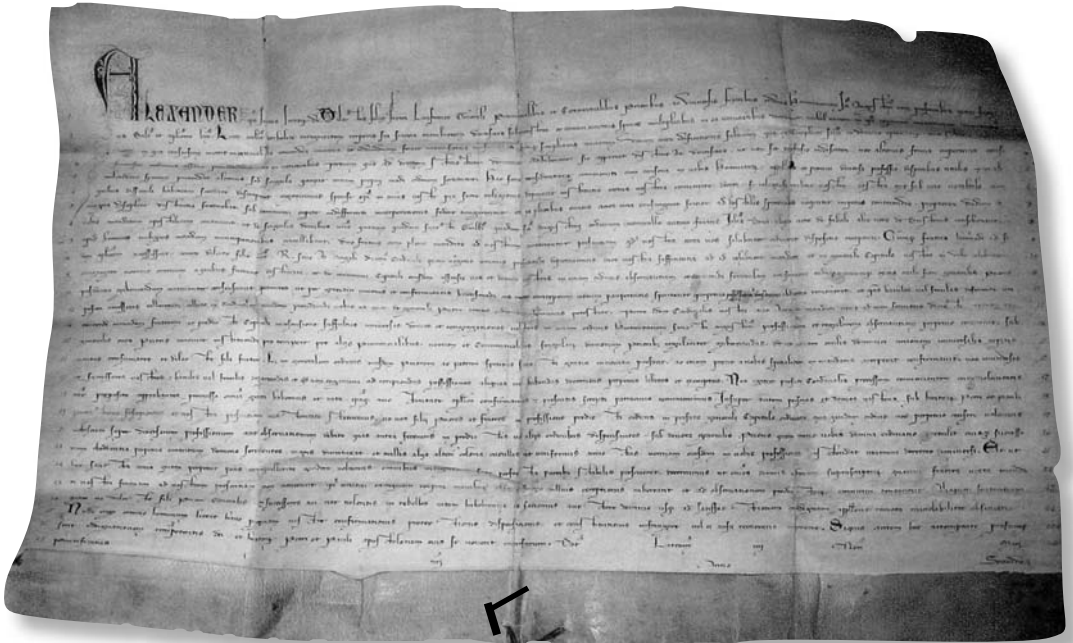
Hierbij beriepen zij zich op de opdracht die Jezus aan de apostelen had gegeven: *Gaat heen in de gehele wereld, verkondigt het evangelie aan de ganse schepping* (Mc 16, 15).⁸ Die bewegingen lagen aan de basis van het ontstaan van de bedelorden: franciscanen, dominicanen, karmelieten en augustijnen. De Kerk had hen nodig om het hoofd te bieden aan de heersende mentaliteit. Om die reden stelden verscheidene groepen eremieten zich onder het gezag van de Romeinse Curie, zoals we eerder zagen. Hierbij werd de *Regel van Augustinus* gevolgd.

In een eerste Unie, maart 1244, kwam de Orde van de Eremieten van de Heilige Augustinus tot stand onder leiding van kardinaal Richard Annibaldi. Reeds vóór 1255 hadden de eremieten enkele kloosters in Spanje, Engeland, Frankrijk, Duitsland en de Nederlanden.

De paus verbond aan deze eerste Unie van eremieten een apostolische opdracht. Hij gaf hun de taak te preken en biecht te horen in de stedelijke samenleving. Zij werden begunstigd met een aantal voorrechten en dienden het koorgebed te bidden volgens de gebruiken van de pauselijke Curie.⁹ Omdat de Curie met de paus meereisde, gebruikten de curieleden een ingekorte officietekst.¹⁰ De eremieten wilden de tijd die vanwege de ingekorte tekst vrijkwam, besteden aan studie en apostolaat.¹¹

De Magna Unio

Op 9 april 1256 riep paus Alexander IV in zijn bul *Licet Ecclesiae Catholicae* de eenwording uit van alle erkende eremietengroepen. Deze fusie staat bekend als de *Magna Unio* (Grote Unie). De verschillende groeperingen eremieten werden officieel verenigd tot de *Ordo Eremitarum Sancti Augustini* (O.E.S.A.). Sinds 1968 is die naam veranderd in *Ordo Sancti Augustini* (O.S.A.).

Bul 'Licet Catholicae'
van de 'Magna Unio', van
paus Alexander IV, 9 april
1256 (Generaalat O.S.A.,
Vaticaan).

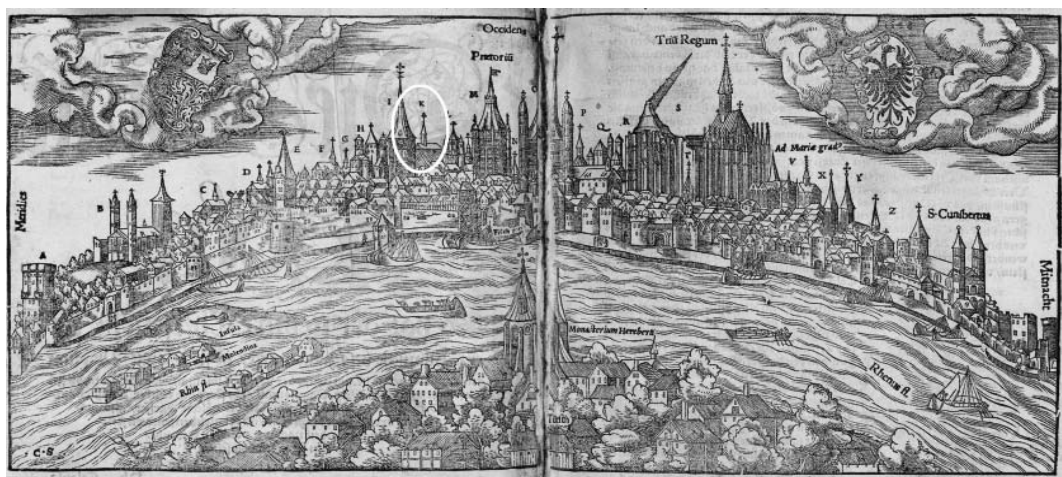
De Augustijner Orde kende dus geen persoonlijke stichter zoals de franciscanen (Franciscus van Assisi) en de dominicanen (Dominicus Guzman). Vanaf de Magna Unio begon de Augustijner Orde zich steeds bewuster te identificeren met de persoon van Augustinus en zijn geschriften en niet alleen met zijn Regel of zijn apostolische leefwijze. In 1306 bepaalde het generaal kapittel dat alle leden van de Orde op 27 augustus (de vooravond van de feestdag van Sint-Augustinus) moesten vasten om diens voorspraak in te roepen.¹²

De Curie wilde, zoals gezegd, dat de bedelorden hun apostolaat vooral in de steden uitoefenden. De Augustijner Orde verbreidde zich snel over alle landen van Europa. Rond 1500 telde ze ongeveer 2.000 kloosters met 30.000 leden. Hun voornaamste taak was gebed, prediking en studie. Ook kozen ze voor eigen kloosterkleding: een zwart habijt met capuchon en een lange lederen riem.

De Keulse Provincie

Na de vereniging van de eremieten (*de Magna Unio*) werd nu ook de organisatie van de nieuwe Orde geregeld. De bij de Augustijnse Orde aangesloten kloosters¹³ waren geen gehoorzaamheid verschuldigd aan de plaatselijke bisschop, maar werden onder de leiding van een prior-generaal geplaatst en waren alleen aan hem en aan de paus verantwoording verschuldigd.¹⁴

Voor een goede organisatie werden in 1256 de circa 120 kloosters in vier kloosterprovincies opgedeeld: Italië, Spanje/Portugal, Frankrijk/Engeland en Duitsland. Iedere provincie stond onder leiding van een prior-provinciaal. Deze had ook de taak controle uit te oefenen op de kloosterlingen en de verspreiding van de Orde te bevorderen door het stichten van nieuwe kloosters. Het aantal nieuwe kloosters nam zo snel toe, dat besloten werd tot splitsing van de provincies. In 1295 waren er reeds zeventien provincies. De augustijnenkloosters in de Nederlanden behoorden vóór 1300 deels onder de Franse, deels onder de Duitse Provincie. Vanwege de grootte van de Duitse Provincie, met circa 80 kloosters, werd deze opgesplitst in vier nieuwe provincies, waaronder de Keulse Provincie (*Provincia Coloniensis*). De kloosters die deels onder

de Franse, deels onder de Duitse Provincie vielen, werden nu verenigd onder de Keulse Provincie. Bij haar oprichting telde de Keulse Provincie zestien kloosters, waarvan tien in de Nederlanden:

Hasselt, Leuven, Mechelen, Brugge, Edingen, Maastricht, Ieper, Dordrecht, Middelburg en Gent. In de veertiende eeuw kwam daar Doornik bij en op het einde van de vijftiende en begin zestiende eeuw Haarlem, Enkhuizen, Luik en Antwerpen.¹⁵ Appingedam, gesticht in 1328, ressorteerde onder de Saksische Provincie.

*De stad Keulen door
Sebastian Munster. Uit:
Cosmographie DCXII-
DCXIII (1550).*

*Binnen het witte ovaal
- kerk met letter K - het
augustijnenklooster.*

Observanten en conventuelen

In de veertiende eeuw ontstond onder veel bedelmonniken het verlangen naar een strengere levensstijl. Dit was een reactie op de verburgerlijking van het kloosterleven en het verslappen van de tucht in het religieuze leven. Binnen de Augustijner Orde leidde dat tot een splitsing in observanten en conventuelen. In menig klooster werd een strijd uitgevochten tussen de observanten en conventuelen. De observanten wilden terug naar de oorspronkelijke kloosteridealen: armoede, dienstbetoon en strenge kloostertucht; de tweede groep koos voor handhaving van het gevestigde kloosterleven, waarbij veel vrijheden veroorloofd waren. De observanten bestonden uit diverse congregaties: een negental Italiaanse, een Spaanse en een Duitse. De laatste werd gesticht in 1438 en is als de *Saksische Congregatie* bekend geworden door de augustijner pater dr. Maarten Luther. Zowel Enkhuizen als Haarlem maakten deel uit van de Saksische Congregatie. Dordrecht zou in 1516 volgen.

Het einde van de Noord-Nederlandse augustijnenkloosters

De augustijnen in de Nederlanden die behoorden tot de *Saksische Observanten Congregatie* voltooiden veelal hun studie aan de hogeschool te Wittenberg in Duitsland. Daar maakten ze kennis met de vernieuwing van de theologie door hun ordegenoot dr. Maarten Luther. Zo raakten de ideeën van Luther verspreid in de Nederlanden. Dat gebeurde vooral vanuit het in 1513 door de Congregatie gestichte augustijnenklooster te Antwerpen. De in 1519 benoemde prior van dit klooster, Jacob Praepositus, was een fel verdediger van de nieuwe leer. Het klooster werd van ketterij beschuldigd en de gebouwen werden zelfs in 1523 op last van landvoogdes Margaretha van Oostenrijk met de grond gelijkgemaakt.¹⁶ Alleen de in aanbouw zijnde kerk zag zij liever niet verloren gaan. In 1530 was deze gereed en werd gewijd aan Sint-Andries, de patroonheilige van het Huis van Bourgondië.

Ondanks de strenge maatregelen door de wereldlijke en geestelijke overheid won de hervormingsbeweging steeds meer aanhangers onder de burgerbevolking. Het ongenoegen tegen onwaardige geestelijken en de gehate inquisitie mondde uit in de Beeldenstorm van 1566. Religieuzen werden verdreven en sommige kloosters in bezit genomen door de protestanten. Daar de Noordelijke Nederlanden een eigen calvinistische koers gingen varen, gingen de augustijnenkloosters van Middelburg, Dordrecht, Appingedam, Haarlem en Enkhuizen definitief voor de Augustijner Orde verloren.¹⁷

2. De Regel van Augustinus¹⁸

Augustinus is bekend als zoeker naar de waarheid, als bekeerling, als bisschop en als geleerde, maar minder als monnik. Toch is zijn persoonlijkheid slechts ten volle te begrijpen als voor ogen gehouden wordt dat hij na zijn bekering niets anders wilde zijn dan die-naar van God. In termen van die tijd betekende dit dat hij monnik wilde zijn. Hij heeft als monnik in een gemeenschap geleefd, ook nadat hij priester en later bisschop gewijd was. Door de Regel die zijn naam draagt, 'Regel van Augustinus', heeft hij grote invloed uitgeoefend op het latere kloosterleven. De Regel van Augustinus is de oudste nog bestaande kloosterregel van het Westen.¹⁹

1. U die een kloostergemeenschap vormt, dragen wij op het volgende na te leven.

Hoofdstuk 1

2. Allereerst moet u eensgezind tezamen wonen (Ps. 68,7), één van ziel en één van hart (Hand. 4,32) op weg naar God. Want is dat juist niet de reden waarom u samen bent gaan leven?

3. Bij u mag er geen sprake zijn van persoonlijk eigendom. Zorg er integendeel voor dat alles onder u gemeenschappelijk is. Uw overste moet ieder van voedsel en kleding voorzien. Niet dat hij iedereen evenveel moet geven, want u bent niet allen even sterk, maar aan elke persoon moet gegeven worden wat hij persoonlijk nodig heeft. Zo leest u immers in de Handelingen van de Apostelen: Zij bezaten alles gemeenschappelijk en ieder kreeg wat hij nodig had (Hand. 4,32 en 35).

4. Zij die in de wereld iets bezaten, moeten er prijs op stellen dat dit, bij hun intrede in het klooster, van de gemeenschap wordt.

5. Maar zij die niets bezaten, moeten in het klooster niet gaan streven naar dat wat zij daarbuiten niet konden bereiken. Wel moet men hun zwakheid tegemoet komen door hun alles te verschaffen wat zij nodig hebben, ook al waren zij vroeger zo arm dat zij niet eens over het allernoodzakelijkste konden beschikken. Zij mogen zich echter niet gelukkig prijzen om het feit dat zij nu voedsel en kleding vinden, die tevoren buiten hun bereik lagen.

6. Zij mogen er evenmin groot op gaan dat zij nu omgang hebben met mensen die zij vroeger niet durfden benaderen, maar hun hart moet naar het hogere zoeken en niet naar aardse schijn. Als in de kloosters rijke mensen nederig en arme mensen verwaand worden, dan zouden de kloosters alleen maar van nut blijken voor rijke mensen, maar niet voor arme.

Detail van een fresco van de oudstbewaarde afbeelding van Augustinus, vijfde eeuw. Biblioteca del Laterano, Vaticaan.

7. Van de andere kant mogen zij die in de wereld iets schenen te betekenen, niet uit de hoogte neerzien op hun broeders die van-uit een armoedig bestaan tot deze religieuze gemeenschap zijn toegetreden. Zij moeten ervoor zorgen veeleer trots te zijn op het samenleven met arme broeders dan op de maatschappelijke rang van hun rijke ouders. Ook mogen zij geen hoge dunk van zichzelf hebben omdat zij een deel van hun vermogen ter beschikking van de gemeenschap gesteld hebben. Anders zou de nietige mens nog meer ten prooi vallen aan hoogmoed door de gemeenschap in zijn rijkdom te laten delen dan door er zelf in de wereld, van te genieten. Want terwijl iedere ondeugd tot uiting komt in het stellen van slechte daden, bedreigt de hoogmoed bovendien zelfs goede daden om deze te vernietigen. En wat voor zin heeft het om eigen bezit aan de armen uit te delen en zelf arm te worden, wanneer afstand doen van rijkdom iemand hoogmoediger zou maken dan het bezitten van een fortuin?

8. Leef dus allen één van ziel en één van hart (Hand. 4,32; Rom. 15,6) samen en eer in elkaar God, want ieder van u is zijn tempel geworden (2 Kor. 6,16).

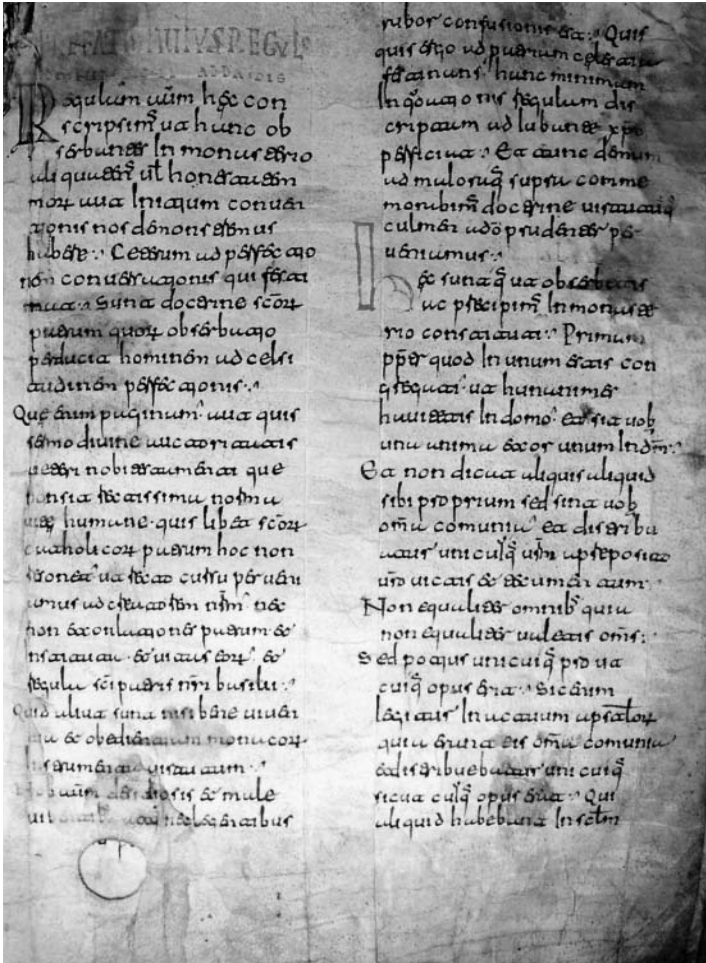
Hoofdstuk 2

1. Volhard trouw in het gebed (Kol. 4,2) op de vastgestelde uren en tijden.
2. De gebedsruimte mag nergens anders voor gebruikt worden dan waarvoor zij bestemd is, want zij draagt die naam niet voor niets. Dan kan ieder die misschien ook buiten de vastgestelde uren wil bidden, er in zijn vrije tijd terecht zonder gestoord te worden door iemand die daar eigenlijk niets te maken heeft.
3. Wanneer u in psalmen en liederen tot God bidt, moeten de woorden die u uitspreekt ook in uw hart leven.
4. Houd u bij het zingen aan de tekst en zing niet wat niet bestemd is om gezongen te worden.

Hoofdstuk 3

1. Bedwing uw lichaam door vasten en onthouding van eten en drinken voorzover uw gezondheid het toelaat. Wie niet zonder voedsel kan tot de hoofdmaaltijd, die tegen de avond plaats heeft, mag tevoren iets gebruiken, maar alleen rond het middaguur. Zieken echter mogen altijd iets gebruiken.
2. Luister van het begin tot het einde van de maaltijd naar de gebruikelijke lezing zonder lawaai te maken of te protesteren tegen de heilige Schrift. Want u moet niet alleen uw gewone honger stillen, maar ook hongeren naar het woord van God (Amos 8,11).
3. Sommigen zijn zwakker ten gevolge van een andere opvoeding. Als er voor hen aan tafel een uitzondering wordt gemaakt, behoren

de overigen die vanwege een andere levenswijze sterker zijn, dat niet kwalijk te nemen of onrechtvaardig te vinden. Zij moeten niet denken dat de anderen gelukkiger zijn, omdat die beter voedsel krijgen dan zijzelf. Zij moeten er eerder blij om zijn dat zij tot iets in staat zijn wat de anderen niet aankunnen.

Een pagina uit de Regel van Augustinus, in: *Codex regularum*, fol. 3r, negende eeuw. Biblioteca Real del Escorial, Madrid.

4. Sommigen waren voor hun intrede een comfortabel leven gewend en ontvangen daarom wat meer voedsel of kleren, een beter bed of meer dekens. De anderen die sterker en daarom gelukkiger zijn, krijgen dat niet. Maar besef dan wel hoeveel die medebroeders nu moeten missen vergeleken bij hun vroegere levensomstandigheden, ook al kunnen zij niet dezelfde soberheid opbrengen als zij die lichamelijk sterker zijn. Niet iedereen moet willen hebben wat hij een ander meer ziet krijgen. Dat gebeurt immers niet om iemand voor te trekken, maar alleen om hem te ontzien. Anders zou in het klooster de verwerpelijke wantoestand ontstaan dat de armen een gemakkelijk leventje leiden, terwijl de rijken zich alle mogelijke inspanningen getroosten.

5. Zieken moeten vanzelfsprekend aangepast voedsel krijgen; anders zou men de ziekte verergeren. Wanneer zij beter zijn, moeten zij goed verzorgd worden zodat ze zo vlug mogelijk herstellen, ook al behoorden zij vroeger tot de armste klasse van de maatschappij. Tijdens de herstelperiode behoren zij hetzelfde te ontvangen als wat de rijken toegestaan wordt vanwege hun vroegere levenswijze. Maar als zij weer op krachten gekomen zijn, moeten ze opnieuw gaan leven zoals vroeger, toen ze gelukkiger waren omdat ze minder nodig hadden. Hoe soberder een levenswijze, hoe beter zij past bij dienaren van God. Als een zieke genezen is, moet hij

ervoor oppassen niet de slaaf te worden van eigen genoegens; hij moet weer afstand kunnen doen van de voorrechten die zijn ziekte meebracht. Zij die het gemakkelijkst sober kunnen leven, zullen zich de rijkste mensen achten. Want weinig nodig hebben is beter dan veel bezitten.

Hoofdstuk 4

1. Ga niet opvallend gekleed. Probeer niet door uw kleding in de smaak te vallen, maar door uw levenshouding.
2. Als u uitgaat, ga dan niet alleen en blijf bijeen als u op de plaats van bestemming bent gekomen.
3. Uw gaan en staan, heel uw gedrag mag niemand aanstoot geven, maar moet in overeenstemming zijn met een heilige levenswijze.
4. Wanneer u een vrouw ziet, blijf haar niet uitdagend aankijken.

Natuurlijk kan niemand u verbieden vrouwen te zien, maar wel is het verkeerd een begeerte naar een vrouw te koesteren om te willen dat zij u begeert (Mat. 5,28). Want niet alleen een gebaar van genegenheid, ook de ogen wekken in man en vrouw de begeerte naar elkaar. Zeg dus niet dat uw innerlijke houding goed is, als uw ogen begeren haar te bezitten,

want het oog is de bode van het hart. En als men elkaar verkeerde bedoelingen laat blijken, ook zonder woorden, alleen maar door naar elkaar te kijken, en men genot vindt in elkaars hartstocht, al is het niet in elkaars armen, dan is er van echte reinheid, namelijk die van het hart, al geen sprake meer.

5. Trouwens wie zijn ogen niet van een vrouw af kan houden en graag haar aandacht trekt, moet niet denken dat anderen dit niet zien. Natuurlijk zien zij het; zelfs mensen van wie u het niet verwacht, merken het. Maar al blijft het verborgen en ziet geen mens

Augustinus overhandigt zijn Regel aan de augustijnen, achttiende eeuw. Sint-Barbarakerk, Diest.

het, wat aan te beginnen met God die het hart van iedere mens kent (Spr. 24,12) en voor wie niets verborgen is? Of moet men denken: God ziet het niet (Ps. 94,7), omdat Hij naarmate zijn wijsheid die van mensen te boven gaat, ook meer geduld tegenover de mens aan den dag legt? Een religieus moet bang zijn God in zijn liefde te krenken (Spr. 24,18). Omwille van deze liefde moet hij bereid zijn een zondige liefde tot een vrouw op te geven. Wie bedenkt dat God alles ziet, zal geen vrouw met zondige gevoelens willen aankijken. Want het woord van de Schrift: De Heer verafschuwt een begerig oog (Spr. 27,20; volgens de Septuagint), drukt ons juist op dit punt ontzag voor Hem op het hart.

6. Weet u daarom verantwoordelijk voor elkaars zuiverheid, als u in de kerk samen bent of overal elders waar u in het gezelschap van vrouwen bent. Dan zal God die in u woont (2 Kor. 6,16), door uw verantwoordelijkheid voor elkaar over u waken.

7. Als u deze uitdagende blik waarover ik spreek bij een medebroeder opmerkt, waarschuw hem dan terstond, opdat het begonnen kwaad niet erger wordt, maar hij zijn gedrag zo snel mogelijk betert.

8. Ziet men hem na zo'n waarschuwing, of wanneer dan ook, toch weer hetzelfde doen, dan moet ieder die dat merkt hem beschouwen als een zieke die een behandeling nodig heeft. Het staat aan niemand meer vrij te zwijgen. Maar eerst moet u één of twee andere personen op de hoogte brengen om hem met twee of drie van zijn fout te kunnen overtuigen (Mat. 18,16-17) en met gepaste gestrengheid tot de orde te roepen. U mag niet denken dat u handelt uit kwaadwilligheid door dit te doen. Integendeel, u laadt schuld op uzelf als u door te zwijgen uw broeders hun ondergang tegemoet laat gaan, terwijl u hen op de goede weg zou kunnen brengen door te spreken. Stel bijvoorbeeld dat uw broeder een lichamelijke wonde had en die uit vrees voor een medische behandeling verborgen wilde houden; zou het dan niet harteloos zijn erover te zwijgen? En zou het daarentegen niet van medeleven getuigen dit bekend te maken? Hoeveel groter is dan niet uw plicht iemands toestand bekend te maken wanneer u daarmee kunt beletten dat het kwaad het hart van uw broeder verder aantast, wat veel erger is.

9. Wil hij niet luisteren naar uw waarschuwing, dan moet men eerst de overste erbij betrekken voor een gesprek onder vier ogen, om zo de anderen er buiten te houden. Luistert hij dan nog niet, dan mag u er anderen bijhalen om hem van zijn fout te overtuigen. Want als hij blijft ontkennen, dan moet men er buiten zijn weten anderen bij betrekken om hem in tegenwoordigheid van allen met meerdere personen op zijn fouten te kunnen wijzen (1Tim. 5,19-20), omdat twee of drie personen eerder iemand kunnen overtui-

gen dan één persoon. Is zijn schuld eenmaal bewezen, dan moet de overste of de priester onder wiens gezag het klooster valt, oordelen welke straf hij moet ondergaan ter verbetering. Wanneer hij weigert zich daaraan te onderwerpen, moet hij uit uw gemeenschap weggestuurd worden, ook wanneer hijzelf niet heen wil gaan. Ook dit gebeurt niet uit harteloosheid, maar uit liefde, want daardoor voorkomt men dat hij anderen door zijn slechte invloed te gronde richt.

10. Wat ik gezegd heb over het begerig kijken naar vrouwen, geldt ook voor alle andere zonden. Dezelfde gedragslijn moet u nauwgezet en trouw volgen bij het ontdekken, het verhinderen, het aan het licht brengen, het bewijzen en het bestraffen van andere fouten; wel met liefde voor de mensen, maar met afkeer van hun fouten.

11. Bekent iemand spontaan dat hij zover op het verkeerde pad is geraakt, dat hij in het geheim van een vrouw brieven ontvangt of geschenken aanneemt, dan moet men hem sparen en voor hem bidden. Maar wordt hij betrappt en schuldig bevonden, dan moet hij ernstig bestraft worden naar het oordeel van de priester of de overste.

Hoofdstuk 5

1. Uw kleren moeten door één of meerdere personen gemeenschappelijk beheerd worden. Dezen zullen ervoor zorgen ze te luchten en motvrij te houden. Zoals uw eten uit één keuken komt, zo moeten uw kleren uit één linnenkamer komen. En als dat mogelijk is, moet het u eigenlijk weinig kunnen schelen welke zomer- of winterkleding u krijgt. Het maakt toch niets uit of u hetzelfde terugkrijgt als u afgegeven hebt of iets anders dat door een ander gedragen is. Als iedereen maar krijgt wat hij nodig heeft (Hand. 4,35). Wanneer dit jaloezie en ontevredenheid wekt, of wanneer iemand gaat klagen iets gekregen te hebben dat minder goed is dan hij eerst had, en het beneden zijn stand acht kleren te dragen die een ander gedragen heeft, is dat dan geen les voor u? Als u om uw uiterlijk onenigheid krijgt, is dat geen bewijs dat er innerlijk nog heel wat ontbreekt aan de houding van uw hart? Maar ook wanneer u dit niet kunt opbrengen en men ontziet u op dit punt door uw eigen kleren terug te bezorgen, bewaar ze dan nog op één plaats, waar anderen er zorg voor dragen.

2. De bedoeling van dit alles is: dat niemand in zijn werk eigen voordeel zoekt. Alles moet gebeuren in dienst van de gemeenschap en met meer ijver en meer geestdrift dan wanneer ieder voor zichzelf en zijn eigenbelang zou werken. Want over de liefde staat geschreven dat zij niet het eigenbelang zoekt (1 Kor. 13,5 en Fil. 2,21), dat wil zeggen dat zij het gemeenschappelijke boven het eigenbelang stelt en niet omgekeerd. Het feit dat u meer zorg aan

den dag legt voor het belang van de gemeenschap dan voor uw eigenbelang, is daarom een criterium voor uw vooruitgang. Zo zal zich in alles wat de voorbijgaande nood van de mens betreft, iets blijvends en verhevens openbaren, namelijk de liefde (1Kor. 12,31;

13,8 en 13; Ef. 3,19).

3. Hieruit volgt tevens dat een kloosterling die van zijn ouders of familieleden kleren of andere nuttige dingen krijgt, deze niet stiekem voor zichzelf mag houden. Hij moet ze ter beschikking van de overste stellen. Eenmaal gemeenschappelijk bezit geworden, moet de overste deze zaken geven aan wie ze nodig heeft (Hand 4,35).

4. Als u uw kleren wilt wassen of laten wassen in een wasserij, zal dit gebeuren in overleg met de overste om te voorkomen dat een overdreven verlangen naar schone kleren uw karakter ontsiert.

5. Publieke baden mogen om gezondheidsredenen nooit geweigerd worden. Volg in deze zonder tegenspraak het medisch advies van de dokter. En al zou iemand het niet willen, dan moet hij het toch doen, desnoods op bevel van de overste, omdat het nodig is voor zijn gezondheid. Maar wil iemand gaan baden alleen omdat hij het fijn vindt, terwijl het echt niet nodig is, dan

moet hij van eigen wensen afstand kunnen doen. Want wat prettig is, is nog niet altijd goed. Wat prettig is, kan ook schadelijk zijn.

6. Hoe het ook zij, als een medebroeder zegt dat hij zich niet goed voelt, ook al manifesteert de ziekte zich nog niet, geloof hem dan zonder meer. Maar als u er niet zeker van bent of de verzorging die iemand wil hebben, iets zal uithalen, roep er dan een dokter bij.

7. Zorg dat u altijd met twee of meer bent om naar een publieke badinrichting te gaan. Dat geldt trouwens ook als u ergens anders

*Augustinus, schrijvend
aan zijn lessenaar.
Afbeelding op de gotische
kansel (1466) in de Dom
van Naumburg.*

heen moet. En kies dan niet zelf de personen uit die met u mee zullen gaan, maar laat de overste beslissen wie met u mee zal gaan.

8. De gemeenschap zal iemand aanwijzen om voor de zieken te zorgen. Deze persoon moet tevens zorgen voor hen die aan de beterende hand zijn en voor hen die zwak zijn, ook al hebben zij geen koorts. De ziekenverzorger kan voor hen uit de keuken halen wat hijzelf nodig oordeelt.

9. Wie de zorg heeft voor voedsel, kleren of boeken moet zonder mopperen zijn medebroeders van dienst zijn.

10. De boeken kunt u dagelijks op een vastgestelde tijd gaan halen; buiten die tijd zijn ze niet beschikbaar.

11. Wie daarentegen verantwoordelijk is voor kleren en schoenen, mag niet uitstellen ze te geven aan hen die ze nodig hebben.

Augustinus overhandigt zijn Regel aan augustijnse monniken. Detail van het Augustinusaltaar in de Sint-Stefanuskerk te Jeruzalem. Toegeschreven aan Jan van Scorel (1520).

Hoofdstuk 6

1. Maak geen ruzie, maar als u ruzie hebt, maak er dan zo spoedig mogelijk een eind aan. Anders groeit een klein moment van woede uit tot haat, wordt een splinter een balk (Mat. 7,3-5) en maakt u van uw hart een moordkuil. Want er staat geschreven: Ieder die zijn broeder haat is een moordenaar (1 Joh. 3,15).

2. Als u iemand gekwetst hebt door hem uit te schelden, te verwensen of grof te beschuldigen, denk er dan aan het kwaad dat u aangericht hebt zo vlug mogelijk te herstellen door uw verontschuldigen aan te bieden. En de ander die gekwetst werd, moet op zijn beurt aan u vergiffenis schenken zonder er veel woorden aan vuil te maken. Als twee medebroeders elkaar beledigd hebben, moeten zij elkaar hun schuld vergeven (Mat. 6,12). Anders wordt uw bidden van het Onze Vader een leugen. Trouwens hoe meer u bidt, hoe eerlijker uw gebed behoort te zijn. Men kan beter te doen hebben met iemand die vlug kwaad wordt, maar het meteen weer goed maakt, zodra hij beseft dat hij een ander onrecht heeft aangedaan, dan met iemand die minder opvliegend is, maar er moeilijk toe overgaat zijn verontschuldigen aan te bieden. Wie echter nooit vergiffenis wil vragen, of het niet van harte doet (Mat. 18,35), hoort niet thuis in een klooster, ook al wordt hij niet weggezonden. Pas dus op voor harde woorden. Als ze u toch ontvallen zijn, wees dan niet bang het genezende woord te spreken met dezelfde mond die de wonde toebracht.

3. Het kan echter gebeuren dat de noodzakelijke zorg voor de goede gang van zaken iemand van u dwingt harde woorden te gebruiken tegenover minderjarigen om hen tot de orde te roepen. In dat geval wordt van u niet verlangd dat u

Augustinus aan zijn schrijftafel. Detail van de 'Engelenpoort' (circa 1660), afkomstig uit het voormalige augustijnenklooster te Tienen. Stedelijk Museum Het Toreke, Tienen.

hun daarvoor vergiffenis vraagt, ook al hebt uzelf het gevoel dat u daarin te ver bent gegaan. Want als u zich tegenover deze jongeren door overdreven nederigheid te onderdanig gaat gedragen, doet dit afbreuk aan het gezag dat hun leiding moet geven en waaraan zij zich moeten onderwerpen. In zulke omstandigheden moet u wel vergiffenis vragen aan de Heer van allen die weet hoeveel u van uw medebroeders houdt, ook van hen die u misschien te streng hebt aangepakt. Uw liefde voor elkaar mag niet in eigenliefde blijven steken, maar moet geleid worden door de Geest.

Hoofdstuk 7

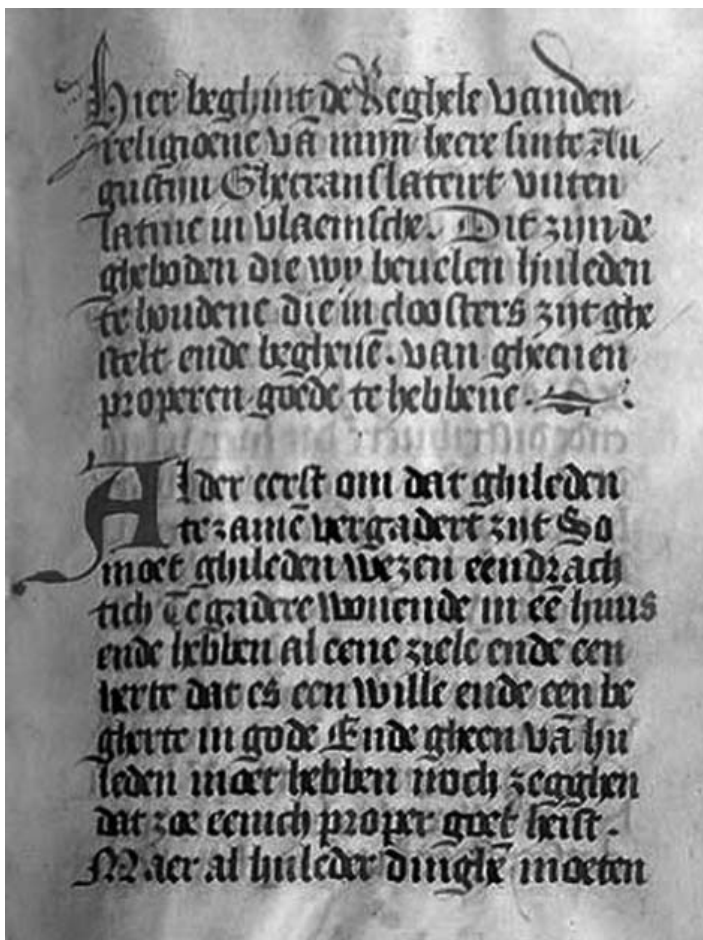
1. Gehoorzaam aan uw overste (Hebr. 13,17) als aan een vader, maar ook met de achting die u hem verschuldigd bent omwille van zijn taak, anders misdoet u tegen God in hem. Dat geldt nog meer voor de priester die voor u allen zorg draagt.

2. Het komt in de eerste plaats de overste toe ervoor te zorgen dat men alles wat hier gezegd is, ook naleeft en dat men overtredingen niet achteloos voorbijgaat. Het is zijn taak op fouten te wijzen en ze te verbeteren. Wat zijn bevoegdheid of kracht te boven gaat, zal hij voorleggen aan de priester, wiens gezag in bepaalde opzichten groter is dan het zijne.

3. Wie een overheidsfunctie heeft, moet zijn geluk niet zoeken in de macht waarmee hij kan domineren (Luc. 22,25-26), maar in de liefde waarmee hij dienstbaar kan zijn (Gal. 5,13). Door uw achting zal hij uw meerdere zijn; door zijn verantwoordelijkheid tegenover God zal hij zich de minste van allen weten. Voor allen moet hij een voorbeeld zijn in goede werken (Tit. 2,7); hij zal hen die hun werk ver-

waarlozen terechtwijzen, de moedelozen moed geven, de zwakken steunen en met allen geduld hebben (1 Tes. 5,14). Hij moet zelf de richtlijnen van de gemeenschap in ere houden en er eerbied voor vragen bij anderen. Hij moet er meer op uit zijn door u bemind dan gevreesd te worden, hoewel liefde en ontzag tegelijk noodzakelijk zijn. Steeds moet hij bedenken dat hij voor u verantwoordelijk is tegenover God (Hebr. 13,17).

4. Door liefdevol te gehoorzamen bewijst u niet alleen medelijden te hebben met uzelf (Sir. 30,23; volgens de Septuagint), maar ook met uw overste. Want ook voor uw gemeenschap geldt: hoe hoger men geplaatst is, hoe meer gevaar men loopt.

Beginstekst van de Regel van Augustinus, vertaald vanuit het Latijn in Middelnederlands (1473).

Hoofdstuk 8

1. De Heer geve dat u, gegrepen door het verlangen naar geestelijke schoonheid (Sir. 44,60; volgens de Septuagint), dit alles met liefde onderhoudt. Leef zo dat u door uw leven de levenwekkende goede geur van Christus verspreidt (2 Kor. 2,15). Ga niet als slaven gebukt onder de wet, maar leef als vrije mensen onder de genade (Rom. 6,14-22).
2. Eens in de week moet dit boekje voorgelezen worden. Het is als een spiegel: u kunt erin zien of u niets verwaarloost of vergeet (Jak. 1,23-24). En als u vindt dat u beantwoordt aan wat erin staat, dank aan de Heer, de gever van alle goed. Bemerkt iemand echter dat hij in gebreke gebleven is, dan moet hij betrouwen wat voorbij is en op zijn hoede zijn voor de toekomst. Hij moet bidden: Vergeef mijn schuld en leid mij niet in bekoring (Mat. 6,12-13).

*Augustinus, afgebeeld op
het koorgestoelte (1538-
1543) van de Sint-Gertru-
diskerk te Leuven.
Vervaardigd door Mathieu
de Wayere.*

3. Het dagelijkse leven in een augustijnenklooster

De Constituties

Voor de dagelijkse gang van zaken binnen het kloostergebeuren werd de Regel van Augustinus aangevuld met de zogenaamde *Constituties* (kloostergebruiken). Deze waren geldend voor de hele Orde en konden slechts door het generaal kapittel worden gewijzigd. De Constituties van 1256 zijn niet bewaard gebleven, maar integraal wel de Constituties in 1290 afgekondigd tijdens het generaal kapittel van Regensburg.

De augustijnse Constituties betroffen onder meer bepalingen over allerlei aspecten van het kloosterleven:

- Voorwaarden om toegelaten te worden tot de Orde
- Noviciaat en vorming van novicen
- Zorg voor de zieken
- Grote aandacht voor het bestuderen van de bijbel
- Bestuurszaken
- Studie als contemplatie (beschouwing)
- Bepalingen m.b.t. koorgebed, zwijgen, vasten, tucht, enz.

Omdat het nogal wat moeite kostte de Constituties van 1290 in de hele Orde ingevoerd te krijgen, kreeg prior-generaal Thomas van Straatsburg opdracht van het generaal kapittel deze aan te passen. In 1348 werd de tekst goedgekeurd en bleef tot 1551 van kracht.²⁰ In dat jaar werden de Constituties door prior-generaal Hiëronymus Seripando op wezenlijke punten gehandhaafd en in sommige delen aangepast vanwege de gewijzigde maatschappelijke situatie. Na alle onrust in de vijftiende en zestiende eeuw (o.a. de hervorming door Maarten Luther) werd de Orde weer tot een eenheid gesmeed.

Het bestuur van de Augustijner Orde

De algehele leiding van de Augustijner Orde berustte bij de prior-generaal, gekozen door het generaal kapittel, dat van 1281 tot 1430 iedere drie jaar en van 1430 tot 1575 iedere vier jaar samenkwam. Met de Magna Unio in 1256 was de Augustijner Orde, zoals we zagen, verdeeld in provincies, waarbij het Dordtse klooster ingedeeld was bij de Keulse Provincie. De Provincie had aan het einde van de veertiende eeuw een klooster in Keulen, Bedburg, Aken, Maastricht, Hasselt, Leuven, Mechelen, Gent, Brugge, Ieper, Hilleshem, Trier, Wallerfangen, Dordrecht, Middelburg, Edingen, Wesel en Marienthal. De dagelijkse leiding van de Provincie was

*Een procurator,
verantwoordelijk voor
huishoudelijke zaken,
controleert de kwaliteit
van wijn of bier.
Detail van een minia-
tuur, eind dertiende
eeuw.*

in handen van de prior-provinciaal. Deze werd gekozen tijdens het provinciaal kapittel dat eens in de drie jaar samenkwam in een klooster in de Provincie. Dan kwamen de prior-generaal, de definitoren (raad van bestuursleden), de visitatoren en de plaatselijke prioren bijeen. Tijdens de bijeenkomst werden onder meer de plaatselijke prioren en overige functionarissen aangesteld en werd de plaats van het volgende kapittel bepaald.²¹

Functies in het plaatselijke klooster

- De *prior*, deze had de leiding van het klooster.
- De *subprior*, een functionaris in een klooster die de prior verving bij diens afwezigheid.
- De *sacrista* regelde alles wat met de eredienst en de sacristie te maken had. De sacristie was het vertrek waar het liturgische vaatwerk en de gewaden bewaard werden en bezoekers konden worden ontvangen voor een pastoraal gesprek.
- De *procurator* was verantwoordelijk voor huishoudelijke zaken, zorgde voor de inkopen en had opzicht over het personeel.
- De *bibliothecaris* had de verantwoording voor de kloosterbibliotheek.
- De *cantor* had de leiding van de zang in het koor van het klooster.
- De *portier* moest een oudere en wijze broeder zijn.

De kruidentuin van het klooster Michaëlstein in Duitsland. De tuin is in 1990 aangelegd naar middeleeuws voorbeeld.

- De *ziekenverzorger* bestuurde de ziekenzaal en verpleegde de zieke monniken. Meestal was hij ook verantwoordelijk voor de bereiding van geneeskrachtige kruiden die groeiden in de kloostertuin.

- De *novicenmeester* had de leiding over de novicen (de kandidaat-kloosterlingen).
- De *lector* had, als er in een klooster een studium (studiehuis) aanwezig was, een onderwijsfunctie. Er konden meerdere lectoren zijn.

Kloosterlingen konden ook functies buitenshuis bekleden, zoals professoren, predikanten en biechtvaders. Men mocht echter nooit alleen op reis; voor grote reizen had men zelfs toestemming nodig van de prior-provinciaal.

De kloosterliturgie

Zoals we eerder zagen, had de paus in 1256 de augustijnen toegestaan de liturgie van de pauselijke Curie te gebruiken. Deze liturgie is via de *Ordinationes* (liturgische bepalingen) van de

Franciscanen of minderbroeders zingen de getijden in het koor. Naast augustijnen hadden ook de minderbroeders een klooster in Dordrecht. (British Library, Londen).

Augustijner Orde in de meest correcte vorm overgeleverd en geven een betrouwbaar beeld van de curiale liturgie in de dertiende eeuw. In de *Ordinationes*, ook wel *Ordinarium* genoemd, was de liturgie tot in detail geregeld.²²

Centraal stond het koorofficie, het officiële gebed, gebeden in het koor van de kloosterkerk op geregelde uren (de zogenaamde getijden) van de dag en de nacht. De taal van de getijden was het Latijn.

De getijden waren als volgt ingedeeld.

de *Metten* (Latijn: *matutinum* = [zeer vroege] ochtend)
de *Lauden* (Latijn: *laudes* = lofprijzing) bij de dageraad
de *Priem* (Latijn: *prima hora* = eerste uur) bij aanvang van werk
de *Tertis* (het derde uur), negen uur in de ochtend
de *Sext* (Latijn *sexta hora* = zesde uur), twaalf uur
de *Noon* (het negende uur), drie uur in de middag
de *Vespers* (Latijn: *vespera* = avond) bij zonsondergang
de *Completen* (Latijn: *completorium* = afronding) voor het slapen

*Monniken en novicen
zingen gemeenschap-
pelijk uit een koorboek,
gelegen op een lesse-
naar. Houtsnede door
Hugo von Reichenhals,
1483.*

Van de Curie werd ook het *Missale* (boek met liturgische gebeden voor de viering van de eucharistie) en het *Kalendarium* (lijst van kerkelijke feestdagen) overgenomen. Wel kreeg de Orde het recht eigen feesten en gedachtenissen toe te voegen zoals de tekst van de getijden en eucharistie op de gedenkdag van een heilige van de Augustijner Orde.

In het koor werd gebruikgemaakt van grote koorboeken die voor allen gemeenschappelijk zichtbaar waren:

- het *Antifonale*
- het *Hymnarium*
- het *Psalterium*
- het *Manuale* of *Collectionarium* voor oraties
- het *Lectionarium*

Elk officie bestond essentieel uit drie elementen: gezangen, lezingen en gebeden. Het zingen van de psalmen stond centraal. Het hele *Psalterium* (150 psalmen) werd in een periode van één week gezongen. Daarnaast werden ook *Antifonen* en *Hymnen* gezongen.

Voor de lezingen werden delen uit de bijbel gebruikt, naast preken van kerkvaders en hagiografische teksten. Ten slotte werden ook gebeden opgezegd, zoals het *Onze Vader*. De gezongen en gesproken gedeelten wisselden elkaar af.

Om het officie goed te laten verlopen, werden alle gezangen, lezingen en gebeden in het Latijn in boeken genoteerd. Elk deel van de officie had zijn eigen boek: de (gezongen) psalmen werden verzameld in het *Psalterium*, de hymnen in het *Hymnarium* en de andere gezongen delen in het *Antifonarium*. De bijbellezingen waren gekopieerd in een *Lectionarium*. In de Constituties van 1290 was het kunnen zingen een strenge voorwaarde om toegelaten te worden tot de Orde.

Naast het officiële koorgebed, de missen op hoogtijdagen als Kerstmis, Pasen, Pinksteren en heiligendagen en de zielzorg voor de plaatselijke bevolking breidde zich vooral in de vijftiende en zestiende eeuw het aantal plechtigheden aanzienlijk uit met het doen lezen van de zeer vele zielfmissen.

Paneel van de Sacramentsprocessie op de koorbanken (1538-1542) in de Grote Kerk van Dordrecht met de aan de processie deelnemende augustijnen.

Naast de vele binnenkerkelijke activiteiten namen de augustijnen onder meer deel aan twee jaarlijks terugkerende processies in de stad: de Sacramentsprocessie en de processie van het Heilig Hout. De eerste processie was een herinnering aan de redding van het Sacrament tijdens een brand in 1338, de tweede herinnerde aan de stadsbrand van 1457, waarbij het stukje hout van het kruis van Christus (het Heilig Hout) ongeschonden uit de brand tevoorschijn kwam.

Eremita Augustinianus .

4. Opleidingen binnen de Augustijner Orde

Novicen en kloosterkleding

Men kon zijn noviciaat beginnen als *frater laicus* (lekebroeder) of als *frater clericus* (een novice die opgeleid werd tot priester). Het noviciaat duurde een jaar en één dag. In die periode kon de novice zichzelf onderzoeken of hij geschikt was blijvend het klooster in te gaan. De *frater clericus* ontving bij zijn intrede in het klooster direct de tonsuur of kruinschering.

Voor de *frater laicus* en de *frater clericus* was het habijt hetzelfde. Het bestond uit een witte tuniek, omgord door een zwartleder riem die afhing tot iets boven de onderkant van de tuniek. Daarover werd een wit scapulier (lang schouderkleed) gedragen met een witte capuche (schoudermanteltje).

Geprofeste augustijnen, zij die de kloostergeloften hadden afgelegd, droegen tijdens de eredienst over het witte habijt een zwarte kovel (een wijd gewaad) met zwarte capuche. Dit zwarte kleed, omgord met de lange zwarte lederen riem, werd ook gedragen als een augustijn zich buiten het klooster moest begeven.

Opleiding en intellectuele vorming

Van een novice werd verwacht dat hij behoorlijk kon zingen en lezen of in staat te zijn dit te leren. Na zijn wijding tot *clericus* moest hij op de *Scola grammaticalis* de opleiding Latijn volgen. In iedere Provincie moesten minstens twee *Scolae* gevestigd zijn. Grotere kloosters hadden een eigen *Scola grammaticalis*. De jonge clerici van kleinere kloosters werden voor dit onderricht naar een klooster gezonden waar een *Scola* aanwezig was.

Het is niet duidelijk hoelang de studie aan de *Scola grammaticalis* duurde, maar kende de leerling voldoende Latijn, dan mocht hij zijn studie vervolgen aan het *Studium logicale*.

Het habijt van een augustijner monnik, afgebeeld door Philippon Bonanni in ' Verzeichnis der geistlichen Ordens-Personen, Band I. Neurenberg 1724.

Aan het *Studium logicale* werd drie jaar onderricht gegeven in logica en dialectiek. Tijdens deze studie werden onder meer de werken van Porphyrius (232-304), Gilbert de la Porrée (circa 1076-1115), Boethius (480-525) en Aristoteles (384-322 v. Chr.) behandeld aan de hand van commentaren van diverse auteurs als Aegidius Romanus (circa 1243-1316) en Paulus Venetus (circa 1369-1429).

Wanneer studenten de studie met goed gevolg hadden voltooid, werd de opleiding voortgezet met de driejarige cursus *Philosophiae naturalis*. Afhankelijk van het aantal studenten kon deze studie soms in hetzelfde klooster gevolgd worden. De filosofische

werken werden ook hier behandeld aan de hand van commentaren van Romanus, Paulus Venetus en andere auteurs.

De studie stond onder leiding van een lector, soms bijgestaan door een cursor of een tweede lector. Ook in Dordrecht was er zo goed als zeker zowel een *Scola grammaticalis* als een *Studium logicale*. In de vijftiende en zestiende eeuw worden in het Dordtse klooster diverse lectoren en cursoren genoemd als bewoner.

Na beëindiging van de filosofische studies kon een vijf jaar durende studie theologie gevolgd worden aan een *Studium generale*. In de kloosters te Keulen, Brugge en Leuven bevond zich een *Studium generale*, maar vooral de Italiaanse *Studia* te Bologna, Padua, Florence, Napels, Milaan en Sienna waren zeer gezien. Begaafde studenten werden in overleg met de prior van het klooster waar de student woonde door het kapittel-generaal daarheen gezonden. Heel wat Dordtse augustijner broeders hebben, zoals we nog zullen zien, in Italië gestudeerd.

De studie van de theologie stond onder leiding van een *Magister Sacrae Theologiae* (magister in de heilige theologie). De Heilige Schrift werd verklaard met behulp van *glossen* (kanttekeningen) en commentaren. In verband daarmee werden diverse theologische en filosofische onderwerpen en vraagstukken behandeld, waaronder de *Sententiae* van Petrus Lombardus (circa 1100-1160), het belangrijkste dogmatische handboek van die tijd. Wekelijks

Een magister geeft les aan een viertal monniken. Frans miniatuur uit de veertiende eeuw. (British Library, London).

vonden ook disputeren plaats waaraan studenten als verdediger of als opponent deelnamen. Na de studie volgde de priesterwijding en was de augustijn bevoegd om te prediken, biecht te horen en de sacramenten te bedienen.

Aan het einde van de vijfjarige studie in het *Studium generale* was het mogelijk de graad van lector te behalen. Hiervoor moest de kandidaat echter eerst een jaar als *cursor* les geven in logica en filosofie aan een *Studium logicale*. Bij voldoende kwaliteit werd hij dan toegelaten tot het lectoraatsexamen. Het examen bestond uit drie gedeelten: logica, filosofie en theologie. Voor elk deel werd een bepaald onderwerp aangewezen dat de kandidaat moest uiteenzetten, waarop ook nog een dispuut volgde. Was hij geslaagd, dan werd hij met de nodige ceremonie tot lector bevorderd. Het behalen van de titel was de afsluiting en bekroning van een jarenlange studie.

Voor zeer begaafde studenten was het mogelijk hun studie te vervolgen aan één van de universiteiten. Hiervoor moesten ze echter eerst als lector enkele jaren lesgeven aan een *Studium logicale* of een *Studium generale*; vanaf 1451 zelfs vier jaar. De benoeming van kandidaten voor een wetenschappelijke studie

Binnen de letter C
schrijft Petrus Lombardus (circa 1100-1160)
zijn *Sententiae*.
Manuscript 1185.

aan een universiteit was voorbehouden aan de prior-generaal en het generaal kapittel. Ook deze studie vergde weer heel wat jaren alvorens zij tot *magister* konden worden benoemd. De eerste twee jaar moest de student als *biblicus* de Heilige Schrift uiteenzetten, waarna hij de volgende twee jaar als *baccalaureus sententiaris* de *Sententiae* van Petrus Lombardus moest behandelen en uitlegen. Hierna was het mogelijk te promoveren tot *magister*.

5. De bedelorden in Dordrecht

Vestiging van bedelorden in Dordrecht

De grote verspreidingsgolf van het augustijns kloosterideaal wordt gesitueerd rond de besluiten van de eerste Unie (1244) en de Magna Unio (1256). Veel kloosters zijn in die periode gesticht.

Augustijnen waren al actief in de Zuidelijke Nederlanden in de steden Hasselt, Leuven, Mechelen, Brugge en Edingen.²⁴ Dat de augustijnen, evenals de franciscanen of minderbroeders zich vestigden in bestaande en opkomende steden was niet zonder reden. De minister-generaal van de franciscanen of minderbroeders, Bonaventura, noemt in zijn *Determinationes Questionum circa Regulam Fratrum Minorum* (omstreeks 1264-1274) drie redenen:

1. Vanwege de noodzaak om snel en voortdurend geestelijke bijstand (zielzorg) te kunnen verstrekken aan de stedelijke gelovigen.
2. Omdat in de stad voor de mendicanten (bedelorden) gemakkelijker het levensnoodzakelijke te vinden is.
3. Vestiging binnen de stadsmuren met het oog op de beveiliging van de broeders, hun kerken en boeken.²⁵

Het is dan ook niet verwonderlijk dat twee bedelorden, de minderbroeders en de augustijnen, zich in een stad als Dordrecht vestigden. Dordrecht was een stad in opkomst. In de tweede helft van de dertiende eeuw groeide Dordrecht vanwege zijn gunstige ligging uit tot de grootste en belangrijkste stad van Holland. De stad lag aan een knooppunt van waterwegen met de belangrijke handelsroutes via de Rijn (Keulen – Engeland) en de Maas (Zuidelijke Nederlanden – Frankrijk). Met grafelijke steun groeide de stad uit tot een handelsplaats van betekenis. Zo bouwde graaf Floris III (1157-1190) een systeem van riviertollen, met Dordrecht als centrum, dat de graaf en de stad grote voordelen bracht.

De minderbroeders

De minderbroeders vestigden zich omstreeks 1245 in de stad op een voor dat doel opgevolde ruimte tussen twee huisterpen langs de Voorstraat. Daar werd een bakstenen zaalkerkje met een houten kloostergang rond een hof aangelegd. Omstreeks 1300 werd het klooster ruimer herbouwd en in 1375 zelfs radicaal vernieuwd met onder meer een grote tweebeukige kerk.

Het klooster lag tussen de Voorstraat, de Sarisgang en de Vriesestraat en was vaak de plaats waar zowel grafelijke als stedelijke documenten werden opgesteld. Ook werden de gebouwen gebruikt voor vergaderingen van het stadsbestuur en de gilden.²⁶

Binnen de witte cirkel links het augustijnenklooster en rechts het minderbroedersklooster. Detail van een kaart van Dordrecht omstreeks 1572.

In de zestiende eeuw wordt van stedelijke vergaderingen in het minderbroedersklooster nauwelijks meer gesproken. Mogelijk had dit te maken met de invoering van de observantie. De tucht in het klooster was verslapt en de observanten wilden juist de Regel van Sint Franciscus in al zijn strengheid handhaven. In 1502 moesten Philips de Schone (1478-1506) en de abt van de abdij van Egmond er aan te pas komen om de kloosterreformatie ingang te doen vinden.

Met de keuze van Dordrecht voor het Calvinisme in 1572 vertrokken de minderbroeders uit de stad. De laatste gardiaan, Franciscus Mierbecanus, werd door Barthold Entens van Menteda, de leider van de watergeuzen, gevangen genomen maar later door tussenkomst van prins Willem van Oranje vrijgelaten.

De kloostergebouwen werden korte tijd als hospitaal gebruikt.

In de grote kloosterkerk werd een geschutgieterij ingericht waar alle koperen en bronzen kerksieraden, met inbegrip van de beiaard van de Grote Kerk, werden omge-

smolten tot geschut voor de opstand tegen Spanje. In 1576 werd de kerk voor afbraak verkocht en vóór 1578 afgebroken.²⁷

Huizen, een oude-mannenhuis, een school en winkels namen in de loop der tijd de plaats van het klooster in. Op 29 maart 1982 werd Dordrecht getroffen door een grote brand in een meubelzaak die op het terrein stond waar zich eens het minderbroedersklooster bevond. Vóór herbouw van dit gebied kwamen bij opgravingen fundamenteën van het klooster aan het licht. Ook werden meer dan duizend skeletten geborgen, die voor een deel lagen begraven in gemetselde grafkelders, voorzien van fresco's. Die toonden veelal

Opgraving van het minderbroedersklooster na de brand in 1982. Rechts een deel van het koor van de kerk en links de kloosterhof. In het midden van de kloostergang twee grafkelders (foto: ROB).

eenvoudige kruisen, maar ook veelkleurige figuratieve voorstellingen, meestal van Maria, apostelen of de gekruisigde Christus.²⁸ Na nieuwbouw herinnert nu niets meer aan het eens zo belangrijke minderbroedersklooster, dit in tegenstelling tot het klooster van de augustijnen, waarvan nog een groot deel herkenbaar is.

*Grafschildering van
Johannes de Evangelist
met de gifbeker. Deze
schildering (fresco) wordt
bewaard in het Dordtse
Stadsdepot (foto: M. van
Oeveren).*

De augustijnen

Alvorens in deel II dieper in te gaan op de geschiedenis en de bewoners van het Dordtse augustijnenklooster, volgt eerst een overzicht van het bijna 300-jarig bestaan, de periode van 1275-1572. In ordesverband was het Dordtse klooster het grootste en belangrijkste van het tegenwoordige Nederland. Het klooster is diverse malen aangewezen als de verzamelaarsplaats van de kapittelvaders voor het houden van het provinciale kapittel van de Keulse Provincie, waaronder, zoals gezegd, ook het Dordtse klooster viel. Het was tevens een provinciaal studiehuis, zoals blijkt uit de benoemingen van diverse lectoren en magisters in de theologie. Voor de stedelijke samenleving betekende een klooster van mendicanten (bedelorde) heel wat. Daar was allereerst de kerk waar de Dordtse bevolking graag naar toe ging vanwege de verscheidenheid van predikanten en biechtvaders. Ook wilden burgers graag

begraven worden in de kloosterkerk, omdat er veel missen gelezen konden worden voor het eigen zieleheil en dat van familieleden. De dankbaarheid uitte zich vaak door schenkingen van altaren en gebrandschilderde kerkraden.

De refter (eetzaal) en de kapittelzaal van het klooster behoorden tot de grote ruimten in de stad waar men kon vergaderen. Zo vergaderden onder meer bepaalde gilden in het Dordtse augustijnenklooster. De refter is zelfs een nationaal monument. Daar kwamen van 19 tot 23 juli 1572 de eerste Vrije Staten van Holland bijeen en erkenden er de Prins van Oranje als wettige stadhouder der Nederlanden. In de refter werd de staatkundige basis gelegd van wat later de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden zou heten.

Afbeelding van de Eerste Vrije Statenvergadering in de refter van het augustijnenklooster. De fantasietekening dateert van 1762.

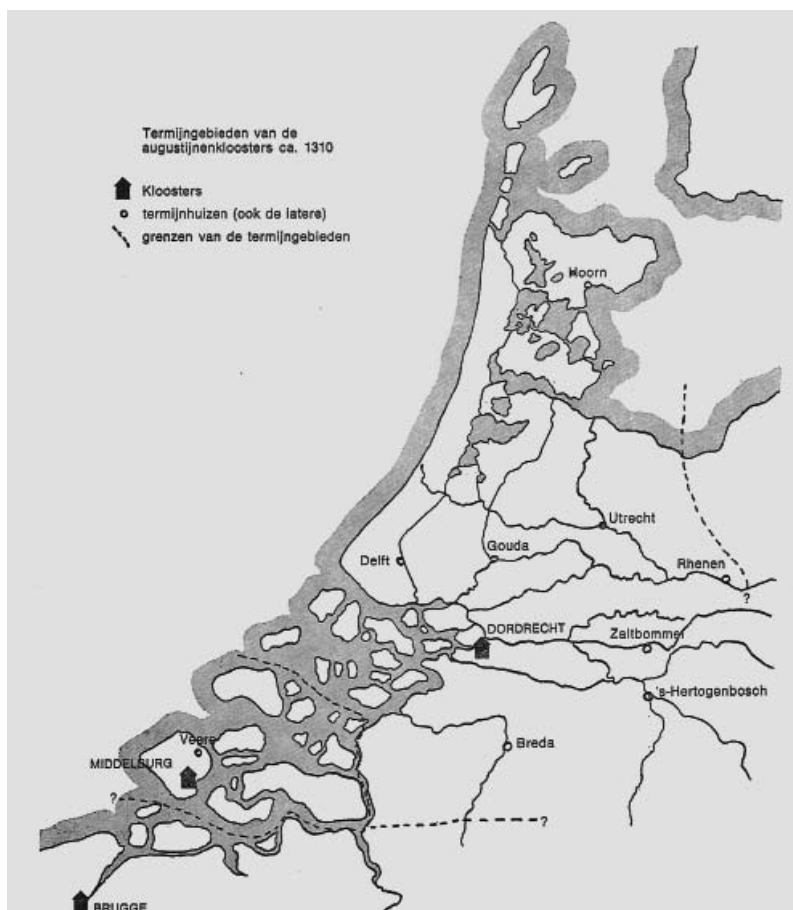
De prioren werden vaak gevraagd om met andere hoogwaardigheidsbekleders vroeger uitgevaardigde privileges en rechten te verifiëren en een nieuw document daarover uit te geven, waarin zij verklaarden het gezien te hebben (*Latijn: vidimus = wij hebben gezien*). Dit afschrift werd bekrachtigd met hun aangehechte zegel.

Termijnhuizen

Uit het bovenstaande blijkt de grote betekenis van het klooster voor de stad. Maar ook buiten de stad waren de augustijnen van betekenis. Die bekendheid kregen ze vooral door de termijnreizen die ze maakten. Die bestonden hierin, dat zij op gezette tijden naar steden en dorpen trokken om daar geld en goederen in natura in te zamelen voor het levensonderhoud van de kloosterbroeders. In sommige plaatsen had het klooster een vast huis, een zoge-

naamd termijnhuis, van waaruit de tochten ondernomen werden. Als tegenprestatie verleende de termijnbroeder (terminaris) in de parochies assistentie in de zielzorg door preken en biechthoren. Het Dordtse klooster bezat een termijnhuis in Breda, Brielle, Delft, Den Haag, Gouda, Heenvliet, 's-Hertogenbosch, Hoorn, Kampen, Rhenen, Tiel en Utrecht.

Van hun aanwezigheid als biechtvader wordt ook melding gemaakt in het bekende benedictessenklooster in Rijnsburg bij Leiden.

De termijngebieden van de augustijnenkloosters te Middelburg en Dordrecht.

Niet altijd zonneshijn

Van vele augustijnen uit het Dordtse klooster zijn de namen bekend, hetzij als prior van het klooster, of als student, predikant en termijnbroeder (*zie hoofdstuk 12 en 13*).

Augustijnen waren mensen. Het is dan ook goed niet alleen oog te hebben voor de zonzijde, maar ook de schaduwzijde te bezien.

In 1460 was prior Gerhard van Leiden afgezet omdat hij bevelen van hogerhand niet wilde opvolgen.

In een schrijven van 23 februari 1463 van prior-generaal Wilhelm Becchi beveelt hij lector Hendrik Bol en cursor Petrus een maand gevangen te zetten en hen daarna naar Brugge te sturen, naar de op visitatiebezoek zijnde prior-generaal. Lector Walter Johannes moet zólang opgesloten blijven tot de prior-generaal besluit hem vrij te laten. 8 mei 1463 roept prior-generaal Becchi de Dordtse prior met de cursor en de twee lectoren op naar Brugge te komen. Deze maatregel schijnt verder geen gevolgen te hebben gehad. Dit alles maakt duidelijk dat er problemen waren in het Dordtse klooster. De oorzaak dat het in het Dordtse klooster allemaal wat vrijer toeging dan de kloosterregels eisten, zal gelegen hebben aan het verhoudingsgewijs grote aantal lectoren in het klooster. Zij hadden in de Orde bijzondere privileges en wilden die ook uitbuiten. Dit had ook uitwerking op de andere kloosterlingen.²⁹

Elf jaar later waren er nog steeds hevige problemen. In 1474 kreeg de prior-generaal van de Augustijner Orde, Jacobus van Aquila, prior-generaal van 1470-1476, een brief van hertog Karel de Stoute, waarin stond dat het klooster van Dordrecht slecht bestuurd werd en dat er onder de broeders wantoestanden heersten. De hertog stelde aan de prior-generaal voor óf het klooster te laten ont-ruimen en het te bevolken met observante augustij-nen³⁰ óf het klooster op te heffen óf het fors te beris-pen. De prior-generaal koos voor het laatste. De Dordtse augustijn Jacob Croone, ma-gister in de theologie en stu-dieleider, werd als vicaris van de prior-generaal aangesteld om het Dordtse klooster te leiden. Dit leverde heel wat problemen op, want regelmatig moest de prior-generaal de broeders gebieden vicaris Croone te accepteren en hen eraan te herinneren dat een magister in de theologie boven de Dordtse prior stond. Voor het laatst komt hij op 11 februari 1482 voor in de registers van prior-generaal Ambrosius de Cora (1432-1485),³¹ op welke dag hij nogmaals tot vicaris van de prior-generaal wordt benoemd.

*Hertog Karel de Stoute
omstreeks 1470.
Anoniem, Rijksmuseum
Amsterdam.*

In een brief van prior-generaal Anselmus van Montefalco (28 juli 1492) blijkt er in het Dordtse klooster strijd te zijn over het prioraat. De afgetreden prior Balduin Stapel van Texel maakte weer aanspraak op het ambt, terwijl magister Jacobus Gaf onlangs tot prior gekozen was. In het klooster ontstond nu onder de broeders een heftige tweestrijd. Dit ging zover dat aanhangers van Balduin Jacobus Gaf en de subprior gewelddadig aanvielen.

De prior-generaal verlangt van de prior-provinciaal zowel Balduin als Jacobus te ontheffen en de kloosterlingen een nieuwe prior te laten kiezen. Deze zal dan in zijn ambt worden bevestigd op het eerstvolgende provinciaal kapittel.

Religieuze troebelen

In de Nederlanden verschijnen omstreeks 1519 de eerste symptomen van de ideeën van de hervorming door de augustijner pater dr. Maarten Luther uit Wittenberg. Niet in Dordrecht, zoals veelal wordt aangenomen, maar in de havenstad Antwerpen, waar in

Antwerpen omstreeks 1572. Binnen de witte cirkel de plaats waar zich het augustijnenklooster bevond. De kloosterkerk werd verbouwd tot parochiekerk (de Sint-Andrieskerk).

1513 een augustijnenklooster werd gesticht, vinden we de invloed van Luther. In 1519 werd daar Jacobus Praepositus prior. Hij had gestudeerd bij Luther in Wittenberg. Het klooster te Antwerpen maakte deel uit van de Congregatie van Saksen (zie hoofdstuk 2), waartoe ook Luther behoorde. Vanwege de ‘Lutherse ketterij’ werd het klooster in 1523 gesloten en afgebroken.

Dordrecht sloot zich in 1516, door inzet van het stadsbestuur en Karel V, aan bij de Congregatie van Saksen. Als prior werd Hendrik van Zutphen benoemd die het klooster reformeerde tot het naleven van de strenge orderegels. Een aantal monniken moest hiervoor het veld ruimen. In 1520 vertrok Hendrik van Zutphen naar Wittenberg om daar zijn theologiestudie af te maken. Na van 1522 tot 1523 prior te zijn geweest in Antwerpen, werd hij vanwege zijn Lutherse

*Gravure van prior
Hendrik van Zutphen
(1489-1524) als augustijner monnik.*

sympathieën gevangen genomen, maar wist te ontsnappen. Hij vluchtte via Noord-Nederland naar Bremen waar hij predikant werd. 10 december 1524 werd hij als martelaar ter dood gebracht in het plaatsje Heide in Dithmarschen (Noord-Duitsland).³²

*Herdenkingsmonument
(1830) voor Hendrik
van Zutphen op de
begraafplaats te Heide
in Noord-Duitsland.*

Van hoger hand werd getracht de verbreiding van de Lutherse ideeën in de Nederlandse augustijnenkloosters tegen te gaan door de kloosters te onttrekken aan de *jurisdictie* (rechtsmacht) van de Saksische Congregatie. Landvoogdes Margaretha van Oostenrijk besloot in maart 1522 in Dordrecht een kapittel bijeen te roepen

waar afgevaardigden van de kloosters te Gent, Edingen, Dordrecht, Haarlem, Enkhuizen en Keulen een vicaris voor de Nederlanden zouden kiezen. De afgevaardigden van de laatste drie weigerden aan de verkiezing deel te nemen, de anderen kozen de Dordtse prior Jan van Mechelen tot vicaris. In 1533 werden de kloosters van het Nederlandse vicariaat weer verenigd met de andere kloosters van de Keulse Provincie, die van toen af ook Provincia Belgica genoemd werd.³³

Na deze tijd was het betrekkelijk rustig in het Dordtse klooster, maar het was de stilte die voor de storm uitging; de storm die in de jaren zestig van de zestiende eeuw opstak in de opstand tegen het Spaanse gezag. Het was de opstand die in het jaar 1572 in de refter van het augustijnenklooster zijn hoogtepunt bereikte in de erkenning van prins Willem van Oranje als stadhouder en de overgang tot het calvinisme door de stad Dordrecht. De augustijnse prior Jan Crabbe werd gevangen gezet en de monniken vluchtten de stad uit. De oude kloosterkerk werd als eerste kerk van Dordrecht ingericht voor de protestantse eredienst, waarmee een einde kwam aan 300 jaar kloostergeschiedenis.

Interieur van de voormalige kloosterkerk, nu Augustijnenkerk geheten.

Sinds zondag 27 juli 1572 is de kerk in gebruik bij de hervormde gemeente en ingericht voor de protestantse eredienst.

DEEL II

6. Het augustijnenklooster in Dordrecht

Stichting van het augustijnenklooster

Over het stichtingsjaar van het augustijnenklooster bestaat onzekerheid. Er is geen chartularium (oorkondenverzameling), geen obituarium (lijst van overledenen), geen verslagboek van de huis-kapittels (overleg binnen het klooster) of lijsten van onroerende goederen te vinden.

Dit komt voornamelijk vanwege het feit dat door de reformatie in 1572 de augustijnen de stad zijn uitgezet en kerk en klooster in beslag werden genomen. De geschiedenis moet dan ook gezocht worden in indirecte bronnen, waaronder stadsbeschrijvingen. Zo schrijft Van Oudenhoven in zijn *Beschrijvinghe van Dordrecht*:³⁴

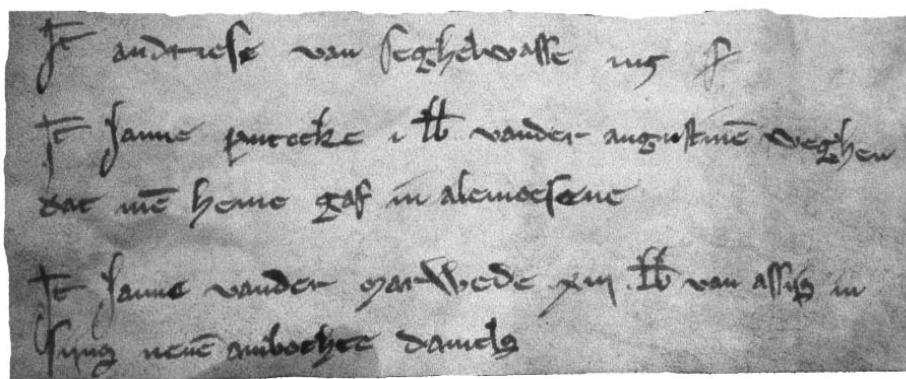
Links: de oudste afbeelding van de kloosterkerk van de augustijnen staat op een stadsplat-tegrond van 1545. Op het terrein langs de Nieuwstraat stond de woning van Hubert Tack (nu Berckepoort) en het kloostertje van de clarissen (grau sustere).

Dit Augustiner Clooster was met het voorgaande (Minnebroërs-clooster) al van eenen ouderdom ende wert vermeldt in de Registeren deser stede anno 1311, maar werde eerst formelyck ghetimmert omtrent den jare 1325, gevende den goeden Graaf Willem daertoe de plaetse of erve.

Ook in de oudste stadsrekeningen van Dordrecht over de jaren 1284–1285 en in oorkondenboeken worden de augustijnen al genoemd:

Item Janne Putocke 1 lb (pond) vander augustinen wegghen dat men heme gaf in alemoesene ... (2e en 3e regel van de afbeelding onder).

Stadsrekening over de jaren 1284-1285 met vermelding van een gift van Jan Putock aan de augustijnen.

Den Augustinen te hore capitele 20 lb.

*Den mynrebroders ende den Augustinen an wine in alemosene ..*³⁵

Florens van Henegouwen schenkt in 1285 giften aan kerkelijke instellingen, o.a. te Dordrecht, met aanstelling van executeurs voor Holland, Zeeland en Henegouwen:

*... as freres meneurs de Dourderech vint solz Hollendois, as Beghines de Dourdrec dis solz Hollendois, as Augustins de Dourdrec dis sol Hollendois (10 Hollandse stuivers).*³⁶

Uit het bovenstaande blijkt dat de augustijnen zich in 1284/85 al in de stad hadden gevestigd.

Nog een aanduiding van een stichtingsjaar berust op een mededeling uit de zeventiende eeuw. Matthijs Balen verhaalt in zijn beschrijving van Dordrecht dat volgens een ongedrukte stadsbeschrijving van mr. Herman Oem, wiens voorzaten in nauwe betrekking stonden tot het augustijnenklooster, het klooster gesticht is in 1275.³⁷

De beschrijving van Herman Oem, *Annales Ecclesiae in quibus titulus de ortu et progressu urbis primariae Dordracensis Zuythollandiae et familiae Dordracenae*, is helaas verloren gegaan. De stadsrekeningen van 1284 en de schenking van de gift van Floris van Henegouwen in 1285 aan de augustijnen tonen, dat de stichtingsdatum 1275 in de *Annales Ecclesiae* betrouwbaar lijkt te zijn. Daarnaast deelt Oem nog mee dat zijn verre voorzaat Godschalck Oem de eerste prior van het klooster was en in 1293 de eerste steen voor de te bouwen kloosterkerk heeft gelegd.

Volgens Oem verzekerde de laatste prior van het Dordtse klooster, Jan Crabbe, in 1595 aan Gualtherus ab Aurea Villa, dat de grond waarop het klooster is gebouwd door een graaf aan de broeders was geschonken. Dit zou dan graaf Floris V zijn geweest.

De bouw van het augustijnenklooster

Het klooster werd gebouwd op een open erf, gelegen in het blok Voorstraat, Steegoversloot, Nieuwstraat en Augustijnenkamp. De eerste bebouwing zal dicht tegen de oeverwal van het binnenwater, de tegenwoordige Voorstraat en de Voorstraathaven, hebben gelegen. In de dertiende eeuw wordt het gebied langs de oeverwal tot ontwikkeling gebracht en worden er bakstenen huizen gebouwd. Daar de huizen niet aaneengesloten waren, bleef er voldoende ruimte over voor de bouw van het augustijnenklooster.³⁸

Rond 1271 ontstonden er nieuwe bouwlocaties toen landinwaarts een stadsgracht was gegraven. Deze gracht werd benut om de drassige gronden te ontwateren. Als in 1295, al snel na de bouw van de kloosterkerk, brand uitbreekt, kan het nieuwe klooster gebouwd worden op de nieuw gewonnen gronden. Op het gebied ten oosten van het klooster werd de kloostertuin aangelegd. Ter ondersteuning voor de herbouw van het klooster verleende Siegfried van Westenburg, aartsbisschop van Keulen, de Dordtse augustijnen een aflaat van veertig dagen om die te verkopen.

Over de kloostergebouwen uit de dertiende en veertiende eeuw is weinig bekend. Het klooster zal de gebruikelijke indeling hebben gehad: een kloostergang waar omheen de voor de kloosterbewoning nodige ruimten waren gebouwd. Vanuit de kloostergang was ook de kerk bereikbaar. Dit was een eenbeukig gebouw met een driezijdige koorsluiting.

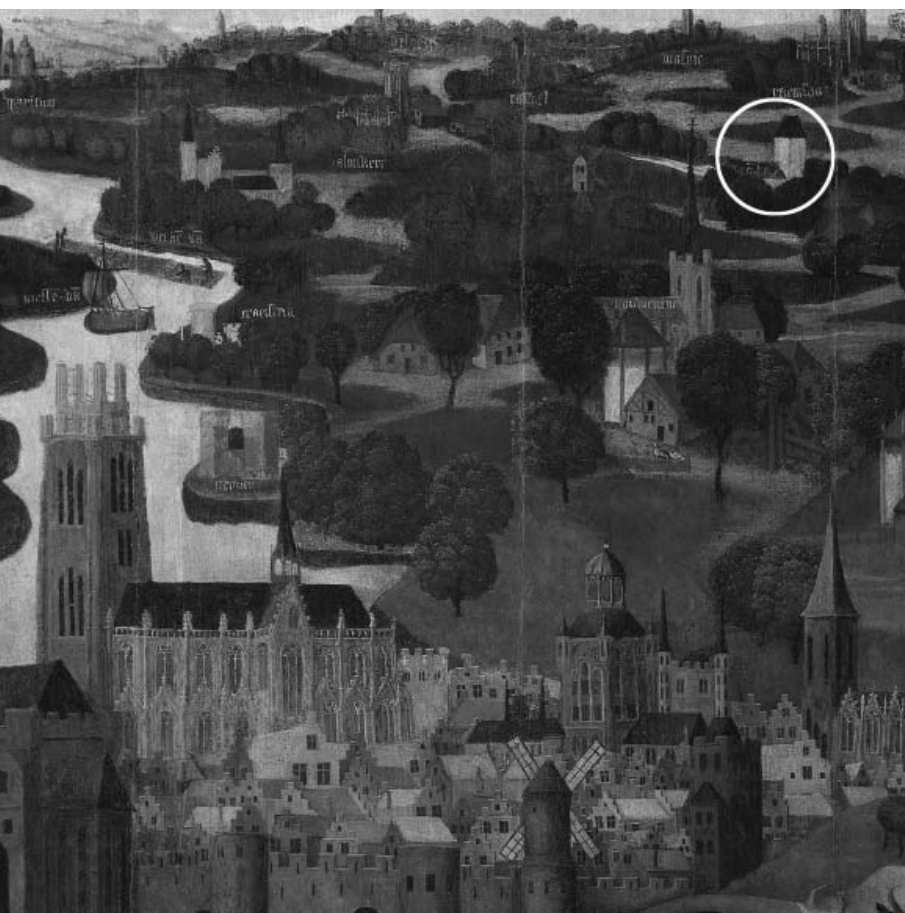
‘Nyeuw tymering van den cloester’

In de eerste helft van de vijftiende eeuw vonden volgens een akte van 9 april 1442/3 een verbouwing van het klooster en een uitbreiding van de kerk plaats:

Portret van graaf Floris V (1254-1296). Gravure door Michael Vosmeer, in ‘Principes Hollandiae et Zelandiae, Antwerpen 1578.

Int jaer XLII des dinxdages voer palmen IX daghe in aprilte wart in teghenwoerdicheit des eerbaren ende religiosen broder PHILIPS prior van den augustynen cloester bynnen der stede op deses tyt,eer die nyeuw tymering van den cloester voerscr. begonnen wart.

Voor de bouw maakten de augustijnen gebruik van bouw materiaal van de in 1421 verdrongen kerk van Eemkerk. Hierover ontstond ruzie met het klooster Eemsteyn. Een deel van de bewoners van Eemkerk die de watervloed hadden overleefd, had de augustijnen toestemming gegeven bouwmaterialen weg te halen. De elect-bisschop van Utrecht, de ambachtsheer van Eemkerk en enkele andere bewoners hadden dit echter beloofd aan de kloosterlingen van Eemsteyn. Deze waren door de vloed hun klooster kwijtgeraakt en wilden een nieuw klooster bouwen in de Zwijndrechtse Waard.

Detail van het altaarstuk met de Sint-Elizabetsvloed in 1421. Binnen de cirkel het plaatsje Eemkerk, waar de Dordtse augustijnen materialen haalden voor de verbouwing van het klooster.

Volgens onderstaande uitspraak op 30 januari 1439 van het Dordtse gerecht mochten de augustijnen behouden wat ze hadden weggehaald, de rest was voor het klooster Eemsteyn:

'In tjair XXXIX XXX daghe in januario wart bij den gueden lude van den gerechte en gescheyt ende wtsprake gesceyden ende wtgesproken tusschen den prior ende convent van de regulieren van Eemsteyn die nu ter tijt in Zwindricht wonen op een zijde ende den prior ende convent van den Augustinen binnen Dordrecht op dander zijde als van sulken geschille als sij onderlinge hadden roerende van der kercke des ambochts van Eemkerck ende ornamenten der voorsz. kerck toebehorende mits geblyff van beyden partien voirsz. In der manieren te weten; want die prior ende convent van den regulieren voirsz. van den elect van Utrecht consenteert is die voirsz. kerck aff te breken ende alle ornamenten die der voirsz. kercke toebehoren, te hebben ende te gebruyken tot hoeren cloosters behoef.

Ende die ambochtsheer aldaer ende oick die meeste deel van den rijcksten ende eerbaersten mannen van der parochien voorsz. dat beliefft ende consenteert hebben op zekere condiciën ende vorwaerden die die prior ende convent van den regulieren voorsz. mette bueren van den ambocht voorsz. overdragen, zijn daer scepenen ende raet schijn ende bethoen aff gesien ende gehoirt hebben: so is der guede lude zeggen, dat die prior ende convent van den regulieren voorsz. in als met der kercken voorsz. ende met alle ornamente ende ander datte voorsz. kercken toebehoert die sij nu hebben of bevinden kunnen horen oirbaer doen soudende gebruiken tot horen profijt in alre manieren ende voirwarden so hem dat consenteerd is ende mette bueren overdragen sijn so voorsz. staet, mer so wes die prior van den augustinen voorsz. op dese tijt van de voorsz. kercke wech heeft dat sal hy behouden mits dat hem dat bij eenige van der prochie voorsz. consenteert heeft geweest te halen ende voortmeer en sal hij noch nyemant van sijner wege sine hande slaen aen der kercke noch hout noch steen daeroff doen halen buten wille ende consent des priors ende convente der regulieren voorsz.’³⁹

De kloosterkerk, waarvan de bouw omstreeks 1440 aanving, vervangde de oude éénbeukige kerk. Het koor en het schip van de nieuwe kerk zijn waarschijnlijk gebouwd op de funderingen van de oude kerk. Gescheiden van het schip door een arcade met natuurstenen zuilen met koolbladkapiteel werd een smallere zijbeuk gebouwd.⁴⁰

De natuurstenen zuilen hebben een koolbladkapiteel, kenmerkend voor de toenmalige stijl, de Brabantse gotiek.

Het schip en de zijbeuk bestaan uit acht traveeën en het koor uit één travee met een driedelige sluiting. De houten kap, afgedekt met leien⁴¹ werd gedragen door in het muurwerk ingelaten muurstijlen met trekbalen, sleutelstukken en korbelen. De muurstijlen (staande balken in een sleuf in de muur) liepen aan de noordzijde door tot op de hoogte van de vensterbanken en aan de zuidzijde van het schip tot aan de kapitelen.⁴²

*De natuurstenen sokkel
die te voorschijn kwam
tijdens de restauratie van
de kerk in 1994.*

Foto: A. Nelemans.

Tijdens de restauratie van de kerk in 1994-1996 kwam aan de zuidzijde, op de scheiding van koor en schip, een grote natuurstenen sokkel tevoorschijn. Stades-Vischer schrijft in haar restauratierapport dat de betekenis van dit bouwfragment tot op heden niet is opgehelderd. Indien het een onderdeel van een triomfboog⁴³ is geweest, als scheiding tussen schip en koor, hadden aan de noordzijde van het koor eveneens sporen aangetroffen moeten worden. Dit was echter niet het geval. Een andere mogelijkheid is dat er bijvoorbeeld sprake zou kunnen zijn van een deel van de onderbouw van een preekstoel.⁴⁴

Uit onderzoek in de kerkmeestersnotulen van 12 januari 1861 bleek dat aan de andere zijde wel een kolom had gestaan. Om een nieuwe bank te maken tussen het vuurhuis (de voormalige sacristie) en de Van Beverenkapel, moest een gedeelte van de loze kolom weggehakt worden, evenals *aan de tegenovergestelde zijde* (noordzijde) reeds vroeger was geschied.⁴⁵

De natuurstenen sokkel (of basement) is dus een restant van een weggehakte kolom aan de zuidzijde, terwijl de kolom met sokkel aan de noordzijde al eerder in zijn geheel was weggehakt.

De twee kolommen hebben naar alle waarschijnlijkheid gediend als dragers van een *trionfbalk*: een verbindingsbalk tussen de koorwanden op de scheiding tussen hoogkoor en monnikenkoor. Op een triomfbalk stond meestal een triomfkruis (kruisbeeld) met aan weerszijden een beeld van Maria en Johannes.

Kort na de voltooiing van de kerk werden er tegen de zuidmuur van de zijbeuk vier kapellen gebouwd. De kapellen waren vanuit de kerk te bereiken door grote spitsboogvormige doorgangen. De eerste kapel met driezijdige sluiting, gerekend vanaf de Voorstraat, is in steen overwelfd en was in 1488 gesticht door de regentenfamilie Schrijver. Dan volgden de rechthoekige kapellen van Jan († 1549) en Willem († 1488) van Drenckwaert. Deze kapellen zullen zijn gesticht vóór het sterfjaar van de stichters. In 1647 zijn beide kapellen samengevoegd en sprak men van de *Grootte Capelle*.⁴⁶

Maquette van het augustijnenklooster omstreeks 1572. Tegen de zuidmuur van de kerk bevinden zich de vier familiekapellen.

De kapel daarnaast was oorspronkelijk van de familie Queckel en gesticht omstreeks 1460, maar kwam later in bezit van de familie Van Beveren. Ook deze kapel heeft een driezijdige sluiting en had een fraai stenen ribgewelf dat in 1849 werd vervangen door een houten plafond.⁴⁷

Aan de zuidzijde van het koor werd een nieuwe sacristie gebouwd (nu het vuurhuis). Via een poortje met korfboog was de sacristie vanuit het koor te betreden.

Voor de Dordtse gelovigen die de preken wilden beluisteren, bevond de ingang zich in de noordgevel, onder het poortje naar het klooster- of pandhof.

Wat de verbouwing van de kloostergebouwen inhield, is niet bekend. Volgens een klepboek werd in 1540 nog aan het klooster gebouwd. Op 20 augustus 1540 werd een zekere Danell Bartoutssoen veroordeeld omdat hij *eene onsen poorter campwoerden* (uitdaging tot een tweekamp) *had aangesproken. Als straf so sall hy geven den Augustynen, totter tymmering behoeff, XX^m steens (20.000 steenen), te betalen tusschen dit ende Bamiss⁴⁸ naestcomende.*⁴⁹

Brand in het klooster

Op 23 augustus 1512 brak er brand uit in het klooster. Volgens Stades-Vischer moeten de gevolgen van de brand voor de kerk niet dramatisch zijn geweest. Van schade aan de natuurstenen onderdelen was weinig te bespeuren. Het houtwerk van de kapconstructie moet wel een gemakkelijke prooi voor de vlammen zijn geweest. De kapconstructie boven het schip en de zijbeuk is onmiskenbaar van na 1512, maar wel zestiende-eeuws, zeker gezien de gehakte telmerken van de kap boven de zijbeuk.⁵⁰

Het houten tonggewelf van de Augustijnenkerk (links) is aangebracht in 1773/74. Voor die tijd had de kerk een open kap, evenals de Grote Kerk te Brouwershaven.

Dat de houten tongewelven ook van kort na de brand dateren, is niet juist. De kloosterkerk had een open kap die pas in 1773/74 is beschoten. In de kerkmeestersnotulen van 27 januari 1773 staat vermeld:

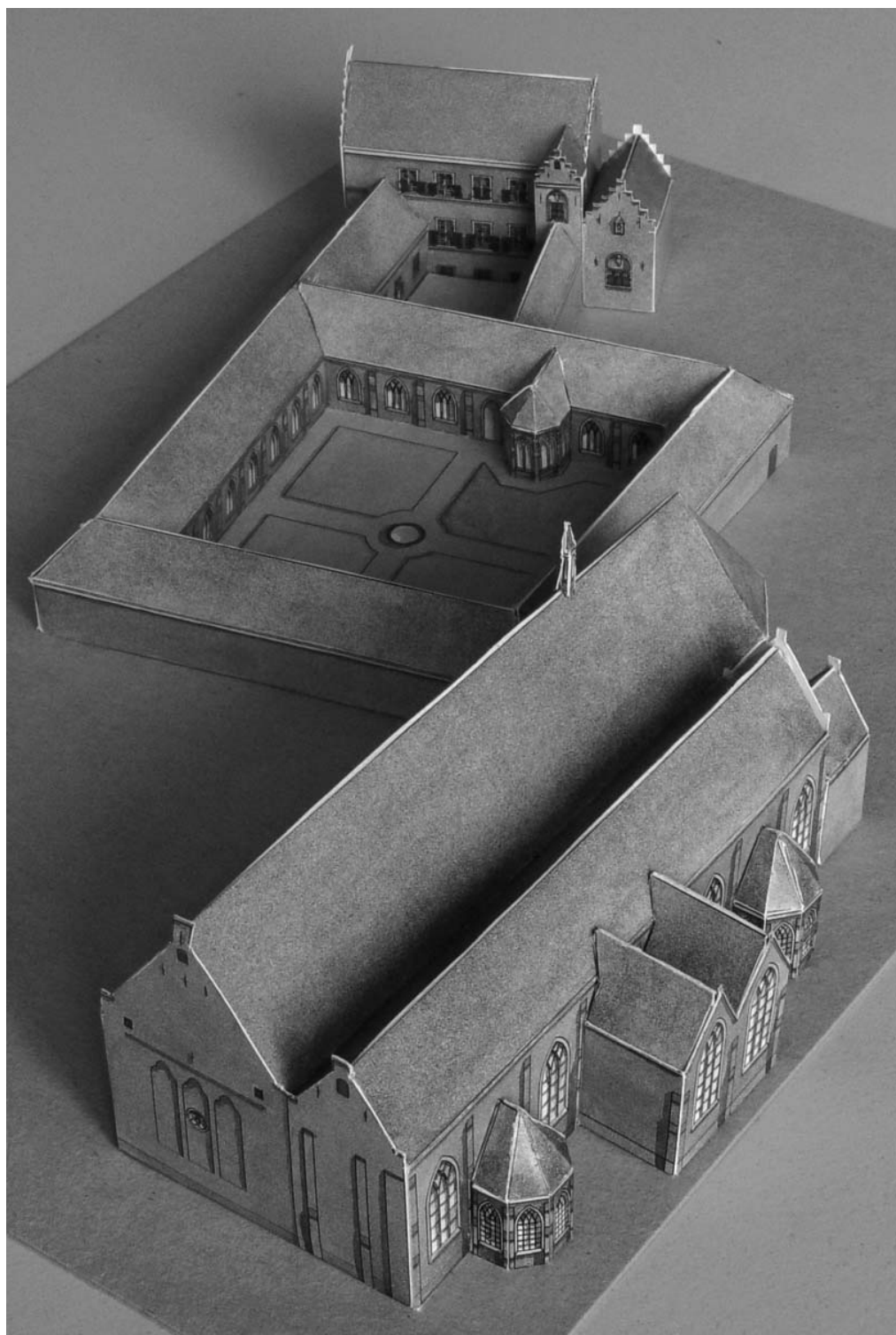
.... de geheele Augustijne Kerk van boven in Zijn bekoepeling met denne duyms deelen te beschieten tot voorkoming van veel stoff en vuyl, dat sich tussen de knien of Crommentjes (korbelen) van t dak zetten, en van tijd tot tijd komt af te vallen niet alleen maar ook om spinne kopsneste te prevenieren (voorkomen).⁵¹

Tegenover de voormalige kloostergang (nu baarhuis geheten) bevindt zich de deur naar de voormalige sacristie (nu het vuurhuis).

Hoewel de gegevens over de brand beknopt zijn, zullen de kloostergebouwen door de brand waarschijnlijk zwaarder zijn getroffen. Volgens de thesauriersrekeningen werden de brandblussers van bier voorzien en kreeg een zekere Marten Heynricxsz een vergoeding vanwege de *quetsuer die hij creech in de brant ten Augustine, van een gevel, die ten deele op hem viel in 't blussen van den brant.*⁵²

Aan een ieder die iets tot de bouw bijdroeg of stenen en kalk aanvoerde, verleende de aartsbisschop van Keulen, Filips II van Daun-Oberstein, een aflat van elf dagen.

7. Het klooster na de brand van 1512

Het klooster na de herbouw

Hoe zag het klooster er na de herbouw uit? Hierover zijn weinig gegevens. Uit archiefonderzoek, en met name de grootscheepse verbouwingen tussen 1585 en 1587 door bouwmeester Adriaan Janszoon van Duynen, valt wel het een en ander op te maken. De stadsrekeningen vermelden over die jaren nauwkeurig welke werkzaamheden zijn verricht.

Opgraving van de oostelijke kloostergang, het lavatorium en de waterput. Op de achtergrond enkele bogen van de westelijke kloostergang (foto: ing. W. van den Berg, 1971).

Rechts de kloostergang van het klooster in Ter Apel geeft een goed beeld zoals ook de kloostergang van de augustijnen er moet hebben uitgezien.

Links: maquette van een deel van het klooster omstreeks 1572. In het midden de kloostergang met het klooster- of pandhof, het lavatorium en de waterput. Via een gang konden de refectorie en het dormitorium worden bereikt.

De centrale plaats was de kruis- of kloostergang. De kloostergang was overwelfd met een stenen kruisribgewelf, afgedekt met een zadeldak, en was gelegen rond het vierkante klooster- of pandhof. In het midden van het pandhof was een waterput; tegen de oostelijke kruisgang bevond zich het lavatorium (wasplaats). De kloostergang gaf toegang tot de ruimten voor de kloosterlingen en bood beschutting tegen regen of warmte. Ook werd de gang vaak gebruikt als plaats voor meditatie en waren de monniken verplicht er te zwijgen.

Tegenover het lavatorium lag de kleine winterrefectorie (eetzaal). Van daaruit was ook de grote zomerrefectorie te bereiken. Boven de zomerrefectorie bevond zich het dormitorium (de slaapzaal), te bereiken via

een spiltrap. Onder de grote refter was de kelder, bestaande uit vier gemetselde ruimten met een tongewelf. De winterrefter is afgebroken, maar de grote refter, het dormitorium en de kelders bestaan nog steeds en zijn hiermee, op de kerk na, de oudste nog aanwezige ruimten van het klooster na de brand van 1512.

Boven: de refter en het dormitorium.

Foto's: ing. W. van den Berg, 1972.

Onder: de kelder en de spiltrap die naar het dormitorium leidt.

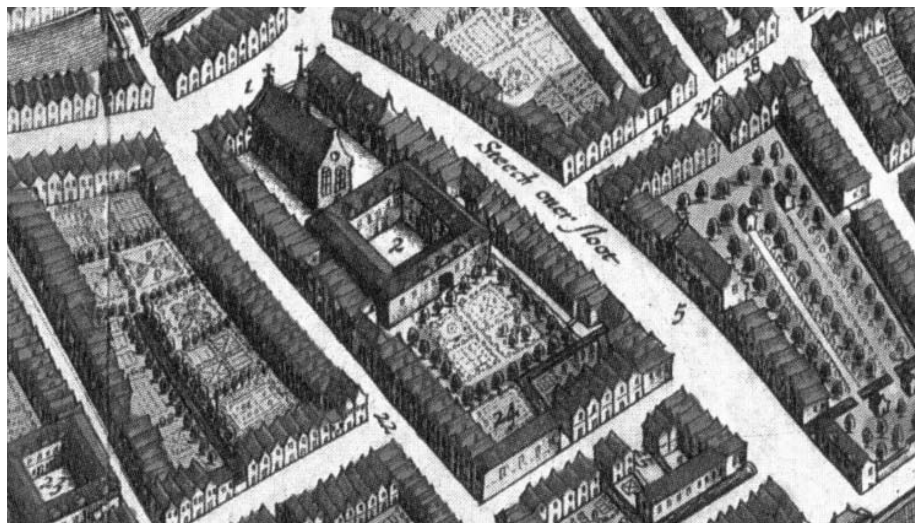
Aan de noordzijde van de kloostergang, tussen de gang en het Steegoversloot, lagen de priorskamer⁵³, het infirmarium (ziekenzaal)⁵⁴, het brouwhuis⁵⁵ en de loeven (bergruimten)⁵⁶. In de ziekenzaal (sieckhuys) lagen de monniken die te zwak of te ziek waren om hun dagelijkse taak te vervullen. De zorg voor de zieken stond onder leiding van de infirmarius (ziekenverzorger).

In 1552 schonk schoolmeester Adriaan Coel Pietersz een legaat van 12 carolus guldens aan de augustijnen om boeken te kopen voor de bibliotheek. Op welke plaats de bibliotheek gezocht moet worden, is niet duidelijk; eveneens is dit het geval met de kapittel-

zaal. De kapittelzaal was na de kerk de belangrijkste ruimte in het klooster. Dit was de ruimte waar de monniken zich verzamelden bij belangrijke gelegenheden. Hier vond ook het kapittel plaats, de bijeenkomst van kloosterbroeders voor overleg, uitwisseling van wetenswaardigheden en het vaststellen van de regels. Kloosterlingen die tegen de Regel of Constituties hadden gehandeld, werden in de kapittelzaal tot de orde geroepen, gekapitteld.

Achter de kloostergebouwen lag de kloostertuin, omsloten door een gracht, de *Augustinengraft*. In een deel van de tuin, de kruidentuin (herbularius), werden planten gekweekt met een geneeskrachtige werking. De medicijnen uit deze planten werden gebruikt voor de zieken in de ziekenzaal. Daarnaast bestond de kloostertuin uit een moestuin (hortus) en een boomgaard.

Het belangrijkste bouwwerk van het klooster was echter de kerk. Hier werd menig uur door de gemeenschap doorgebracht.

Achter het klooster- of pandhof en de refectorie bevindt zich de kloostertuin.

De kloosterkerk van de augustijnen

Er is helaas niets nagelaten over de inrichting van de kloosterkerk dan wat summiere gegevens over ramen, graven en zilverwerk. We zullen ons dus een voorstelling moeten maken aan de hand van vaststaande gegevens over hoe een kloosterkerk van de augustijnen was ingericht.

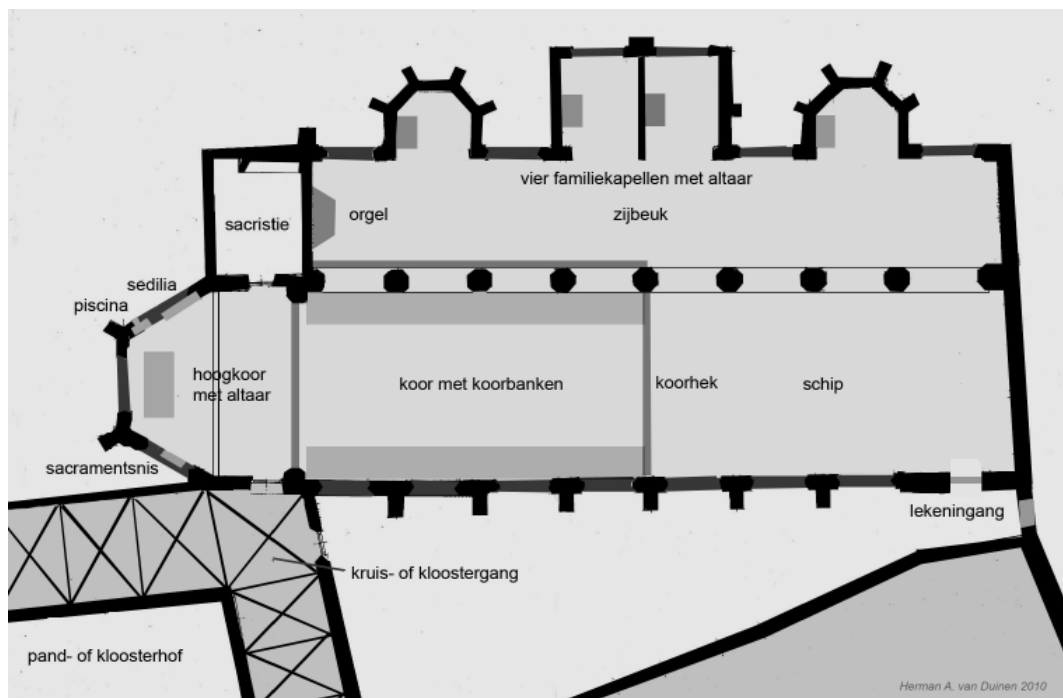
De voorgevel aan de Voorstraat zijde had een dubbele gevel waartegen vier huisjes, *cameren*, waren gebouwd die in 1640 werden afgebroken. De augustijnen gingen de kerk binnen via de kloostergang. Voor de burgers bevond de ingang, het lekenpoortje, zich om de hoek van de voorgevel aan de noordzijde. Dit poortje is later gedicht na het maken van een ingang aan de Voorstraat zijde.

Tekening van de voorgevel van de kerk omstreeks 1760. De (leken)ingang bevond zich oorspronkelijk onder het poortje aan de linkerkant.

Bij binnenkomst in de kerk moeten we even alles wegdenken wat er na 1572 is aangebracht: de banken, de kansel, het orgel tegen de westmuur, de lampen en het houten tongewelf. We zullen nu een poging wagen de kerk in te richten zoals zij er uit kan hebben gezien vóór 1572.

Indeling van de kloosterkerk, zoals deze er in de middeleeuwen uitgezien zou kunnen hebben.

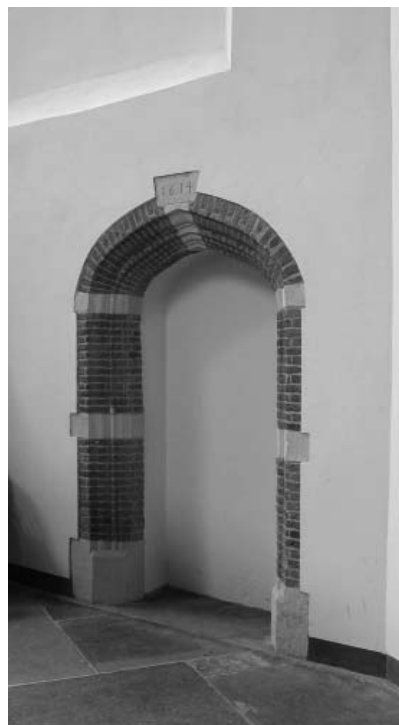
Herman A. van Duinen 2010

Het koor

Wat nu het middenschip is, was voor een groot deel ingericht voor de koordienst. Dit zal een omheinde ruimte zijn geweest. Hoe ver het koor zich uitstrekte in het middenschip is niet bekend. De ruimte zal in ieder geval afgesloten zijn geweest door een koorhek. In het driezijdig gesloten hoogkoor, meestal enkele treden hoger dan het koor, stond het hoogaltaar met aan de rechterzijde de *sedilia*. Dit was een driezitsbank voor de dienstdoende geestelijken tijdens de misviering. De sedilia kon een vrijstaand houten of stenen gestoelte zijn, maar ook kwam het vaak voor dat een diepe nis in de muur voor dit doel bestemde.⁵⁷ Het is goed mogelijk dat de nis met het later aangebrachte jaartal 1614 daar een overblijfsel van is.

Links: de nis in het koor van de augustijner kloosterkerk te Erfurt. Deze nis diende als zitplaats (sedilia) voor de dienstdoende geestelijken. Ook de augustijn Maarten Luther zal hier gezeten hebben tijdens zijn verblijf in Erfurt.

Rechts: gotische nis in het koor met het jaartal 1614.

Andere nissen in de koormuur waren de *sacramentsnis* en de *piscina*. De sacramentsnis bevond zich meestal aan de noordzijde van het koor. Deze nis, waarin de overgebleven hosties⁵⁸ na de misviering werden bewaard, kon afgesloten worden door een deurtje. De piscina (= waterbekken) was een nis waarin een wasbekken aanwezig was voor de handwassing van de priester vóór de consecratie⁵⁹ en voor de reiniging van zijn vingers en van het gewijde vaatwerk na de mis. De nis had een afvoer naar buiten waardoor het water in gewijde aarde terecht kwam.⁶⁰

De kerk in Ter Apel is een goed voorbeeld van een middeleeuws kloosterinterieur: een eenvoudige altaartafel, een sedilia (rechts), een sacramentsnis, een piscina en koorbanken. De doorgang links leidt naar de kloostergang.

In het koor stonden aan de linker- en rechterzijde de koorbanken waarin de monniken plaatsnamen voor de getijden die vele uren van de dag in beslag namen.

Naast de getijden werd er in het klooster ook gebeden voor het zieleheil van overledenen (zielmissen), maar ook voor slachtoffers van een moord, aangezien de vermoorde niet de gebruikelijke kerkelijke bediening bij overlijden had ontvangen.

Een vonnis van 28 december 1413 en 21 juli 1420 bepaalde:

.... Eerst sal Wolbaren Engelsz. vorsz. Cloesterwinninge⁶¹ doen tusschen Maze ende Zijp, als gewoelic is, ende sal doen lesen, des vorsz. Everaets Willemsz. Ziele te rusten ende te genaden, VI^f (600) zielmissen inder twee cloesteren tDordrecht (minderbroeders- en augustijnenklooster), dats te weten in elken cloester III^f (300), ende betoech daerof overleveren te middelsten dage vander zoene...⁶²

.... Inden eersten soe sal Willem Danelsz., Gode te love ende te eren ende Jan Aertsz. vorscr. Ziele te ruste ende te Goids genade mede te comen, doen lesen inden twee cloesteren binnen der stede van Dordrecht vierhondert zielmissen, te weten in elken cloester twehondert, tusschen dit ende Bamis naestcomende.....⁶³

Naast het lezen van zielmissen in de eigen kerk namen de augustijnen de taak op zich dit ook te doen in één van de vele kapellen in de stad:

Joris Splinder 1459. Vaders Augustijnen verbonden alle sonnendagen 't zijner gedachtenisse in dese Kapel (H. Sacramentskapel) een mis te lezen zoals uit den brief van den vader prior Cornelis van den Nijewenhuze, in 'tgantsche konvent blijkt.⁶⁴

Over het aantal altaren in de kloosterkerk is weinig bekend. De familiekapellen hadden een eigen altaar en waarschijnlijk ook de aan de kerk verbonden Broederschappen van Sint-Antonius, Sint-Catharina en Sint-Nicolaas.⁶⁵ Over de in 1572 verwijderde beelden ontbreken de gegevens. Beelden van Sint-Augustinus, Sint-Antonius-abt, Sint-Catharina en Sint-Nicolaas zullen zeker tot de inventaris hebben behoord.

Het ribgewelf van de Schrijverskapel. De sluitsteen toont een engel met wapenschild.

Liturgische muziek

De officiële liturgische zang in het koor was het *gregoriaans*. Deze vrij ritmische eenstemmige zang kon op verschillende manieren aan bod komen: *solistisch*, *responsoriaal* (waarbij solistische gedeelten afgewisseld werden door 'antwoorden' van het koor van monniken) en *antifonaal* (wisselzang door de linker- en de rechterkoorhelft). Ook werd er gezongen in afwisseling met het orgel, de zogenaamde *alternatim*-praktijk.⁶⁶

Over orgels in de Augustijnenkerk vóór 1572 is weinig bekend. In 1555/56 werd een nieuw orgel in de Augustijnenkerk geplaatst tegen de oostmuur van de zijbeuk, in de nabijheid van het hoogkoor. De stadsrekeningen vermelden dat Frans Cornelis Wittenzoon wagenschot (goede kwaliteit dunne eiken planken) leverde voor het *nyeu orgel staende ten Augustinen*.⁶⁷ De prior was soms betrokken bij de bouw van een orgel. Zo werd op 18 november 1544 het nieuwe orgel in de Sacramentskapel met die prior van de Augustijnen geproufft en mede opgenoemen.⁶⁸

Soms traden ook speellieden op tijdens een dienst in de kloosterkerk. In de gildenarchieven staan uitgaven voor missen op de naamdag van de patroon van een bepaald gilde en op bijzondere feestdagen waaraan de speellieden meewerkten.

Het kuipers- of Sint Ewoutsgilde dat regelmatig samenkam in het augustijnenklooster betaalde in 1544 *die scelmeijers* (bespelers van de schalmey, een hoboachtig blaasinstrument), *die voert tgild spelden in die eerste mysse totten Augustinen* 1 stuiver.⁶⁹

In 1550 betaalden de kuipers 3 stuivers aan *die schalmeijers*, van dat zij voer ons speelden in drie eerste missen, een in de Groitte Kerck, ende een in die Nieu Kerk ende een in den Augustinen.⁷⁰

Kleur in de kerk

Bij restauraties en opknappbeurten van de kerk bleken zich onder de witkalk restanten van muurschilderingen te bevinden die dateren uit de kloosterperiode. Omstreeks 1974 kwam er tijdens een opknappbeurt op de muur naast de deur naar het baarhuis (restant van de kloostergang) een deel van een schildering van een heilige tevoorschijn.⁷¹ Tijdens de restauratie in 1995 bleek zich op de oostmuur van de zijbeuk een circa 2,5 meter lange schildering te bevinden die waarschijnlijk gediend heeft als omlijsting van het in 1555/56 gebouwde orgel.⁷²

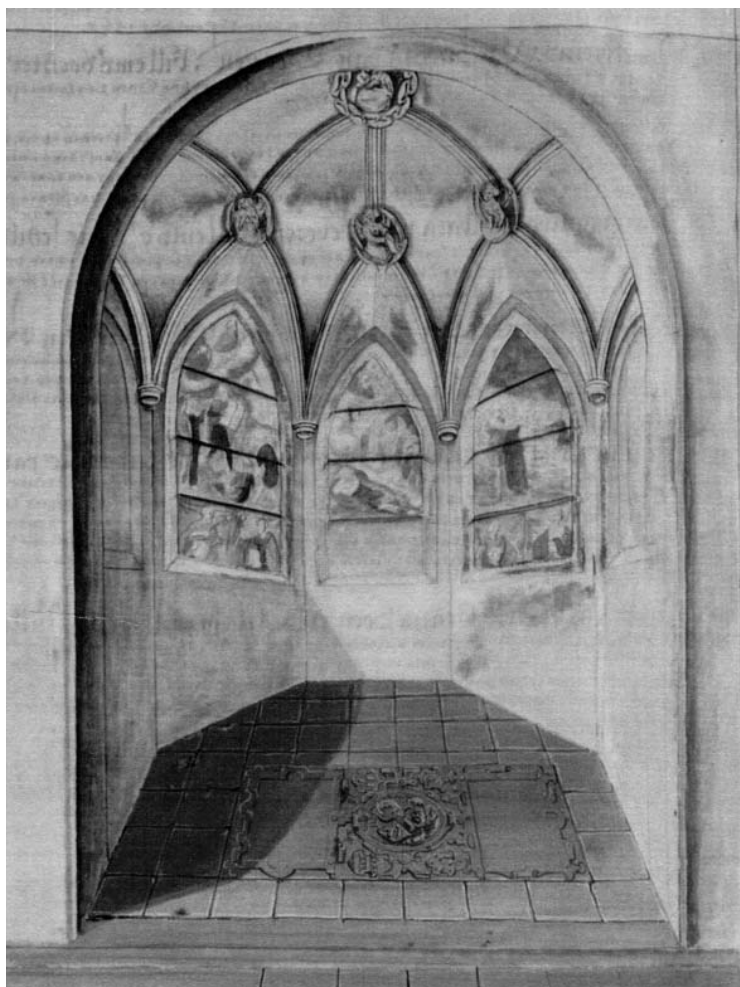
Naast muurschilderingen waren er de gebrandschilderde glas-inloodramen die kleur brachten in de kerk. Jan van Drenckwaert was tweemaal gehuwd. Met één van zijn echtgenotes stond hij afgebeeld in een raam in de kapel *alwaer noch in de glazen van de Drenckwaertscapelle haer beelden ende wapenen staen. Het taeffereel, daer sij beyde konstigh in geschildert zijn is uyt de kerkroovingh* (1572) *verlost, ende int huys van den pensionaris BERCK gebracht*.⁷³

Ook keizer Karel V heeft zich niet onbetuigd gelaten en schonk de augustijnen een raam, waarin ook zijn wapen stond afgebeeld. Het raam kreeg een centrale plaats in het hoogkoor.

Musicerende engel met luit als sluitsteen. Waarschijnlijk afkomstig uit de Van Beverenkapel.

In het grafboek van 1621 staat bij graf 54 geschreven:
*'Daer naest Leijt een ongemetselt gracht dat Aen gaet het geslacht van de wordens (Wor) twelcke gecoomen is van eenen worprijster prister van den Augustijnen de welcke ook noch in een glaes (raam) staet mijt een raet (rad) voor hem ende geteekent mit dijt merick'.*⁷⁴

*De Van Beverenkapel.
 Tekening uit het stam-
 boek van de familie
 Van Beveren.*

Een afbeelding van het interieur van de Van Beverenkapel in het stamboek van de familie Van Beveren toont drie gebrandschilderde ramen met als onderwerp:

- *Mozes die de wet toont aan het volk Israël* (Ex. 34,29)
- *De droom van Jakob te Bethel* (Gen. 28,12)
- *Jakob en Rachel bij de waterput* (Gen. 29,2)

De kapel had een fraai gewelf met sluitstenen. Op de vloer ligt de grafzerk van Cornelis van Beveren Pietersz (1524-1586).

Dat niet alle gebrandschilderde ramen in 1572 waren vernietigd, blijkt niet alleen uit de aanwezigheid van ramen in de Van Drenckwaert- en de Van Beverenkapel, maar ook uit de kerkenraadsnotulen van 4 juli 1626:

Alzoo verstaen wert, dat door sekere predikatie van de geschilderde afgoderey in de glaesen van de kerk, verscheyden Lidtmaeten murmureren, wederom dat dezelve uyt de glaesen niet geweert werden, is goedt gevonden, dat over die saeke de Hr. Burgemeester Beveren zal begroet worden.⁷⁵

Twee engelen en een serafijn (zes vleugels) met boek, waarschijnlijk afkomstig uit de Van Beverenkapel.

Helaas is geen enkel gebrandschilderd raam bewaard gebleven. In de periode 1773-1776 werden alle glas-in-loodramen vervangen door ramen met houten stijlen en blank glas.⁷⁶

De ramen met houten stijlen aan de zuidkant van de kerk.

De dakruiter

De dakruiter is het houten torentje op de nok van het dak van de kerk. In het torentje hangt een luidklok van de klokkengieters Hemony die dateert van 1673. Volgens Van Dalen hing er voor die tijd een mettenklok, Joris geheten, en afkomstig van de Grote Kerk.

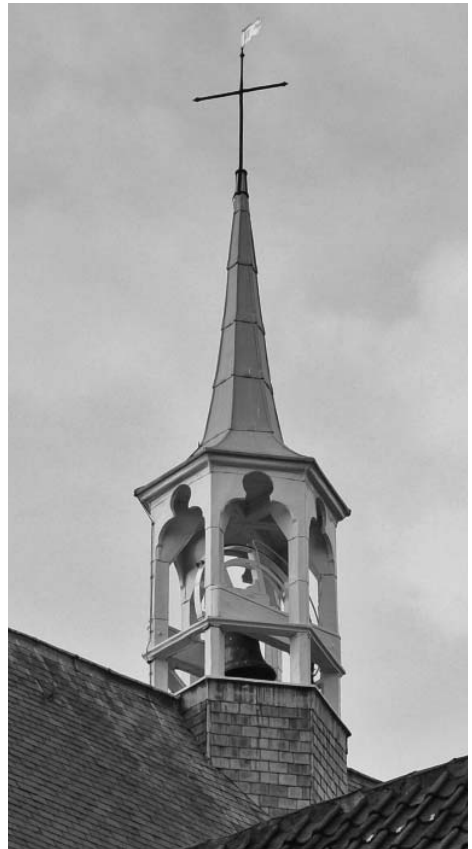
Op de klok stond een Latijns randschrift:

*‘Wanneer ik uit de hoogte geluid geef, welaan maak u dan op gij dienaars van de Gezalfde en ijlt naar Gods huis. Ik word Joris genoemd. Door mij Joris Wagenens in het jaar onzes Heren 1529’.*⁷⁷

Wanneer deze klok werd geplaatst, is niet bekend. In ieder geval speelde de klok een belangrijke rol in het kerkelijke en maatschappelijke leven van het klooster en de stad. De functie was tweeledig: ten behoeve van het religieuze leven kon de luidklok de kerkelijke vieringen en getijden aangeven.

Maar ook had de klok een maatschappelijke functie. In het Dordtse keurboek van 1401 lezen we namelijk dat *gheen tappers, crayeerres (omroepers) of binnendienres (knechten in een herberg) wijn drincken voor die dore noch in kelders, anders dan daer sy dienen,*

*voer die tijt datmen eenwarf hoechmisse **gheluudt** (geluid) heeft ten Broederen (minderbroeders) of ten Augustinen, op 1 pont.*

In de dakruiter hangt een luidklok, in 1673 gegoten door de befaamde klokkengieter Petrus Hemony uit Amsterdam.

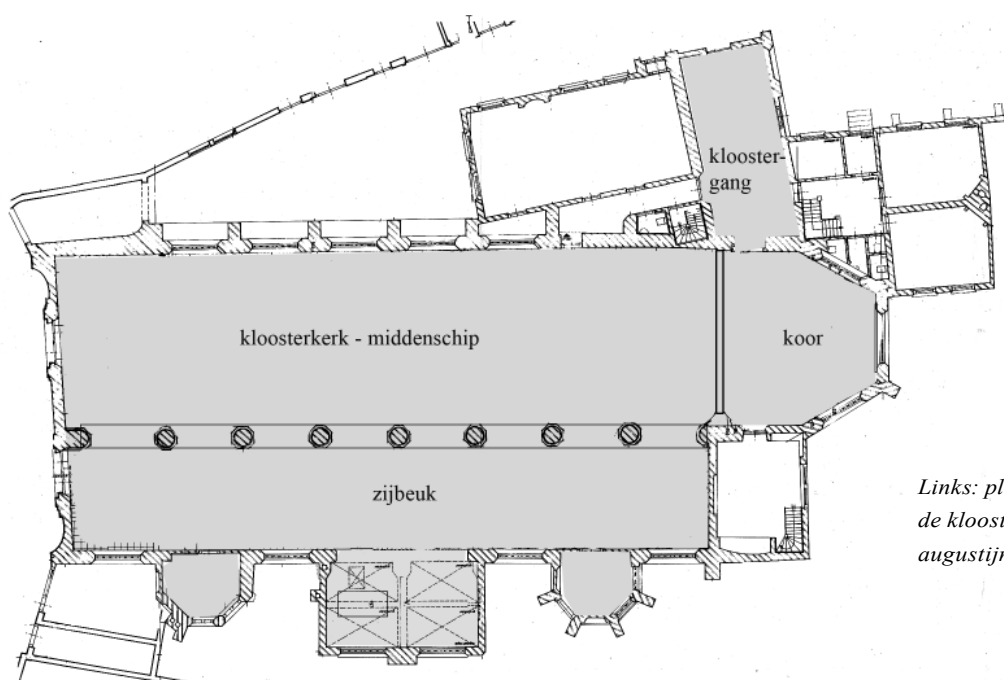
*Item so wat poorters een schip wijns copen of daeraen deelen indie nieuwe tijt, uut dien scepe salmen een stick (vat) wijns tappen van tween amen (inhoudsmaat) of daerboven om tfoer, sonder arghe-list, opdatder VIII stickx int schip zijn, of daarboven. Ende diet tappen en zullent selven niet uutfullen boven een vierendeel, oft ment salt ontsteken (het vat opensteken), alsmen ten Augustinen anderwarf (voor de tweede keer) **luudt**, ende niet eer.*⁷⁸

Afmetingen van de kloosterkerk

In zijn 'Beschryvinge der Stadt Dordrecht' (1677) vermeldt Balen: *'De Kerk der Minrebroederen in 't Jaar 1578 Ofgebroken, was Grooter en Wyer als d'Augustinen'*.⁷⁹

Volgens Balen zou de kloosterkerk van de minderbroeders *groter en breder* zijn geweest dan de kerk van de augustijnen. Balen, die leefde van 1611-1691, heeft de afbraak van de kerk van de minderbroeders in 1578 niet persoonlijk meegemaakt. Daar hij geen bron vermeldt, zouden we Balen op zijn woord moeten geloven.

Auteurs die zijn mening letterlijk hebben overgenomen, zijn Schotel (1860), Van Dalen (1931) en Lips (1974). Lips weet nog te melden dat de kerk groter was dan de Augustijnenkerk, *'dit natuurlijk in verband met de specifieke taak van de minderbroeders'*.⁸⁰

Links: plattegrond van de kloosterkerk der augustijnen.

Na de afbraak in 1578 namen onder meer huizen en winkels de plaats van het minderbroedersklooster in. Op 29 maart 1982 brak een grote brand uit in een meubelzaak die stond op het terrein waar zich eens het minderbroedersklooster bevond. Vóór herbouw van dit gebied werd archeologisch onderzoek verricht en kwamen fundamenteën van onder meer de kloosterkerk aan het licht. Opmetingen van de kerk toonden aan dat de mening van Balen, als zou de kerk *Grooter en Wyer als d'Augustinen* zijn, niet juist was. Ter vergelijking de volgende maten:

*Minderbroederskerk*⁸¹

Lengte koor:	31 meter
Lengte schip:	25 meter
Breedte koor en schip:	11 meter
Lengte zijbeuk:	25 meter
Breedte zijbeuk:	4,5 meter

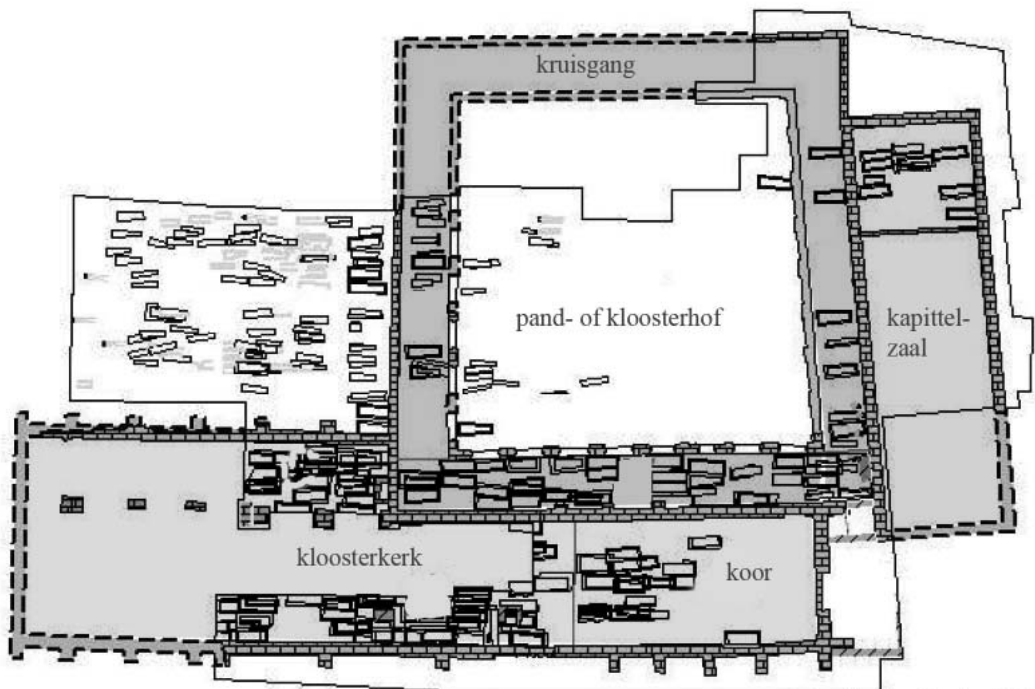
*Augustijnenkerk*⁸²

10 meter
39 meter
11 meter
39 meter
6,5 meter

Oppervlakte (zonder de aangebouwde kapellen van de Augustijnenkerk):

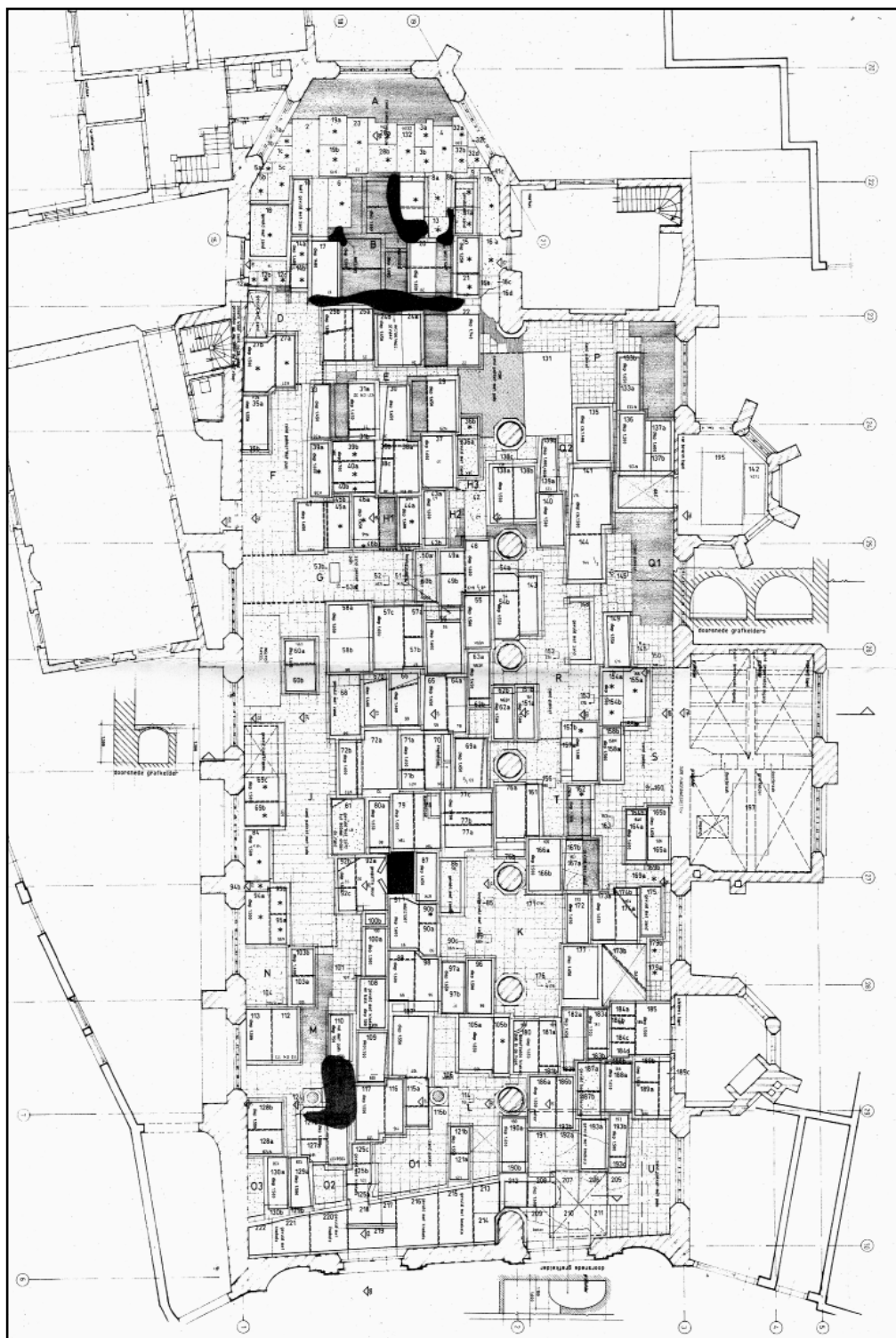
Minderbroederskerk	728,5 m ²
Augustijnenkerk	792,5 m ²

Uit bovenstaande gegevens blijkt, dat de Augustijnenkerk in oppervlakte groter was dan de kloosterkerk van de minderbroeders.

Uit scriptie Ivonne Lempke - UVA 2009

Plattegrond van de kloosterkerk (met kloosterhof, kapittelzaal en ingetekende graven) der minderbroeders (met dank aan Ivonne Lempke).

8. Begraven in de kerk

Onenigheid met de parochiekerken

De augustijnen onderhielden goede contacten met de kringen uit de betere stand en de stadsmagistraat. Die hechte band bleek ook uit de vraag van leken om begraven te worden in de kloosterkerk omdat er veel zielmissen gelezen konden worden voor henzelf en hun familieleden. Dat Schotel schrijft dat de leken in *monnikspij* werden begraven, vraagt om een nadere verklaring.⁸³

In de middeleeuwen wilden velen uit de gegoede burgerij graag komen tot een dieper geloofsleven. Om daaraan tegemoet te komen werd in plaatsen waar zich een augustijnenklooster bevond de Augustijnse Derde Orde opgericht. Deze bestond uit leden die onder leiding van de augustijnen een leven van vroomheid en liefdadigheid leidden, maar wel getrouwd konden zijn en hun beroep bleven uitoefenen. Alleen deze leken (leden van de Derde Orde) konden dan in monnikspij worden begraven.

De begrafenissen gingen meestal gepaard met grote financiële giften en hadden plaats ten nadele van de parochiekerken. Geen wonder dat de geestelijkheid van de Grote of Onze-Lieve-Vrouwekerk en van de Sint Nicolaas- of Nieuwkerk bij de bisschop van Utrecht klaagden over het verloop *hunner inkomsten en de vraetigheyd en geldgierigheyd van die van den Convente*.

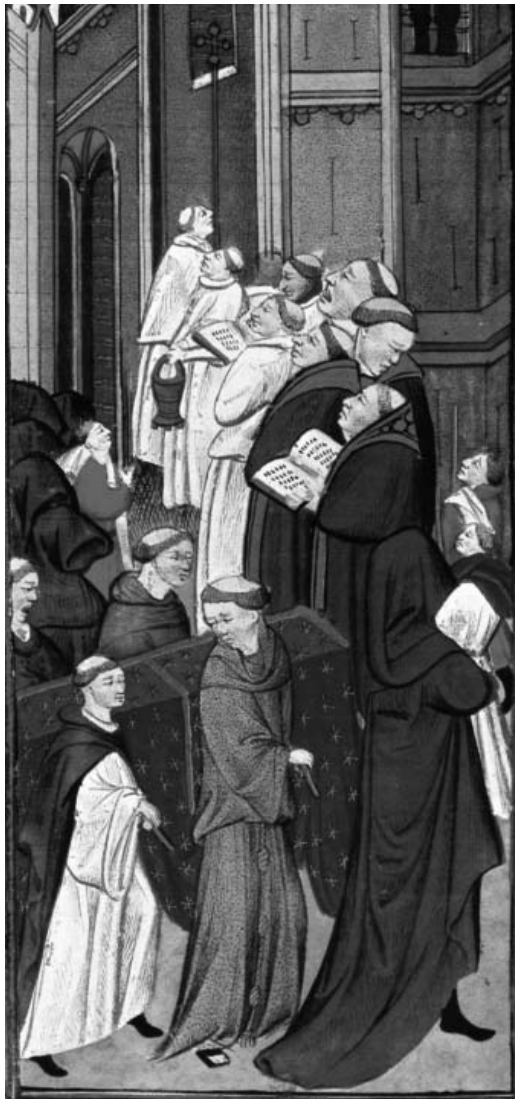
De onenigheid liep in 1311 zo hoog op dat enige scheidslieden gekozen werden, die in dat jaar de volgende uitspraak deden:

In den naam des Heeren. Amen. Morentius door de genade van God proost en aartsdiaken, Heer Gerardus, bijgenaamd de Witt, diaken der Grooten kerk van Utrecht aan alle geloovigen zoo tegenwoordige als toekomstige, de zaligheid in Hem die de ware zaligheid van allen is en tot getuigenis der waarheid. Aangezien onder alle zaken die de kerk Gods versieren en ketterij ophouden, wij bijzonderlijk achten te zijn, dat de dienaars des Heeren 't zij van wat staat of hoedanigheid die zijn, onder malkanderen gerustheid, liefde, vrede, eendracht en wederzijdsche vriendschap houden, mits door een eendrachtige overeenkomst onder malkanderen zij betoonen, hoe het betaamt aan anderen in het huis des Heeren te wandelen, want alwaar een minzame overeenkomst is, worden alle verschillen weggenomen. Mits dan tusschen de pastoors, rectoren en vicarissen der parochiale kerk van Dordrecht van de eene zijde en de religieuze mannen, den prior en de broederen van het klooster der Eremiten van Sint Augustinus-orde in Dordrecht van de andere zijde ter oorzake van zekere vrijheden den gemelde

Inmeting van de grafkelders in de Augustijnenkerk. Tekening L. Megens, 10 oktober 1994. (Architectenbureau Lugten Malschaert Architecten Dordrecht).

broeders en voorrechten der voornoemde parochiekerk, pastoren en vicarissen welke van beide zijden vermeenen van malkanderen beleedigd te zijn, waarover tusschen henluiden verschil gerezen is, en reeds eenigen tijd verschil geweest is, niet zonder verlies en schade van beide de partijen, als wel tot ergernis en schandaal van anderen. Zoo is het, dat beide de partijen ten laatste door den Vader des lichts aangeblazen en voor hebbende vrede en eendracht ons vooregenoemd tot vreedzame scheidsmannen van wederzijden gekozen hebben, zuiver, oprecht en zonder bedrog belovende, alles aan onze uitspraak zoo in hooge als lage gerechtigheden te zullen verblijven, in al wat wij bij ons gemoed en gerechtigheid zullen willen ordonneeren en uitspreken zuiverlijk te zullen nakomen en onderhouden. Hierover met wijze mannen dan raad gehouden hebbende, ordonneeren, zeggen en stellen wij vast, dat het nu en altijd vrij zal staan aan een iegelijk parochiaan zijn begraafplaats bij de gemelde broederen te mogen verkiezen, mits het lijk eerst in de parochiekerk zal worden gebracht.

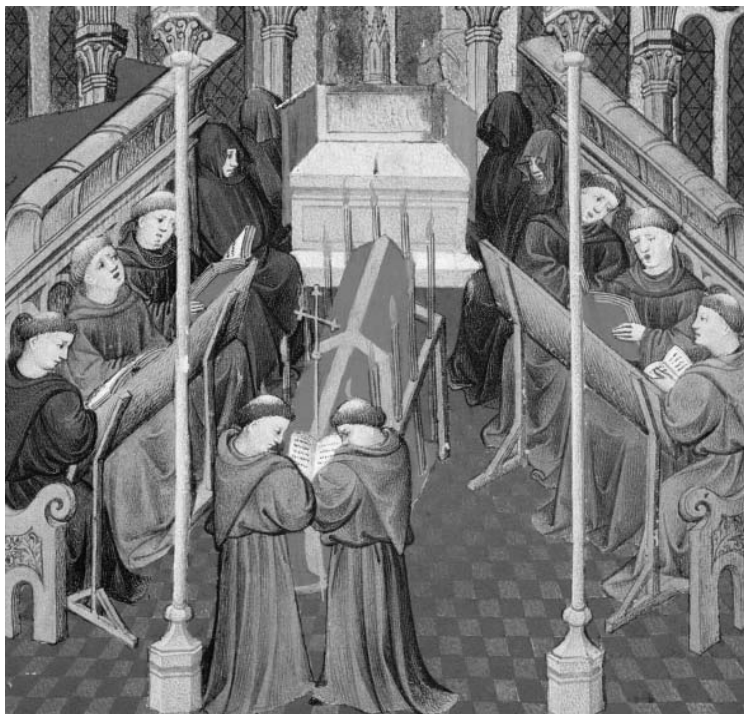
Verder ter voorkoming van alle verschil omtrent de verkiezing van begraafplaats, zoo zal de pater, aan wie een parochiaan mocht komen verzoeken, een begraafplaats in hare kerk te hebben, gehouden zijn, een van de priesters der gemelde parochiekerk

In processie wordt de overledene de kerk binnengedragen waar de uitvaart gehouden zal worden. Voorop een in het wit geklede monnik met kruisstandaard, gevolgd door een monnik met wijwatervat. Vier anderen zingen een dodenofficie. Miniatuur uit getijdenboek van Rohan, circa 1425. Bibliothèque Nationale, Parijs.

tot getuige daarbij te verzoeken, welke zoo hij verzocht is en niet komt, zal alsdan in dat verzoek mogen bestaan, met de getuigenis van twee geloofbare personen, 't zij van de mannelijke of vrouwelijke kunne. En dan zullen de priesters der gemelde kerk aan deze broeders dusdanige begrafenis zonder tegenzeggen moeten toestaan, nochtans dat na oude gewoonte het lijk eerst in de parochiekerk wordt gebracht.

Miniatuur van een requiemmis in een kloosterkerk. Links en rechts in de koorbanken zingende monniken. In het midden de kist met de overledene, omgeven door kaarsen.

Item zoo zeggen en ordonneeren wij voor nu en altijd, dat de gemelde broeders alle de offerpenningen, zoo op de outaren (altaren) als in de kapellen, van haar kerk op wat feestdagen van het jaar dat het zou mogen zijn, hoedanig die ook zouden mogen wezen, of van wie die mochten geofferd worden, gelijkelijk met de priesters der parochiekerk zullen moeten deelen, uitgenomen nochtans al wat wegens eenige uitvaarten, begrafening der lijken op den outaar geofferd wordt, of van eenige luiden dagelijks in haar kerk gegeven wordt; dit zullen de broeders alleen behouden.

Item zeggen en ordonneeren wij, dat de gemelde broeders zullen gehouden zijn, van allen die bij hen in haar kerk te biechte komen, een zalige boete op te leggen en dusdanige biechtelingen wel duidelijk te vermanen, dat zij gehouden zijn ten minste ééns sjaars alle hunne zonden aan hunnen eigen

pastoor te belijden en dit zullen wij broeders ten minsten drie-maal in de maand voor het feest van paschen, pinksteren en kerstmis openbaar van den predikstoel verkondigen, en in alle andere gelegenheden het volk hieraf wel duidelijk vermanen.

De gemelde broeders zullen zonder verlof der priesters of altoos een van dezelve der gemelde parochiekerk aan niemand vermogen te bedienen het H. Sacrament der Eucharistie of het laatste Oliesel. Ook zullen de gemelde broeders zoo in openbare sermoenen of andere vermaningen zich hebben te wachten van eenige priesters der kerk te bezwaren, en zullen ook gehouden zijn, hunne sermoenen te doen op dusdanige uur en tijd, dat de dienst der gemelde priesters in de parochiekerk hierdoor wordt verkort of verhinderd.

En zoo in 't vervolg, dat God verhoeden wil, wegens onze uitspraak eenig verschil weder mocht komen te rijzen, dat houden wij aan onze uitlegging, of uitspraak of van onze navolgers, terwelker getuigenis wij dezen brief hebben doen schrijven en tot meerder zekerheid met onze zegels hebben doen bezegelen. Welke brief wij in 't koor van onze groote kerk te Utrecht in 't openbaar hebben doen lezen, in tegenwoordigheid van den eerwaarden Heer Officiaal van Utrecht en van vele andere eerwaarde heeren van kanunniken, priesters en leeken, ter getuigenisse van zaken hiertoe verzocht zijnde. Gegeven in 't jaar ons Heeren MCCC ende elf des zaterdags voor het feest van St. Jans geboorte ten tijde der Hoogmisse. En wij zeggen, dat door dezen de partijen in wederzijden in het gemelde verschil in der minne zijn overeengekomen, zonder eenige list of bedrog.⁸⁴

Het besluit werd op zaterdag, voor Sint Jans geboorte (24 juni), in het openbaar voorgelezen in de Dom van Utrecht in tegenwoordigheid van de officiaal van Utrecht en vele andere geestelijken.

Het verdrag werd door schout, schepenen, raden en burgemeesters van Dordrecht zes dagen na Sint Maarten (17 november 1311) bevestigd en goedgekeurd, dat het *ten allen tijde* zou onderhouden worden.

Samengevat kwam het hier op neer dat het een parochiaan vrij stond zich te laten begraven in de kloosterkerk van de augustijnen, maar dat de overledene eerst in de parochiekerk gebracht moest worden en dat daar de begrafenisrechten betaald moesten worden. Toch trokken de parochiekerken aan het kortste eind, want er werd gezegd dat de augustijnen *alles naar zich toe bleven trekken, wat maar glijden wilde*.⁸⁵

Grafzerken en graven van vóór 1572

Tijdens de restauratie van de kerk in 1994 kwamen bij het wegbreken van de houten vloer grafzerken tevoorschijn, waar van vijf zerken duidelijk is dat ze dateren van vóór 1572. De zerken liggen deels in het middenschip en deels in het voormalige koor.

De in 1994 tijdens de restauratie van de kerk tevoorschijn gekomen zerkenvloer (boven) met grafkelders (rechts). Op de achtergrond het koor met de deur naar de voormalige sacristie, nu vuurhuis, en de nis met het jaartal 1614.

1. De oudste zerk dateert van 1523 en is vrij gaaf. De steen heeft een randschrift met op de vier hoeken de vier gevleugelde evangelistensymbolen in een vierpas: de os (Lucas), de leeuw (Markus), de adelaar (Johannes) en de mens (Mattheus).

Grafzerk met randschrift van Jan van Dueren, 1523. Op de hoeken de symbolen van de evangelisten. Binnen de cirkel zijn twee wapenschilden afgebeeld, gedragen door een engel.

Op het randschrift staat geschreven:

Boven: **HIER • LEYT • BEGRAVEN**

Rechts: **IAN • VAN • DVERE(N) • STERF • INT • IAER A^o • 1523 • DE(N) • 12^{EN} • IVNY**

Onder: **HIER • LEYT • BEGRAVEN**

Links: tekst zo goed als onleesbaar.

Boven de cirkel met wapens staat geschreven:

**HIER • LEYT • BEGRAVE(N) • HENRICK
SCHOLL • WYNANTSZ • STERF • DEN
31 • OCTOBER • ANO • M • D • LXVIII •
ENDE • BORGEN • BOTTE(N) • ADRYAENS
DOCHTER • SYNE • HUYSVROW • SY
STERF • 8 • FEBREVARY • A^o • 1588**

In een cartouche onder de cirkel met wapens staat geschreven:

**HIER • LEYT • BEGRAVEN
WYNA^{NT} • SCHOL • WILLEMS
EN • STERF • ^TT • IAER • A^O • 1551
DE(N) • 3^{EN} • DACH • DECEMBER
HIER • LEYT • BEGRAVEN
CATRYN IANSDOCHER
SIN HVISVROV • EN(DE) STER^F
A^O DEN**

2. Grafzerk met gotisch randschrift en op de hoeken de vier ge-
vleugelde evangelistensymbolen.

*Halfversleten grafzerk
met gotisch randschrift
van Blasius Boucquet
Willemsz, 1528 en nog
twee zichtbare evange-
listensymbolen.*

Op het randschrift staat geschreven:

Boven: ... **begrave • blasius • bu^c**

Rechts: **ket • wille(m) • z • mu(n)tmeester • sterf • a^O • xv^cxxviii •
den • xii • november •**

Onder: **ende • katerina • piet....**

Links: tekst niet meer te lezen.

In het midden van de zerk is in een cirkel een wapenschild aangebracht. Onder het wapenschild staat de tekst GOD GEVET AL.

Boven de cirkel met wapenschild staat geschreven:

..... **WILLEM . BOVCQVET**
..... **STUS . RAET . ORDINARIS . EN(DE)**
..... **NRAL . VA(N) . SYNRE . MA^{TS} . MVNTE(N)**
..... **ERWAERTS . OVER . STERF**
..... **SEPTEMBRIS M.D. LXX (1570)**
..... **IOVFF^R . WILHELMINA**
..... **S . IANS . D^R . HVYSVROVE VAN**
..... **WILLEM BOVCQVET . IANS^Z**
..... **F XIX AVGVSTI . M.D.C.IV (1604)**

Onder de cirkel met wapenschild staat geschreven:

..... **HAN BOVCQVET WILLEMS**
..... **F DE(N) 8 IVNY . 1613 AT: 71**

3. Zeer versleten grafzerk met gotisch randschrift.

De grafzerk van Simon Ariensz (1552) koning van de voetboogschutters.

Aan de rechterzijde staat:

...s **coeninck • was • va(n)de • voet • booch • en(de) •**
sterf • i(n)t • jaer • a^o • 1552 • op • s.....

Binnen de cirkel staat boven het familiewapen een papegaai en een pijlenbundel.

Het papegaaischieten is een oud gebruik, dat jaarlijks door de schutterijen werd beoefend. Matthijs Balen in zijn 'Beschryvinge van Dordrecht' (pagina 664) noemt al het jaar 1381. Er werd dan geschoten op een houten vogel (papegaai). De winnaar van het papegaaischieten mocht zich een jaar lang koning van het schuttersgilde noemen. Het koningschap werd zo hoog geschat dat men dit zelfs op een grafzerk weergaf. Ook was er vaak een schuttersketen en/of een beker aan het koningschap verbonden.

4. Grafzerk met gotisch randschrift.

*Gotische grafzerk
(1556) met symbolen
van de evangelisten en
randtekst.*

*In een rolcartouche
twee familiewapens ge-
dragen door een engel.*

Op het randschrift staat geschreven:

Boven: ... eyt • begrave(n) • arent

Rechts: brouwer • hermans • va(n) • duysburch • en(de) • sterf •
int • jaer • a° xv° lvi • de(n) ... • va(n) • august°

Onder: bidt • vor • die • zyl • en(de) • mari...

Door te bidden voor de ziel van een overledene kon de tijd die de ziel in het vagevuur moest doorbrengen, worden bekort en ervoor zorgen dat straffen werden kwijtgescholden.

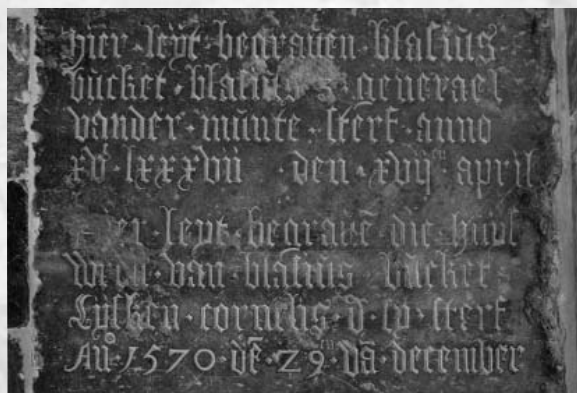

Dit graf was in 1557 door de augustijnen gegeven aan de weduwe van Arent Brouwer:

'Wy bruder Coernelius Hardius, prior, bruder Jacop Seylmansz procurator, bruder Willem Ewoudz met den ghemenen conventualen van den Augustijnen cloester binnen der stede van Dordrecht bekennen voer ons onssen naecoemelinghe metds desses dat wy ghonnen ende geeven sonder weeder segghinghe Maryken Buycket Blasiusdochter, weedue van Arent Brouwer, onssen vaer salycher gedachten⁸⁶, een sepulture ofte graft in onsser kercke int hoch koer dat te open ende voor haer ende haer kinderen ender weeder te sluydthen tot haeren wille. Ende dat om goede gonsten ende weldaeden ons ghedaen ende bewesen.⁸⁷

Tot sekerheyt ende vastichyt soe hebben wy haer deesen brief ghegheven ende beseeghelt medt ons convents zeeghel ende daer an ghehangen, ghesciet enden jaere dusent vyf hondert zeeven ende vyftich stylo curie, den vyftysten dach february'.⁸⁸

4. Grafzerk met gotisch schrift.

De grafsteen van Blasius Bucket (Bouquet) Blasiuszn († 1587) en zijn huisvrouw Lijsken Cornelisdochter († 1570).

**hier • leijt • begraven • blasius
bucket • blasius z • generael
vander • munte • sterf • anno
xv^c • lxxxvii • den • xvii^{en} • april**

hier • leyt • begrave(n) • die • huijs
wrou • van • blasius • bucket
Lijsken • cornelis • d • sy • sterf
An^o • 1570 • de(n) • 29 van(n) • decemb

5. Grafzerk met gotisch randschrift.

*Gotische grafzerk van
Corneliszoon de Lange.
Op de hoeken de symbo-
len van de evangelisten
in een cirkel.*

Op het randschrift staat geschreven:

Boven: **hier • leyt • begrave(n)**

Rechts: **magdalee(n) • jansdr • de • huijsvrouwe • van • Niclaes**

Onder: **Cornelisz • de • la(n)ghe**

Links: tekst onleesbaar door slijtage

In het midden in een cirkel twee familiewapens met helm en helm-
kleed. Boven de cirkel staat in gotisch schrift:

**wiens • siele • god • ghe
nadich • sy**

Op de grafzerk is een jaartal niet te lezen, maar de tekst ‘wiens siele God ghenadich zij’ wordt vaak verbonden met de tekst ‘bidt voor de ziel’. De zerk zal dan waarschijnlijk dateren van vóór 1572.

Naast de nog zichtbare zerken met de namen van overledenen vóór 1572 zijn er enkele in de kerk begraven personen die niet vergeten mogen worden: jonker *Frans van Brederode* en prior *Jacob Lisse*. Frans van Brederode, geboren te Vianen op 4 februari 1465 was leider van de Hoeken tijdens de Hoekse en Kabeljauwse twisten. Hij ondernam pogingen Kabeljauwsgezinde steden als Delft, Gouda en Dordrecht in te nemen. 23 juli 1490 raakte hij zwaargewond bij een slag bij Brouwershaven. Hij werd gevangengenomen en opgesloten in de Puttoxtoren (naast de Groothoofdspoort) in Dordrecht, waar hij 11 augustus 1490 op 30-jarige leeftijd overleed aan zijn verwondingen en *ten Augustinen slechtelick zonder stoet werd beaerd*.⁸⁹ De schrijnwerker Dirck Winter ontving van de *uutvaert van joncheer Frans van Brederode alsse voir die kist, waslicht ende anders 3 Rgl* (Rijnse gulden).⁹⁰

Gevleugelde symbolen van de evangelisten in een vierpas met banderol (spreukband):
Johannes (adelaar)
Mattheus (mens)
Lukas (os)
Markus (leeuw).

De dood van Frans van Brederode in de Puttoxtoren, waarna hij begraven werd in de kloosterkerk van de augustijnen.
Gefantaseerd schilderij door W.P. Hoevenaar (1808-1863).

Jacob Lisse was prior van het augustijnenklooster in de periode 1429-1439.⁹¹ Hij werd begraven in het familiegraf vóór de opgang naar het hoogkoor *daer op desen tijt eene groten blauwen sarck op leyt ende des voerghenoemden priors ouders in begraven leggen.*⁹²

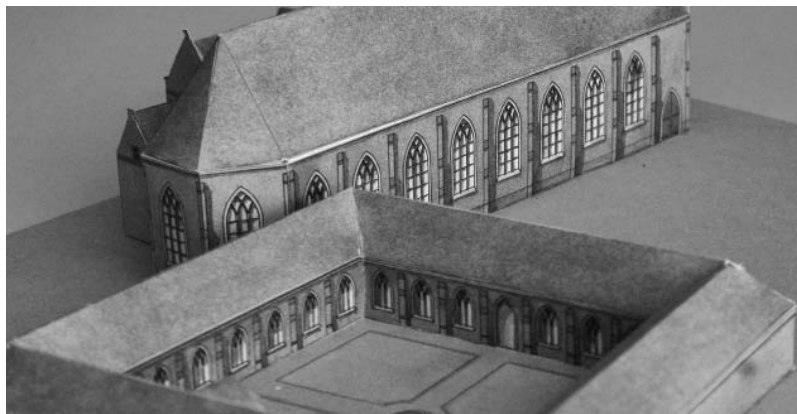
*Overwelfde grafkelder
in de Scharlakenkapel
(voorheen Willem van
Drenkwaertkapel);
hoogte circa 1,80 m.)
Foto: A. Nelemans.*

Tijdens de restauratie van de kerk in 1994 kwamen onder de zerkenvloer ook enkele overwelfde grafkelders tevoorschijn.

Naast het begraven in de kerk was het gebruikelijk dat monniken begraven werden in de kloostergang. Onder de vloer van de voormalige diaconiezaal, de plaats van de noorderkloostergang, bevindt zich een in steen overwelfd keldertje. De functie is niet duidelijk, maar het zou een grafkeldertje geweest kunnen zijn.

*Uit de weinige gegevens blijkt dat ook in de kloostergang werd begraven.
Maquette van het augustijnenklooster omstreeks 1572.*

9. Een klooster van aanzien

Het vidimeren

Het aanzien van het klooster blijkt uit de vele bezittingen en inkomsten die het ontving en uit het vidimeren door de prior. De prior had veel invloed in het stedelijke leven. Aan hem was vaak de zorg voor de stedelijke privilegiën toevertrouwd. Hij schreef en zegelde meermalen vidimussen⁹³ van belangrijke akten, waarvan er nog enkele bewaard worden in archieven.

27 februari 1354

M.CCC. drie ende vijftich des Donredaghes na Zinte Mathijs dach.
Prior Jan van de Orde van Sint Augustinus te Dordrecht geeft een vidimus van een brief van 16 maart 1353.⁹⁴

1363, dinsdag na Allerheiligen (1 november)

Vidimus door Jan Vincke, prior van het augustijnenklooster, betreffende een schepenakte met betrekking tot een huis, gelegen aan de poortzijde op de Nieuwdijk (Riedijk?).

Links: zicht op de renaissance traptoren, waarachter zich de refector en het dormitorium bevindt.

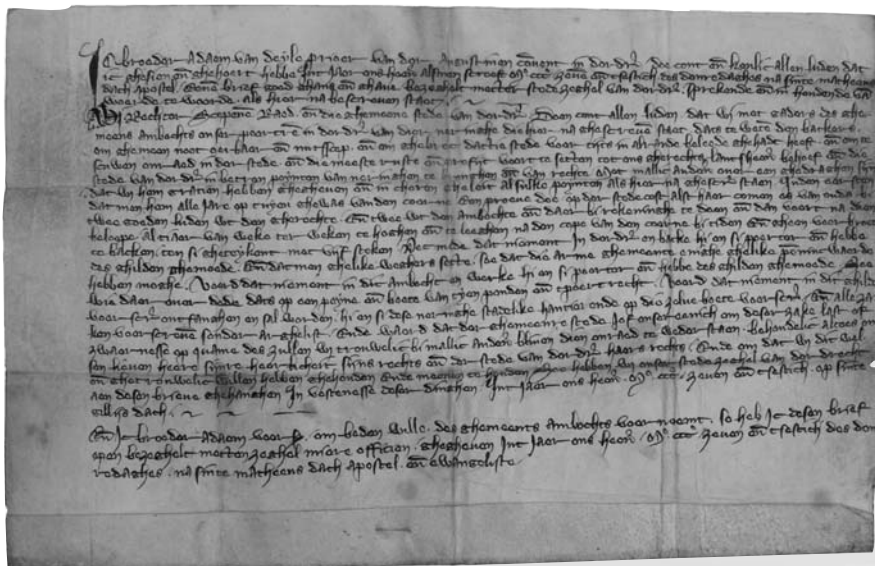
Foto: B. van Buitenen.

Rechts: vidimus door Jan Vincke, prior van het augustijnenklooster te Dordrecht, afgegeven in 1363. Het zegel ontbreekt. SAD 16-159.

1367, donderdag na Sint Maarten (11 november)

Vidimus door Adam van Deyle, prior van het augustijnenklooster, waarbij door het stadsbestuur het monopolie wordt verleend aan het bakkersgilde.

9 juni 1370

Aelbrecht, hertog van Beieren, ruwaard, enz. beveelt meester Jan van Landaes, zijn muntmeester te Dordrecht gouden en zilveren penningen te slaan op het door hem opgegeven gehalte (23 karaet en 3,5 grein) tegen een bepaalde vergoeding en verdere voorwaarden

In oorconde desen brieve bezeghelt met onsen zeghele, ghegheven tot Kaynoet tsondaghes op tie octave van Pinxtren int jaer ons Heren M.CCC. ende tseventich.

Opgenomen in een vidimus van Clays van Schiedam, prior van de augustijnen te Dordrecht.⁹⁵

15 juni 1370

Broeder Clays van Schiedam, prior van de augustijnen in Dordrecht, en schepenen en Raad van Dordrecht geven vidimus van de brief van 9 juni 1370.

Ende wi prior ende die stede van Dordrecht hebben onze zeglen ter orconde hier ane ghehanghen opten dach eerst vorsecreven (in ons Heren jaer M.CCC. ende tseventich tsaterdaghes na zinte Odulfsdach) als wi ons Heren brief hebben ghesien ende ghehoerd.

Oorspronkelijk, met de zegels van de prior en de stad in groene was.⁹⁶

22 april 1407

Graaf Willem van Beieren bevestigt al de handvesten, privilegiën, enz. van de stad Dordrecht. Gevidimeerd door *broeder Jan die*

Vidimus door Adam van Deyle, prior van 'den Augustinen Convent in Dordrecht', afgegeven in 1367. Het zegel ontbreekt.

SAD 16-359.

bisscop, prioer van de Augustinen te Dordrecht. Voorzien van het zegel 'van zijn officie' in groene was.

Ick broeder Jan die bisscop prioer van de Augustine tDordrecht doe cond allen luden dat ic gesien gelesen ende gehoert hebbe enen brief wthangende besegelt in groene wasse met den segel des hogeboren vorste hertoge Willems van Beijeren graue van Henegouwen van Hollant ende van Zeelant ende here van Vrieslant gans ghaue ende sonder enige sulpicie inhoudende van woerde te woerde aldus.

Naast een zegel in groene was werd een rood zegel gebruikt. Voorstelling van de Annunciatie: de verkondiging aan Maria, onder een gotisch baldakijn. Het randschrift is moeilijk leesbaar.

Willem bi der genade Goids Palens-graue opten Riin Hertoge in Beijeren Graue van Henegouwen van Hollant van Zeelant ende Here van Vrieslant doen cond allen luden dat wi onsen lieuen ende getruwen scepenen ende rade ende ghemeen stede van Dordrecht om dat si ons ontsaen ende gehult hebben tot horen rechten heer als si sculdich siin te doen ende om meningen truwen doens die si onsen voiruorderen en ons tot vele tiden gedaen hebben beloofd hebben ende gezworen alle hantuesten privilegien haercomen coren ende rechten die si hebben van onsen voiruoders grauen te Hollant off van ons besegelt te houden vaste ende gestade voer ons ende voer onse nacomelingen hem ende hoer nacomelingen eweliken duerende. Ende om dat wi hem dat vaste seker ende gestade houden willen soe hebben wi desen brief open ende wthangende besegelt mit onsen segel. Ghegheuen tDordrecht opten XXX^{den} dach in Februario int iaer ons Heren M.CCC. en vier na de lope van onsen houe. Ende want je brueder Jan die bisscop prioer vorsz. desen brief vorsz. dus gesien ende gehoert hebbe als vorsz. staet soe heb ic des in kennesse der waerheit den segel miinre officie hier aen gehanghe. Ghegheuen opten twee ende twintichsten dach in Aprille int iaer ons Heren M.CCC. ende zeuen.⁹⁷

25 september 1414

Willem V, hertog van Beieren, graaf van Holland, bepaalt dat alle wijnen komende van boven te Dordrecht, gedurende acht dagen zullen moeten blijven liggen, met uitzondering van die van de vrije steden van zijn land.

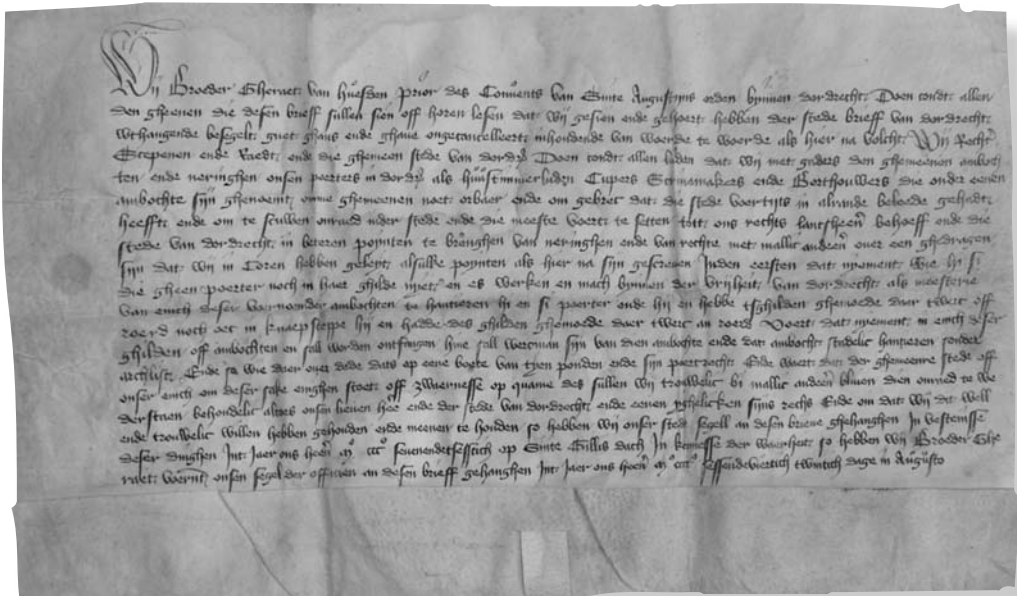
Ghegheven in den Haghe ut supra, 15 mei 1355.

Opgenomen in een vidimus van broeder Jan de Bisschop, prior van de Augustijnen te Dordrecht:

*In kennesse der waerheit van den vorscreven dingen hebbe ic
brueder Jan Bisscop vorscreven den zegel mijner officie hieraen
gehangen, ghegheven opte vijf ende twintichsten dach in Septem-
bri int jaer ons Heren M.CCC. ende veertien.*⁹⁸

20 augustus 1446

Deze akte uit 1446 is geschreven door prior Gerard van Heusden. Het document is een officieel afschrift (vidimus) op perkament van een oudere akte, waarin sprake is van voorrechten die door het stadsbestuur aan het huistimmerlieden-, kuipers-, schrijnwerkers- en borthouwers(houtsnijders)gilde werden verleend.

*Vidimus door Gerard
van Heusden, 'prior
des convents van Sinte
Augustijne orden bin-
nen Dordrecht'.
SAD 16-13.*

Kapittelvergaderingen

Dat het klooster in de Nederlanden aanzien had, blijkt uit het plaatsvinden van het Provinciaal Kapittel in het Dordtse klooster. Het klooster maakte van 1275 tot 1572 deel uit van de Keulse Provincie, met uitzondering van de periode 1516-1523 (zie hoofdstuk 14).

Het Provinciaal Kapittel vond vanaf 1419 iedere drie jaar plaats. Vertegenwoordigers van alle tot de provincie behorende kloosters kwamen dan bijeen onder leiding van de prior-provinciaal. Al in mei 1439 stelde prior-generaal Gerhard van Rimini voor, het kapittel in het Dordtse klooster te beleggen. Ook in 1462 werd Dordrecht, naast de steden Hasselt en Mechelen, genoemd. Het kapittel kwam 13 mei 1468, op voorstel van prior-generaal Willem Becchi, in Dordrecht samen op het feest van de heilige Servatius. Een tweede maal in de vijftiende eeuw verzamelden de kapittelvaders zich in Dordrecht op het feest van heilige Michael, 29 september 1489, in de kapittelzaal van het augustijnenklooster.⁹⁹

Schenkingen, bezittingen en inkomsten

Het klooster genoot vanwege zijn aanzien veel voorrechten van de zijde van de stadsregering, de gilden en particuliere personen. Het was vrijgesteld van het betalen van belasting en ontving op hoogtijdagen wijn of geld. Voor de winterperiode kreeg het turf en hout. Voor het gebruik van de refter of van de kapittelzaal voor vergaderingen van het stadsbestuur en de gilden werd goed betaald. Enkele voorbeelden uit de stads- en gildenrekeningen:

- 1311. *Den minderbroeders ende den Awestijnen thoren vasten-avonde*, 1 £
- 1312. *Den Auwestijnen thaere petansie* (belang), 1 £¹⁰⁰
- 1323. *Den Augustinen*, 10 st.
- 1449. St. Ponciaansgilde. *Den Augustinen*, ½ braspenning.
- 1511. St. Lucasgilde. *Item ghegheven den Augustinen*, 1 st.
- 1532. Kuipersgilde. *Die Augustijnen, dat wij daer merghenspraeck houden*, 10 st.
- 1535. Kuipersgilde, *Item den Augustijnen, doen wij samen dronken*, 3 st.
- 1546. Appelkopersgilde, *Augustinen en Cellebroers*, 2. st.
- Den Augustinen up Alre H. dach an wine*, 18 st. 4d. (waarschijnlijk op Allerheiligen, 1 november).
- Up Kersdach*, 7 st. 8d.
- Up Cleinen Vastelavont*, 12 st.
- Den Augustijnen op hare feest St. Augustijnsdach*, 4 stedekannen wijn.¹⁰¹

Vele prominenten uit de stad en verre omstreken schonken geld en verkochten en/of schonken goederen aan de Dordtse augustijnen.

1326

Uit de rekeningen van de *Herberge* van gravin Johanna van Valois, gehuwd met graaf Willem III (1287-1337):

*'A maistre Nichole le samedy (na Sint Petrus en Paulusdag) après pour aumosnes, se ala madame oyr messe as Augustins à Dordreg, 20 st.'*¹⁰²

4 maart 1327

Graaf Willem IV geeft broeder Hugo van den Houte, van der Augustynen orde, om hem in zijn studie te helpen, in rechten aalmoes 5 lb 's jaars op den rentmeester van Zuid-Holland. Woensdag na grooten Vastenavond.¹⁰³

19 februari 1332

De Heer van Voorne geeft broeder Jacob van den Brielle, van der Augustynen orde, levenslang 30 sch. (20 schellingen = 1 £) 's Jaar tot een habite (habijt). Woensdags na Sint Valentijn.¹⁰⁴

Graaf Willem III was gehuwd met Johanna van Valois (1294-1352), dochter van de Franse koning Filips IV. Afbeelding uit de 'gravenportretten' in het stadhuis te Haarlem.

18 april 1344

Johannes van Nederhem, klerk van graaf Willem IV, is met de graaf op reis naar het Heilig Graf te Jeruzalem. Onderweg schonken zij giften aan diverse instanties en personen, zoals blijkt uit de rekening:

*'Item haren Janne van Pollanen wederghegheven, di hi ghegheven hadde bi mijns heren (graaf Willem IV) bevelen te Padua 2 augustinen van Dordrecht, 2 dukas.'*¹⁰⁵

17 september 1344

Uit de rekeningen van graaf Willem IV:

*'Item bi enen brieve, ghegheven in die Haghe up sent Lamberts dach (17 september) int jaer 1344, broeder Jan Bartouds, den lese-meester van den Augustinen tordrecht, die him mijn heren gheven dede, 3 schilde, maken 36 sc(ilde) holl(ands).'*¹⁰⁶

1351

*'Dits die cost van de herevaard, die men voer in Zeelandt op de dynxdach na ingaende oegst, daar hoeftmans af waeren Tielman van Steenbergens Jansz ende Jan van den Tympel Jansz int jaer 51. Uutgeven by den hoeftmans: Broeder Henric Keyser den Augwestyn, omdat hy in Zeelant was ende zynen gezelle 4 £.'*¹⁰⁷

1433

Prior Jacob Lisse bezat een huis, genaamt *het Hart* (zie pagina 102: huis het Hart) :

'Die prior ende Convent van den Augustinen binnen Dordrecht heeft sprekende een scepenbrief van der date duysend vierhondert drie ende dertich opten voersz huyse genoemt dat Hart, houdende van eenen Koervorsten Rijnschen Guld. Sjaers ende is daeroff ten afteren twintich jaer afterstals'.¹⁰⁸

12 september 1472

'Prior en convent van de Regulieren van Bethaniën bij 's-Gravenzande erkennen, dat de helft van de 2 morgen lands min 9,5 gaard in het Noortlant, hun ten overstaan van schout en schepenen geschonken door Kathrijn Heymans weduwe, en waarvoor zij ingeschreven staan in het hofboek van Voorne, toebehoort aan Heynric Heymanszn leesmeester (lector) in het Augustijnenklooster binnen de stad Dordrecht'.¹⁰⁹

Het Heilig Graf te Jeruzalem, gemaakt van ingelegd hout (intarsia) en vervaardigd voor het hek van de Jeruzalemskapel in de Grote Kerk van Dordrecht. De kapel behoorde aan de Broederschap van bedevaartgangers die het Heilig Graf in Jeruzalem hadden bezocht. De afbeelding bevindt zich nu in de Munterskapel.

3 augustus 1496

Testament van Elisabeth Coninx, begijn te Breda.

'...ende die ander twelf stuvers erfchijs beset de vorseide Lijsbet testamentmaecster sinte Kathelinen (begijnhof) met sulker vorwærden, dat de meestersse desselven Beghijnhoofs jaerlics daeroff sullen geven den conventen der cloesteren ... ende den Augustinen Tordrecht anderhalven groten Vlaems maken(de) drye stuvers sjaers'.¹¹⁰

Het Begijnhof ('Sinte Kathelinen') van Breda dateert van 1267. In 1535 is het verhuisd naar de tegenwoordige locatie. Het hof heeft een kapel, museum en een fraaie kruidentuin.

*Bij testament schonk be-
gijn Elisabeth Coninx
'drye stuvers sjaers' aan
de Dordtse augustijnen,
Foto: H.A. van Duinen.*

1505

Lambertus, zoon van wijlen Cornelis van den Polre, gehuwd met Elisabeth, dochter van Theodoricus van den Eynde, verkoopt aan frater Judocus Adriaensse, *presbyteri de Dordrecht ordinis Sancti Augustini*, een erfcijs van 8 Rijns gulden, uit te keren te Gouda, uit goederen te Heeswijk.¹¹¹

Huis het Hart

De meeste goederen werden verkregen door testamentaire beschikkingen of werden vermaakt aan het klooster door intredende kloosterlingen. In de aktenboeken van Dordrecht zijn daarvan een aantal bewijzen te vinden.

In onderstaande akte uit 1429 schenkt Willem Pietersz van Steenhuyse¹¹² zijn huis en erf aan prior Jacob Lisse van het augustijnenklooster, die het op zijn beurt, daar hij geen persoonlijk eigendom mocht bezitten, in 1434 schenkt aan het klooster op voorwaarde, dat het na zijn dood zou komen aan drie door de prior aangewezen personen. Zouden de broeders het huis na zijn dood toch verkopen, dan zouden de drie personen of hun erfgenamen hiervan werk maken. Hiertegenover beloofden de broeders dat zij jaarlijks op de sterfdag van de prior een waskaars ter nagedachtenis zouden branden.

De schenkingsakte 10 november 1429:

‘Wij Aernt Zamencoper Gheraetssoen, Vrederic Tac heeren Vredericxsoen ende Godscalc Oem heeren Tyelmanssoen scepenen in Dordrecht oirconden ende kennen, dat voer ons quam Willem Pieterssoen van Steenhuyse ende maecte machtich volcomelic broeder Jacop Lisse, up desen tijt pryor ten augustinen bynnen Dordrecht, die houder is van desen brieve, sijn huysinghe ende erve, die hij nu staende ende legghende heeft binnen Dordrecht van sijnre weggen an te vaerden, te bewaren, te regieren, sijne orbaer te doen ende sinen schade te scutten, te verhuieren ende die huere in te manen, op te bueren, met recht daeroff te spreken ende te vervolgen ende oft hem ghelieffde te vercoepen, geloefte en waringe daer off te doen, ghifte ende eygendom daeroff te gheven, ende anders aldaer in te doen, datter behoert inne gedaen te wesen, na den rechte van der stede van Dordrecht belovende voer ons goet ende van waerde te houden tott alretijt so wes daerin bij broeder Jacop prior voerscr, gedaen sal worden. In orconden desen brieve ghegheven intjaer ons heeren M.CCCC neghen ende twintich opten tyensten dach in novembry’.

De refter en het dormitorium, gezien vanuit de kloostertuin (2010).

Akte van aanvaarding 28 januari 1433 door prior Jacob Lisse. Huis *het Hart* stond in de Nieuwstraat en grensde aan de achterzijde aan de gracht rondom de kloostertuin.

‘Wij Ghijsbrecht van Loen, Claes Symonssoen ende Willem van Naerssen Cleysssoen scepenen in Dordrecht orconden ende ken-

nen dat voer ons quam broeder Jacop Lisse heeren Jacopssoen op desen tijt prior van den Augustinen binnen Dordrecht ende vergchiede dat hij als machtich gemaect volcomelic van Willem Pieterssoen van Steenhuyse na inhoud des brieffs die met desen brieve doer steken is ghegheven heeft puerlicke om Gods willen den Augustinen in Dordrecht die houders sijn van desen brieve een gheheel huys met allen sijnen toebehoren van voren tot affter streckende affterwaerts totter Augustijnen grafft toe staende in die nyewstraet tusschen der lomberden erve op die een sijde ende meyster Jacops Kocx priester op die ander sijde ende heeft dit huys ghehecht met allen sijnen toebehoren des voerscr. staet

gheloefft te waren ende te vrijen staende op seven scellinge ende acht penninghe hollants ende daertoe op eenen gouden beyerschen gulden tsjaers ter rechter lanthuere als een vrij guet van allen commer ende antalen met vorwaerde dat die Augustinen voerscr. dit voerscr. huys ende erve tott ghenen tijden noch gheenerhande noetsake wille die hem so swaer an comen mach, vercopen noch vervreemden en sullen van den voerscr. cloester op die peyne dat voerscr. huys ende erve te verhoren na inhoud der brieven diet cloester voerss. met haren seghel daer off ghegheven hebben als die brieven daeroff begrijpen ende inhouden die daeroff, sijn als men ons seghet ende behoudelic der beloefften die die Augustinen den overghenoemden broeder Jacop Lisse prior beloefft hebben met horen brieve ende seghele ende alle dinc sonder arch ende list. In orconde desen brieve ghegheven int jaer ons heeren M.CCCC drey ende dertich opten achtende twintichsten dach in Januario.

Huis 'het Hart' stond in de Nieuwstraat en grensde aan de achterzijde aan de kloostertuin.

Akte 16 januari 1434, waarbij de kloosterbroeders de volgende afspraken accepteren:

'Wi broeder Heynric Hey leesmeyster, broeder Florens van Slickenborch, broeder Gheraet van Hoesden procurator, broeder Laurens van Tesselt coster, broeder Claes van Breda poortyer, broeder Dirc van Delff, broeder Vrederic van Utrecht, broeder Jan van Wijck, broeder Pieter Buyser, broeder Heynric van Wieringhen, broeder Pieter van Sciedam ende voert die broederen van den Augustinen binnen Dordrecht doen condt ende kenlic allen denghenen die desen brieff sullen sien off horen lesen, dat wi ghesamenderhant gheconsenteert hebben ende consenteren (= goedkeuren) voer ons ende onse nacomelinghen broeder Jacops Lis op desen tijt prior des cloesters voersz. sulcke huysinghe ende erve als ghelegghen sijn in die nyewstrate streckende metter eenre sijde an die lomberden muer ende metter ander sijde an den huysinghe die op dees tijt toebehoren meester Jacop Kocks priester tott sinen leven ende tott drie live (lijfrenten?) die hijt na sijnre doot laten sal met sinen properen eyghen seghel wie die parsonen sijn sullen sonder arch off liste na sijnen wille ende na inhout des brieffs die broeder Jacop Lis voerscr. daeroff gheven sal ende kennen sijn seghel in so groter waerden ende zekernisse als oft onse ghemeens convents zeghel waer. Voert so verbinden wij ons die huysinghe ende erve tott gheenen tijden te vervremden van den convente op die peyne der huysinghe ende den erve vorscr. ende waert dat men dit huys off erve vercofft oec om hoetanighe last off nootswille dat men se vercofft, so sullen die erffnamen van den drie parsonen diet van broeder Jacop Lisse voerscr. behouden sullen dese huysinghe ende erve weder aentasten ende anvaerden als haer eyghen goet. Voert soe verbinden wij ons op dieselve peyne (=boete) des voerscr. staet tott ewighen daghen eens des jaers broeders Jacop Lisse voerscr. sijn jaerghetijde te doen voer hem ende voer dieghene daer dat huys ende erve off comen sal ende is, ende daer sijt voer begheren; dese memory sal alle jaer ghedaen worden met een barnende (= brandende) waskaersse opten grave an des priors sijde voer die optrede daer op desen tijt eene groten blauwen sarck op leyt ende des voerghenoemden priors ouders in begraven leggen ende toebehoert ende dit jaerghetijde voersz. sal men altoes doen des maendaghes na Sinte Jacopsdach. Ende dat wij dit moghelicke overgheven voer ons ende voer onse nacomelinghen als voerscr. is, dat is bij dustanigher redene, want dese voersz. huysinghe ende erve en sijn van broeder Jacop Lisse goede off erven niet ghecomen ende die brieven en spreken opten voersz. broeder Jacop Lisse nyet, ende en mochten tot gheenen

daghen op den convente comen dan in dustanigher manieren als voerscr. staet het is te verstaen dat die scepenbrieven die daeroff sijn spreken op Willem Pietersz ende Willem Pieterssoen heeft machtich ghemaect broeder Jacop Lisse voerscr. met scepen brieven sijn propere eyghen wille daermede te doen te vercopen te versetten ende ghelyckerwijs als die scepenbrieven daeroff inhouden, die daeroff sijn. Ende over mits dat broeder Jacob Lisse voerscr. ende diegheene daer dit huys ende erve off comen is den convente dit huys metten erve wel gonnen om gods willen ende met vorwaerden als voerscr. is so sal ic prior voerscr. na datum des brieffs dese huysinghe ende erve maken den convente voersz. met scepenbrieve op sulck tmxse (?) als die oude brieven daeroff begripen ende inhouden ende alle dinc sonder arch ende list. In kennisse der waerheyt so hebben wij broeder Heynric Hey leesmeester voersz. ende dat ghemeen convent ons convents seghel hieraen ghehanghen, ghegheven int jaer ons heeren M.CCCC ende vier ende dortich na den be-loop des hoofs van Romē (= Rome) op ten sestienden dach in Januari’.

De kloostertuin, (januari 2005). Het in de akten genoemde huis Het Hart stond met de achterzijde in de kloostertuin.

Akte van prior Jacob Lisse van 15 mei 1434 waarin hij, onder de bovengenoemde afspraken, het huis schenkt aan drie met naam genoemde personen.

*‘Condt ende kenlic sij allen den ghenen die desen brieff sul-
len sien off horen lesen dat ic heer Jacop Lisse priester ende
prior van den Augustinen tott Dordrecht uyt ghemeene consente
ende wilcoringhen des ghemeen convents van den Augustinen*

*tot Dordrecht een huys ende erve dat gheleghen is in die Nyew-
straet tott Dordrecht na inhoud des brieffs van den ghemeenen
convente twelc huys ende erve mi ghelaten is ende dryen
parsonen die mi ghelieven sellen tott haren live, want mij
dit gheconsenteert is ende beseghelt is van mijn heeren van
den gherechte, so consentere ic voert dat dit huys ende erve
voerscr. besitten sullen Hase Aelbrechtsdochter ende Aelbrecht
Jacops soen haren broeders kint ende Hase Jacobs dochter
soot hare alderlive in alder maniere na inhoud des brieffs van
den convente. In kennisse der waerheyt so heb ic heer Jacop
Lisse prior van den convente desen brieff beseghelt met
mijne eyghene seghele int jaer ons heeren doe men screeff
M.CCCC ende XXXIX in den XV dach van meye’.*

Akte van 24 mei 1434. De schepenen stellen een *vredeban* op, een akte waarbij het recht aan de erkende bezitter gedurende ‘jaar en dag’ bescherming verleent tegen eigenmachtige bezitsonttrekking door derden en daarover vervolgens vrede gebieden.

‘Wij Ghijsbrecht van Loen, Cleys Symonssoen ende Willem van Naerssen Cleyssoen scepenen in Dordrecht orconden ende kennen dat die prior van den Augustinen bynnen Dordrecht van den convente weghe[n] verboden heeft met allen recht int jaerghedinge dat men besaet sdinxdaghes na beloken pinxteren opten vier ende twintichsten dach van mey int jaer ons heeren M.CCCC vier ende dortich dat gheheel huys daer die joncxte doersteken brieve doersteken met desen brieve off inhoud, voert kennen wij dat Willem Pieterssoen van Steenhuyse tot den gheheelen huyse voerscr. mit eenen verdeban (vredeban) gebannen is ende dat convent van den augustinen voersz. daerin mit allen rechte, in orconde desen brieve ghegheven int jaer ende opten dach voersz.’¹¹³

10. Proveniers, een Broederschap en Clarissen

Proveniers

Naast de kloosterbroeders die de kloostergeloften hadden afgelegd, woonden er in het klooster ook zogenaamde prebendarii of proveniers(ers). Deze hadden zich voor een eenmalig bedrag ingekocht, waarbij zij levenslang ‘gratis’ kost en inwoning genoten. Wel moesten ze zich onder de leiding van de prior stellen.

Provenier is een oud-Hollandse benaming voor ‘iemand die van preuues leeft’ waarbij preuues staat voor giften. Naast inwoning en eenvoudige kost kregen de proveniers soms preuues in de zin van iets luxere goederen.

In een akte van 1405 blijkt een zekere Henric Walsem op het kloosterterrein te wonen:

‘...voert sal Henric Walsem die husinghe mette tuin ende anders toebehoren, die hi binnen den convent voersz. (het augustijnen-klooster) betymmert heeft ende beseten sine leven lanc gebrucken in alre manieren sijn brieven daervan inhouden ende vercopen eenen persoen die binnen den Convente geprovent (een prebende of een prove [preuve = gift] geniet) es of gheprovent sal worden, ten ware dat die prior ende convente consenteerde (= toestaande), dat hi die husinghe iemand, die in den convente geprovent ware, vercoepen mochte soo lange duerende als dieghene leven soude, diese teghens hem voirsz. koste’.

28 februari 1443 werden twee personen belast met het beheer van *alsulcke goede als bij dode Gheertrude Aelbrecht van Oesterlants wijff, die provenierster was in den Augustijnen cloester, verstorven zijn op hare gerechte erffnamen*.¹¹⁴

De Broederschap van Sint-Antonius

Omstreeks 1400 werd door de prior van de augustijnen een *Broederschap van Sint-Antonius* in het leven geroepen. De broederschap bestond uit de aanzienlijkste personen van de stad (zie *Bijlage A*).

Sint-Antonius van Egypte, ook *Sint-Antonius-abt* genoemd, leefde van 251-356. Op twintig-jarige leeftijd gaf hij al zijn bezittingen aan de armen en trok zich als kluizenaar terug in de woestijn. Later voegden zich anderen bij hem en vormden zij een van de eerste kloostergemeenschappen. Antonius stierf op 105-jarige leeftijd. Zijn bijnaam *Antonius met het varken* ontstond in de middeleeuwen. In die tijd was hij een algemeen bekende volksheilige aan wie

Sint-Antonius, afgebeeld met een T-staf, een belletje en een varken. Zijn naamdag is 17 januari. Afbeelding uit het getijdenboek van Catharina van Kleef, circa 1440.

men genezing van mens en dier toeschreef, speciaal van het *ignis sacer* (heilig vuur) of *Sint-Antoniusvuur*. Dit was een toen onbekende ziekte, die ontstond door het eten van rogge, waarvan het meel vermengd was met besmette aren van het moederkoren. Dit moederkoren bevatte een giftig schimmel, waardoor de huid begon te jeuken en armen en benen onder brandende pijnen uitdroogden en verdorpen. De Sint-Antoniusbroeders verpleegden de lijders aan deze ziekte en hadden in heel Europa hospitalen.

Over een hospitaal van de Broederschap in Dordrecht is niets bekend. Tegenover het Steegoversloot, op de oosthoek van het *Kawet*¹¹⁵ (de Grote Appelsteiger) stond het Sint-Antoniushuisje. Misschien dat hier zieken werden verpleegd, zoals in Sint-Antoniushuizen in andere steden, maar het is ook mogelijk dat ze gebruik maakten van het nabijgelegen *sieckhuys* van de augustijnen.

Als dank voor genezing ontving de Broederschap varkens, die op de feestdag van Sint-Antonius (17 januari) werden geslacht en het vlees werd verdeeld onder de armen.

De varkens mochten, met een bel om de nek en gemerkt met het T-kruis, vrij rondlopen, tot ongerief van de bewoners, die herhaaldelijk verzochten dit te verhinderen. Daarom werd onder meer in 1454 een keur afgekondigd *'dat voirtan geen varken van St. Anthonis op ten straten en bleven, gaende langer dan acht dagen, nadat ze ghegheven zijn, op die varken verbeurt'*.¹¹⁶

De Broederschap had een eigen reglement, dat door de broeders met algemene stemmen was goedgekeurd:

1. *De Here broeders zullen den plegtigen ommegang op St. Antoniusdag, twee aan twee vergezelschappen. Zullen als dan de H. offerhanden der misse ook bijwonen; de vesperen of kerkelijke avondgebeden hooren zingen.*
2. *Ten zelve dage zullen de broeders aan de gemeene tafel met de paters (augustijnen) eten.*
3. *Zij zullen hun beschermheer den H. Antonius dagelijks aanroepen: om door hun van allerhande rechten behoed te worden.*
4. *Gedurende het octaaf van H. Antonius zullen zij de behoeftige personen, door het uitreiken van aalmoessen helpen.*
5. *Daags na St. Antoniusfeest, zullen zij een plegtige misse laten doen voor hunne afgestorve medebroeders.*¹¹⁷

In 1572 kwam er een einde aan de activiteiten van de Broederschap van Sint-Antonius. De inkomsten, onder andere enkele rentebrieven van *10 st. sjaars losrenten*,¹¹⁸ kwamen aan het weeshuis.

Naast de Broederschap van Sint-Antonius kende het klooster ook de Broederschap van Sint-Catharina en van Sint-Nicolaas.

Clarissen

Op het terrein van de augustijnen, op de hoek van het Augustijnenkamp en de Nieuwstraat, bevond zich het klooster met kapel van *Sint Clara in Jeruzalem*, ook wel het klooster van de *Grauwe Susteren* genoemd. De clarissen vormden de vrouwelijke tak van de franciscanen of minderbroeders. Over de Dordtse stichting is weinig bekend. In 1496 is er in de stadsrekeningen voor het eerst sprake van clarissen.

Het leven van de clarissen was er een van volkomen afzondering van de wereld, vol armoede, boete en beschouwing. In overeenstemming met de orderegel leefden zij in ‘apostolische’ armoede. Toen de zusters in 1547 door de keizer werden aangeslagen voor de heffing van 20 karolusgulden gaf de stadsregering te kennen dat het clarissenklooster ‘zoo arm en miserabel’ was, dat ze ternauwernood in eigen behoefte kon voorzien.

Links: de voormalige H.B.S. in de Nieuwstraat. Het lagere gebouwtje (materhuis) was de rectorswoning.

Rechts: op de hoek van het Augustijnenkamp en de Nieuwstraat stond eertijds het klooster van de clarissen.

In 1572 werd het klooster opgeheven, maar werden de nonnen door de stad onderhouden tot hun dood. In 1579 werd het gebouw ingericht tot Latijnse school.¹¹⁹ In 1865, met de oprichting van de H.B.S., vond nieuwbouw plaats en betrok de rector het materhuis van de clarissen op de hoek van de Nieuwstraat en het Augustijnenkamp. Na afbraak van het materhuis in 1910 werd het terrein ingericht als parkje.

11. Termijnhuizen van de Dordtse augustijnen

Het termijngebied

Het belang van het Dordtse klooster bleek ook uit het uitgestrekte gebied, het zogenaamde termijngebied, waar ze mochten prediken, biecht horen en bedelen. De termijngebieden werden tussen de kloosters van eenzelfde orde nauwkeurig afgebakend. Aan het aantal steden waar de Dordtse augustijnen een termijnhuis hadden, valt ongeveer op te maken hoe groot dit gebied was.

In de zuid-westhoek van de Noordelijke Nederlanden bevond zich in Middelburg een augustijnenklooster, gesticht in 1292. Middelburg was gelegen tussen de kloosters van Brugge en Dordrecht. Vanwege het aanzien van beide kloosters zal het termijngebied van Middelburg niet groot zijn geweest.

De kloosters van Haarlem en Enkhuizen werden pas gesticht aan het einde van de vijftiende eeuw, terwijl zich in het hoge noorden alleen het klooster in Appingedam (1328) bevond, dat behoorde, zoals bekend, tot de Saksische Provincie.

Het is dan ook niet verwonderlijk dat Dordrecht, voor zover was na te gaan, een termijnhuis had in de volgende steden:

's-Hertogenbosch, Breda, Brielle, Heenvliet, Delft, Den Haag, Gouda, Tiel, Zaltbommel, Utrecht, Hoorn en Kampen.

Verder wordt van de aanwezigheid van een augustijn als biechtvader ook melding gemaakt van het bekende benedictinessenklooster van Rijsburg bij Leiden.

Termijnbroeders in 's-Hertogenbosch en Breda

In de periode 1459 en 1474 waren onderstaande augustijnen uit Dordrecht als termijnbroeder werkzaam in 's-Hertogenbosch of werden genoemd als vroegere *terminaris*:

Binnen de witte omliggende gebieden bevinden zich de augustijnenkloosters van Brugge (links), Middelburg (midden) en Dordrecht (rechts). Detail uit: De Zeven Provinciën van de Lage Landen - Novus XVII. W. Blaeu, 1664.

1460	broeder Mathijs en broeder Gielis Jan Gielis
1464	broeder Gerit (was ook vroeger terminaris)
1468-1469	broeder Gerit van Leyen, prior, en broeder Jacob Jans van Bommel, conventualis
1472-1473	broeder Jacob Jans
1476-1477	broeder Jacob van Dordrecht
1499-1500	broeder Jan van Mechelen, lector te Dordrecht

Tussen 1473 en 1483 werd wél gesproken van Dordtse augustijnen als terminaris, zonder echter de namen te noemen.¹²⁰

23 november 1491

Jan van Dordrecht, terminaris in 's-Hertogenbosch, verkocht een cijns uit een huis, hof en erf aan de Koepoort, destijds aan de augustijnen vermaakt door Jan Reijnerss van Litt en zijn vader Mechiel.¹²¹

De kapel van de Illustere Vrouwe Broederschap in de Sint-Janskathedraal te 's-Hertogenbosch, gebouwd tussen 1479 en 1494, is een pronkjuweel van gotische bouwkunst.

1495

Van de *Illustere Lieve Vrouwe Broederschap* in 's-Hertogenbosch waren de Dordtse termijnbroeders geen lid¹²², maar ze maakten wel 'reklame' voor de Broederschap. Beloningen bleven dan ook niet uit. Bovendien werden er kleine transacties gesloten, zoals de verkoop in 1495 van enkele kleine kandelaars:

*'Item van Jacop den Augustijn van Dordrecht, voer 2 nyen kandelers van metale die welcke ons te zeer cleyn waren, 5 ½ Rijns gulden'.*¹²³

16 september 1500

Broeder Jan van Mechelen, lector van het Augustijnenklooster te Dordrecht en terminaris in de stad en meierij van 's-Hertogenbosch heeft verkocht aan Pieter Zebertss ?, bakker, een cijns van 19 stuivers en een kwart stuiver uit een huis aan de markt.¹²⁴

29 augustus 1503

De Dordtse augustijnen hadden een onbebouwd terrein in eigendom in de Peperstraat, dat vroeger op naam stond van Jacob Lisse, prior in Dordrecht.¹²⁵

28 mei 1526

Een Dordtse *terminaris Augustijn* werd door de *Illustere Lieve Vrouwe Broederschap* in 's-Hertogenbosch uitgenodigd deel te nemen aan de maaltijd in de taverne *De Gaffel*, gesticht in 1514.¹²⁶

In Breda hadden de Dordtse augustijnen een termijnhuis in de Molenstraat. Dit huis bleef nog lang bekend onder de naam *Augustijnenhuizinge*. Hoewel kloosters in de middeleeuwen belastingvrij waren, werden termijnhuizen in Breda aangeslagen in de stedelijke belasting. De termijnbroeders van de diverse orden, waaronder de augustijnen, werden door de stad ontboden om beurten te prediken tijdens de Advent, de Vasten en het octaaf van Sacramentsdag. Deze predikbeurten werden 'staties' genoemd. Regelmatig werden door de magistraten schenkingen gedaan aan deze predikanten. In 1513 vermaakte een Bredase begijn een legaat aan *den vyer bid-dende oerdenen tot Breda, termijn van prediken houdende*.

Broeder Bartholomeus, termijnbroeder in Kampen

Omstreeks 1380, toen Geert Grote, de vader van de 'Moderne Devotie' een verdiepte religiositeit predikte, stuurde het Dordtse klooster broeder Bartholomeus als termijnbroeder naar Kampen. In Kampen en Zwolle hield Bartholomeus preken die volgens Geert Grote *scandalum* wekten.¹²⁷ Volgens Grote zou Bartholomeus zich afzetten tegen het beoefenen van boetvaardigheid en verzette hij zich tegen het leven van kluizenaars. Ook Jezus was geen kluizenaar, maar een *bonus socius* (goede gezelschap) die graag een goed glas wijn dronk.¹²⁸ De augustijn beweerde dat hij boven de wet stond en dat door genade boetedoening niet nodig was voor een godzalig leven; alles was geoorloofd. Ook ging hij *mitten anderen in tavernen ende crighet hem die vrientscap der groten* (onder meer de magistraat van Kampen), *ende en berispet niemant*.¹²⁹ Hoewel Geert Grote Bartholomeus niet zelf had gehoord, bestreed hij hem in zijn prediking met niets ontziende ijver en rustte niet, eer de monnik was veroordeeld.

Eind 1382 werd Bartholomeus door de bisschoppelijke vicaris naar Utrecht ontboden om voor de bisschoppelijke rechtbank te verschijnen. De kerkelijke rechter oordeelde dat Bartholomeus als ketter moest worden beschouwd. Het preken werd hem verboden.¹³⁰ Het Dordtse klooster ondernam, voor zover bekend, geen stappen tegen Bartholomeus en zijn ongebonden leven.

Brand tijdens een prediking in de Sint-Ursulakerk te Delft

Ook in Delft bezaten de Dordtse augustijnen een termijnhuis. Van daaruit predikten zij in de Sint-Hippolytus- of Oude Kerk, de Sint-Ursula- of Nieuwe Kerk en in de omliggende plaatsen. Dat de augustijnen ‘veel volck’ trokken tijdens hun prediking blijkt uit een gegeven over het uitbreken van brand in de toren van de Nieuwe Kerk:

*‘Int jair ons Heren MCCCCXLI (1441) op heilich Ascensioensdach (Hemelvaartsdag) na de middag onder die prekinge, rees onweder van blixem en donre. Ende den thoren van deser kercken was doe ghemaect ter hoochten gelijk thoochste van den 4 cleyn thoerenkens, staende besiden die bommelgaten van de clocken, ende daer was over den beelef-rout van de clocken int hoochste van den thoren ghemaect een ryeden cap tot een verbeteringe. Dese ryeden cap worde op die tijt van den blixem ende donre ontsteken ende worde haestelicke een grooten brant, die vreselick an te sien was, also dattet scheen, dat alle dat godshuys vergaen soude van dien brande ende overmits mede veel houtwercx, dat omtrent buten om den bommelgaten stont, indien men doe metselde ende tymmerde noch an den cleynen vier thoerenkens, als van stellagie. Dat ghemeen volck doe in er kercken veel wesende, overmits datter een doctoir in der Godheit van der Augustinen oerden prekede’.*¹³¹

Een termijnhuis in Gouda

In de Goudse Registers wordt regelmatig gesproken over termijnbroeders en een termijnhuis van de Dordtse augustijnen.¹³²

In 1470 wordt lector Jacob Croone termijnbroeder in Gouda: *‘Assignamus terminum gaudensem lectori iacobo de dordraco corone’*.¹³³

De toren van de Sint-Ursula- of Nieuwe Kerk te Delft.

Gravure: P.F. Leizel, circa 1770.

4 oktober 1486

*'Gerijt Stempelss. Heeft verhuert broeder Bartolomeeus, terminarius van Dordrecht, een huys ende erf mit twe cameren ghelegen, op die Molenvorf oppet Water, drie jaer lanc sjaers om tien rins gulden, een oort min (min een oortje, = 1/4 stuiver) ende twe case (twee kazen) sjaers van die besten ingaende Meyedach naestcomende ...'*¹³⁴

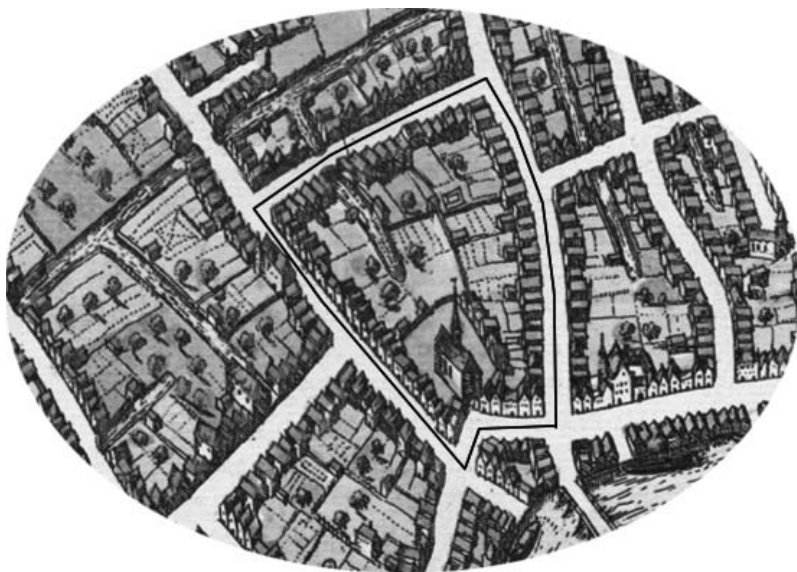
Later verhuist *Broeder Joost Adriaensz de Augustijn* naar de Zeugestraat. De juiste plaats is niet meer te achterhalen. De Dordtse augustijnen hielden preekbeurten in de Sint-Janskerk. In het *Kerkebouck* staat in 1562 bij de opbrengst van een collecte genoteerd, dat deze is opgehaald *sunddaechs onder 't sermoen, alzoo die terminarius van de Augustynen nyet en compareerde.*¹³⁵

In de stadsrekening van 1447 komt een post voor dat Dirc Ghysen een brief gebracht heeft *tot Dordrecht an den Augustinen*. Wellicht ging dit over de stichting van een termijnhuis.

Ook na de Reformatie wordt op 3 januari 1577 nog gesproken over de *huisinge van de Augustynen in Dordt* als belending in de Zeugestraat.¹³⁶

Over Dordtse termijnbroeders, die omstreeks 1525 door hun prediking aanstoot gaven, zal in een later stadium worden gesproken.

Binnen de zwarte lijnen het uitgebreide terrein van het Dordtse augustijnenklooster. De kloostergebouwen ontbreken op de tekening.

12. Geleerde Dordtse augustijnen ¹³⁷

In hoofdstuk 5 is gesproken over de opleidingsmogelijkheden voor augustijner studenten. Wanneer studenten op bevredigende wijze de driejarige cursus aan een *Studium logicale* hadden voltooid, dan zetten zij, indien mogelijk, de opleiding voort met een driejarige cursus *philosophiae naturalis* in hetzelfde klooster óf anders in een ander convent. In welke kloosters de Keulse Provincie deze studie had ondergebracht, is niet geheel duidelijk. Omstreeks 1455 was er in Gent een *studium*. Uit vermeldingen van onder anderen ‘broeder lector Jan Bartoudsoon den lesemeeester van den Augustinen tordrecht’ en ‘Guileilmum Borremans lectorum Dordracensem’, valt op te maken dat in Dordrecht eveneens een opleiding moet zijn geweest voor bovengenoemde studies.

Na het beëindigen van de filosofische studies werden begaafde studenten in de gelegenheid gesteld hun studie in het buitenland te vervolgen om de titel van lector te behalen (zie *Bijlage B*). Ook vanuit het Dordtse augustijnenklooster vertrokken studenten voor deze studie naar het buitenland, hoewel er een voorbeeld is van een Dordtse augustijn die toestemming kreeg de graad van lector te behalen in het Dordtse klooster.¹³⁸

Dordtse studenten

31 januari 1386 haalde de prior-generaal Bartholomaeus Venetus de Dordtse augustijn **Laurentius** naar Bologna om het studium-generale te volgen. Oktober 1387 werd hij overgeplaatst naar Oxford en kreeg in mei 1391 verlof daar het lectoraat te halen.¹³⁹ Later zou hij een lange tijd als *magister theologie* werkzaam zijn in het augustijnenklooster te Keulen.

In januari 1422 kreeg broeder **Thomas** van prior-generaal Augustinus Favaroni opdracht te gaan studeren in het klooster te Florence.¹⁴⁰

Nicolaas van Rotterdam, subprior in het Dordtse klooster kreeg in 1434 van prior-generaal Gerard van Rimini verlof om in Toulouse tot lector te promoveren. Wel moest hij eerst nog zijn stage als cursor volbrengen en werd als zodanig in december benoemd te Toulouse.¹⁴¹

Eveneens in 1434 studeerde een **Cornelius van Dordrecht** in Bologna. Van de prior-generaal kreeg hij verlof naar Dordrecht te gaan om daar enkele zaken te regelen. Na zijn terugkeer in Bologna kreeg hij toestemming te promoveren tot lector.¹⁴²

In maart 1437 ging er weer een broeder vanuit Dordrecht naar Bologna. Dit was **Pieter van Schiedam**, die later een weinig roemrijke rol zou spelen.¹⁴³ Hij behoorde tot de kring van personen die

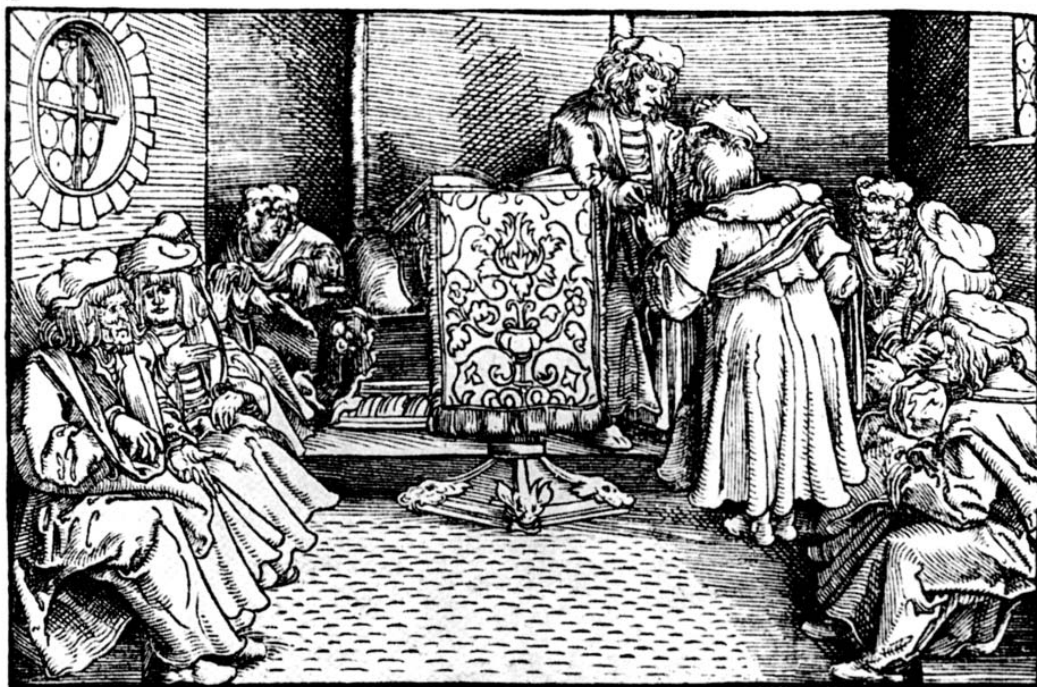
Studenten krijgen college aan de universiteit van Bologna. De universiteit is gesticht in 1080 en is daarmee de oudste universiteit van Europa. Ook Eramus heeft hier gestudeerd.

de prior-generaal grote zorgen baarde.

Eenzelfde verlos als Cornelius van Dordrecht schonk de prior-generaal aan broeder **Pieter van Dordrecht**; 25 juli 1438 haalde hij hem als cursor naar Bologna om hem daarna de graad van lector te laten behalen.¹⁴⁴

1 juni 1439 werd de Dordtse augustijn **Walter Johannes** voor studie naar Perugia gezonden.¹⁴⁵

Cornelius van Dordrecht en **Cornelius van Poortegaal**, beiden van het Dordtse klooster, vertrokken in 1452 voor studie naar Florence. In 1455 werd Cornelius van Dordrecht benoemd tot *cursor* te Keulen, waarna hij toestemming kreeg daar de lectorsgraad te behalen.¹⁴⁶

In 1459 verscheen in de oorkonden de naam van een Dordtse augustijn die later een belangrijke rol zou spelen: **Hendrik van Brielle**. Hij kreeg opdracht in Bologna de graad van lector te behalen. Als vierde lector werd hij verbonden aan het *studium generale* van Siena. In 1461 werd hij overgeplaatst naar Pavia.¹⁴⁷ Later was hij als baccalaureus formatus huisvriend van Karel de Stoute van Bourgondië en verbleef daar aan het hof met toestemming van de prior-generaal Alexander Oliva.

4 november 1460 haalde de nieuwbenoemde prior-generaal Willem Becchi de Dordtse lector **Hendrik Bol** als vierde lector naar Siena

Magisterpromotie in het begin van de zestiende eeuw. Houtsneede van Hans Weiditz (circa 1495-1536).

en een jaar later naar Pavia. In de volgende jaren zou de prior-generaal niet veel plezier aan hem beleven. Hendrik Bol werd uit zijn ambt gezet, maar 2 juni 1475 werd hij door prior-generaal Jacobus van Aquila in het ambt van lector hersteld.¹⁴⁸

Balduin van Dordrecht werd in 1468 door Willem Becchi naar Italië gehaald om in Perugia te studeren.¹⁴⁹ In 1470 behaalde hij zijn lectoraat. Later werd Balduin (eigenlijke naam *Balduin Stapel de Texel*) benoemd tot prior van het Dordtse klooster, maar niet tot volle tevredenheid van de prior-generaal.

Een andere Dordtse augustijn die omstreeks 1461 in Italië studeerde, was **Jacob Croone**. Na het behalen van zijn lectoraat zette hij zijn studie voort aan de universiteit te Keulen waar hij als *magister* hoogleraar werd. Toen hij in 1474 namens de prior-generaal orde op zaken moest stellen in het Dordtse klooster, moest de prior-generaal zijn medebroeders dwingen hem te aanvaarden (zie *hoofdstuk 6*). In 1479 en 1482 kreeg hij opnieuw volmacht de leiding van het Dordtse klooster op zich te nemen.¹⁵⁰

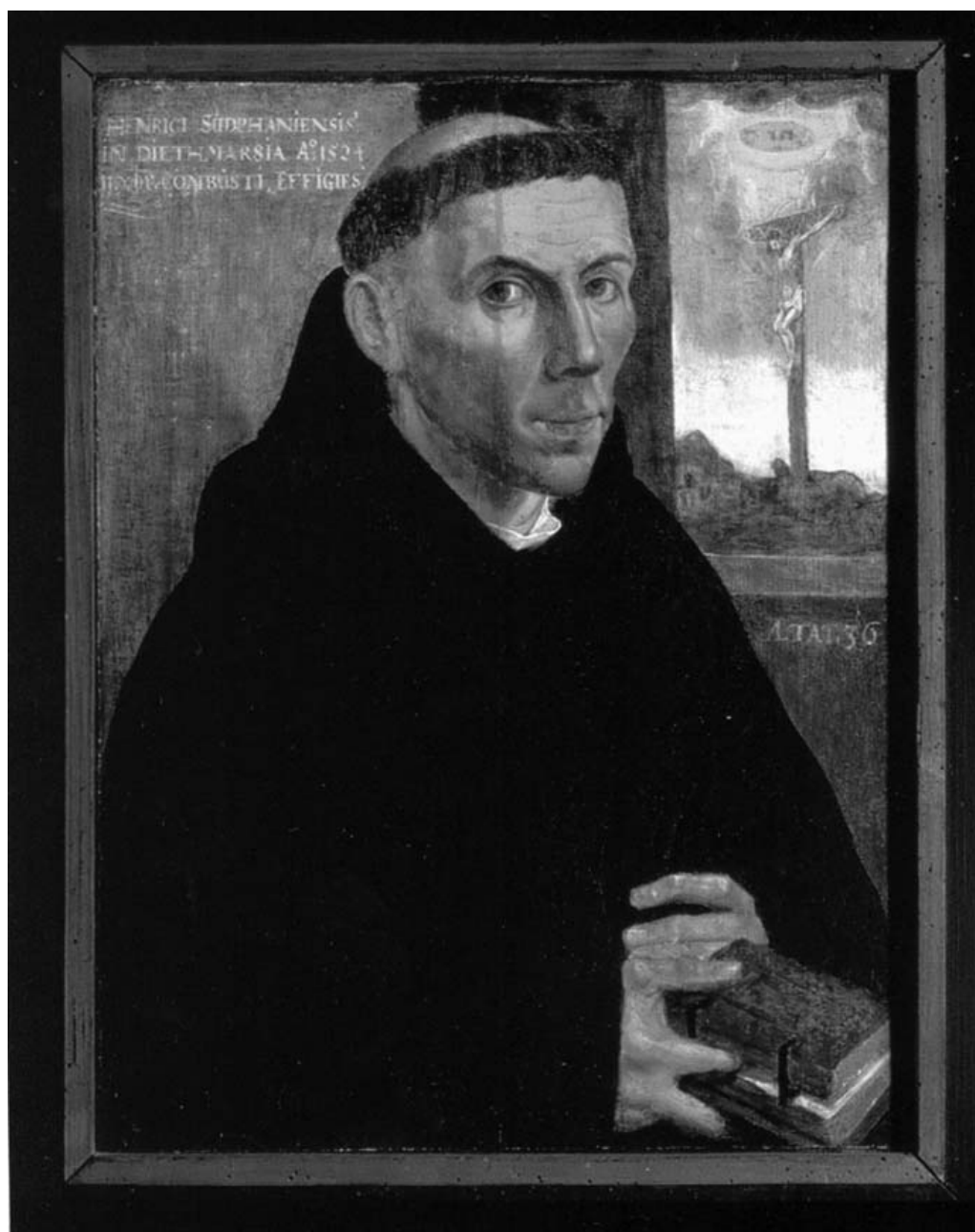
Twee jaar na Balduin ging **Walter van Dordrecht** voor studie naar Florence. Een jaar daarna stuurde prior-generaal Jacobus van Aquino hem als cursor naar Keulen om bij magister Jacob Croone de graad van lector te behalen.¹⁵¹

Juni 1474 kreeg de Dordtse augustijn **Joris van Breda** toestemming de graad van lector te behalen, maar ditmaal in zijn eigen klooster te Dordrecht bij de prior magister Jacob Croone.¹⁵² Later wordt hij vermeld als termijnbroeder in Breda.¹⁵³

Een medebroeder, **Albertus Petri**, moest daarentegen in zijn studietijd verre reizen maken. 20 augustus 1477 haalde prior-generaal Ambrosius van Cora hem als cursor naar Perugia.¹⁵⁴ Na lange studiejaren en reizen werd hij *magister* en benoemd tot prior van het Dordtse augustijnenklooster. In 1505 woonde hij als *prior magister Albertus Petri vel Cesaris de Dordraco* het Provinciaal Kapittel in Hasselt bij.¹⁵⁵

28 mei 1491 verleende prior-generaal Anselmus van Montefalco aan baccalaurus **Jacob Gaf** toestemming aan een universiteit van zijn keuze de titel van *magister* te behalen.¹⁵⁶

Aan zijn medebroeder **Adriaan van Dordrecht** gaf de prior-generaal toestemming in Bologna het lectorsexamen af te leggen.¹⁵⁷

13. Enige invloedrijke Dordtse augustijnen

Matthijs Balen schrijft in zijn ‘Beschryvinge der stad Dordrecht’: *‘Vande Augustinen-Heremiten, die alhier wel eer huys hielden, zijn Ons ter hand gekomen, eenige der zelve Prioren, Lees-meesters, Senior, Supprioren, Procurators, Kusters, Broederen en Portier’*¹⁵⁸ (zie voor prioren Bijlage C).

In dit hoofdstuk komen enige invloedrijke Dordtse augustijnen aan bod die veel betekenis hebben gehad voor Dordrecht, de Augustijner Orde en de Reformatie.

Jacob Lisse († 1443)

Jacob Lisse, ook gespeld als Lyss, Liss, Lis, heeren Jacopszoen, behoorde tot de aanzienlijke familie Lisse in Dordrecht. In 1382 wordt een Jacob Lisse vermeld als burgemeester van Dordrecht.¹⁵⁹ Daarnaast komt Jacob Lisse Hermanssoen van Colen voor in de functie van burgemeester en schepen (1391-1406). Of dit twee verschillende personen zijn of een van hen de vader van prior Jacob Lisse, is moeilijk te zeggen.

Jacob Lisse trad in de Orde der Augustijnen en wordt als prior vermeld in 1428-1429 en 1432-1441.¹⁶⁰ Waar en wat hij heeft gestudeerd, is niet bekend. Als prior komt zijn naam voor in enkele oorkonden uit de jaren 1429-1439 betreffende transacties van een huis (zie hoofdstuk 10).

In oktober 1440 nam Jacob Lisse deel aan een kerkvergadering in Bazel. Tijdens deze vergadering stond vooral het *Utrechts Schisma* centraal. Het Schisma was het gevolg van een conflict om aanspraken op de Utrechtse bisschopszetel tussen Rudolf van Diepholt (1423-1455) en Zweder van Culemborg (1425-1433). Laatstgenoemde was door paus Martinus V tot bisschop van Utrecht benoemd. Na diens overlijden in 1431 benoemde zijn opvolger, paus Eugenius IV, Rudolf van Diepholt echter tot bisschop van Utrecht.

Zweder van Culemborg vestigde zich nu in Dordrecht. Na de dood van Zweder van Culemborg in 1433 kozen zijn aanhangers Walraven van Meurs (1434-1448) als opvolger in de strijd tegen Rudolf van Diepholt. Zij werden daarin gesterkt door de kerkvergadering van Bazel en de tegenpaus Felix V. Ook Walraven vestigde zich in Dordrecht en zette van daaruit de strijd voort.

Uit dit alles blijkt dat prior Jacob Lisse tot de partij van de in 1439 gekozen tegenpaus Felix V en de door deze erkende Walraven van Meurs behoorde. In juni 1441 benoemde Felix V Jacob Lisse tot bisschop van Tripolis en wees hem een jaargeld toe uit de inkomsten van het bisdom Utrecht.

*De Dordtse prior
Hendrik van Zutphen
(1489-1524).
Portretschildering -
Dithmarscher Lan-
desmuseum, Meldorf.*

Reeds spoedig na zijn benoeming stierf Jacob Lisse, zoals blijkt uit een oorkonde van 9 april 1443, waarin hij als overleden zijnde wordt vermeld.¹⁶¹ Hij werd begraven in de Augustijnenkerk voor de opgang naar het koor (zie hoofdstuk 9).

Adrianus van Appeltern († 1507)

Adrianus van Appeltern behoorde tot de Orde der Eremieten van Sint Augustinus en hoorde thuis in het Dordtse augustijnenklooster. Het is niet bekend waar Adrianus heeft gestudeerd. Als hij

dezelfde persoon is als Adriaan van Dordrecht dan heeft hij in 1491 toestemming gekregen zijn lectoraat te behalen in Bologna.¹⁶²

Bisschop Frederik van Baden berichtte 20 februari 1502 aan de vijf kapittels van Utrecht dat hij Adrianus van Appeltern van Dordrecht, *broeder van de H. Augustijnen orde, tot suffagraen (hulpbisschop) heeft gekozen, omdat hij onser lande ende maniere unser undersaten beest konde hadde ende oick bequaem is unse undersaten dat woert Goids toe preken.* De bisschop had voor deze benoeming de toestemming van de kapittels en van Rome nodig.¹⁶³

18 april 1502 werd Adrianus van Appeltern, professor en baccalaureus in de theologie, door paus Alexander VI tot bisschop van Sebaste benoemd en machtigde hem, om de wijding van elke katholieke bisschop te ontvangen en in het bisdom Utrecht de bisschoppelijke bedieningen uit te oefenen. 4 augustus 1502 gaf hij de nieuwe wijbisschop volmacht tot uitoefening van het 'suffragaan'schap' en regelde de uitbetaling van zijn toelage: 'een honorarium van 200 Rijsche guldens te reserveren op zijne tafelhoederen'.

Het door Adrianus van Appeltern gewijde beeld van Onze-Lieve-Vrouw in Haarlem (met dank aan pastoor H.J. Niesten te Haarlem).

De volgende wijdingen door bisschop Adrianus van Appeltern zijn bekend:

- 1504 een altaar in de Jeruzalemskapel van Gouda;
- 2 Juni 1505 het beeld van Onze-Lieve-Vrouw in de Begijnenkerk van Haarlem (nu Waalse kerk); het beeld bevindt

zich tegenwoordig in de Sint-Josephkerk te Haarlem; tegelijkertijd wijdde hij in de commanderij van Sint Jan te Haarlem een altaar in het kapittel;

- De dag daarvoor had hij te Zoeterwoude bij de ridders van de Sint-Janskerk, altaren en kerkhof gewijd;
- 9 augustus 1506 verleende de wijbisschop enige aflaten aan de begunstigers van een altaar in de celebroederskapel te Dordrecht. Ook verleende hij enige aflaten aan het Zijklooster te Haarlem.¹⁶⁴

Vermoedelijk was Adrianus van Appeltern een bloedverwant van Jacobus van Appeltern, proost van Elst en Domdeken van Utrecht. Adrianus is in 1507 overleden en begraven in de Sint-Catharijnerkerk te Utrecht.

Hendrik van Zutphen (1489-1524)

Een van de bekendste Dordtse augustijnen is prior Hendrik van Zutphen. Over zijn afkomst en jeugd is niets bekend. Vanwege zijn achternaam Van Zutphen zou hij in deze plaats geboren kunnen zijn, maar ook deze gegevens ontbreken. In 1508 werd hij als student ingeschreven aan de universiteit van Wittenberg. Hier heeft hij eerst het studium logice – logica en dialectiek – en de studie filosofie gevolgd. Om zijn lectoraat te behalen heeft hij nog een jaar als cursor les gegeven in het studium logice te Wittenberg.

*Wittenberg in 1536.
Links het slot en de
slotkapel van keurvorst
Frederik de Wijze. Op
zijn advies werd in 1502
de universiteit gesticht.*

In 1514, hij is dan 25 jaar, werd hij benoemd tot subprior van het augustijnenklooster te Keulen. In 1516 volgde zijn benoeming tot prior in Dordrecht. Het Dordtse klooster was in dat jaar onder dwang van keizer Karel V en de Dordtse magistraat overgegaan tot de Congregatie van Saksen. Van Zutphen reformeerde het klooster tot de strenge kloosterregels van de Congregatie.

Eind 1519 besloot hij de studie theologie te volgen bij onder anderen Luther te Wittenberg. Na het behalen van zijn *licentiaat theologie* in het voorjaar van 1522 werd hij enkele maanden later prior te Antwerpen. Vanwege zijn Lutherse prediking werd hij 29 september 1522 gevangen genomen, maar wist te ontvluchten naar Bremen. Op advies van landvoogdes Margaretha werd het Antwerpse klooster afgebroken en een deel van de monniken overgeplaatst naar Dordrecht.

In Bremen nam Van Zutphen de reformatie ter hand, waardoor hij wordt beschouwd als ‘reformator van Bremen’. In november 1524 vertrok hij als predikant naar Meldorf, maar werd 9 december gevangen genomen en 10 december op gruwelijke wijze, in het plaatsje Heide nabij Meldorf, om het leven gebracht.¹⁶⁵

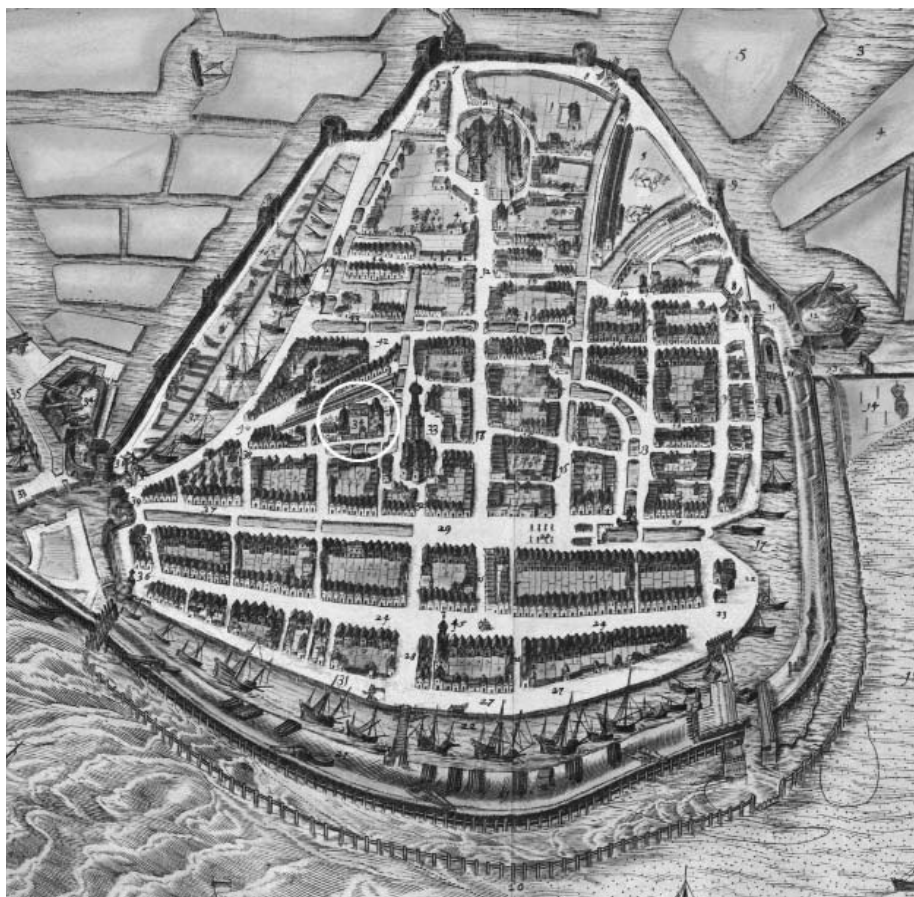
De marteldood van Hendrik van Zutphen in het plaatsje Heide bij Meldorf in Noord-Duitsland (zie ook pagina 54).

Jan van Mechelen

Iemand die enkele jaren prior is geweest van het Dordtse augustijnenklooster, en veel invloed heeft gehad binnen de Augustijnse Orde, was magister Jan van Mechelen.

Van Mechelen werd ook wel genoemd Jan van Osbach, alias Ratthem, naar zijn geboorteplaats Orsbeck en Ratheim, gelegen nabij Mönchen-Gladbach. De naam Van Mechelen doet vermoeden dat hij is ingetreden in het augustijnenklooster te Mechelen, maar gegevens ontbreken. Omstreeks 1500 was hij lector in Dordrecht en termijnbroeder in 's-Hertogenbosch.

Als prior te Enkhuizen werd hij in 1507 aan de universiteit van Wittenberg ingeschreven met de naam ‘Frater Johannes Mechliniae, alias de Rathem, lector ordinis Heremitarum, *Prior Enchusen*, dioc. Traject’.¹⁶⁶ 16 september 1512 promoveerde hij tot doctor in de theologie. Na een reis naar Rome, samen met zijn medebroeder dr. Maarten Luther, keerde hij in 1512 in Enkhuizen terug als prior.

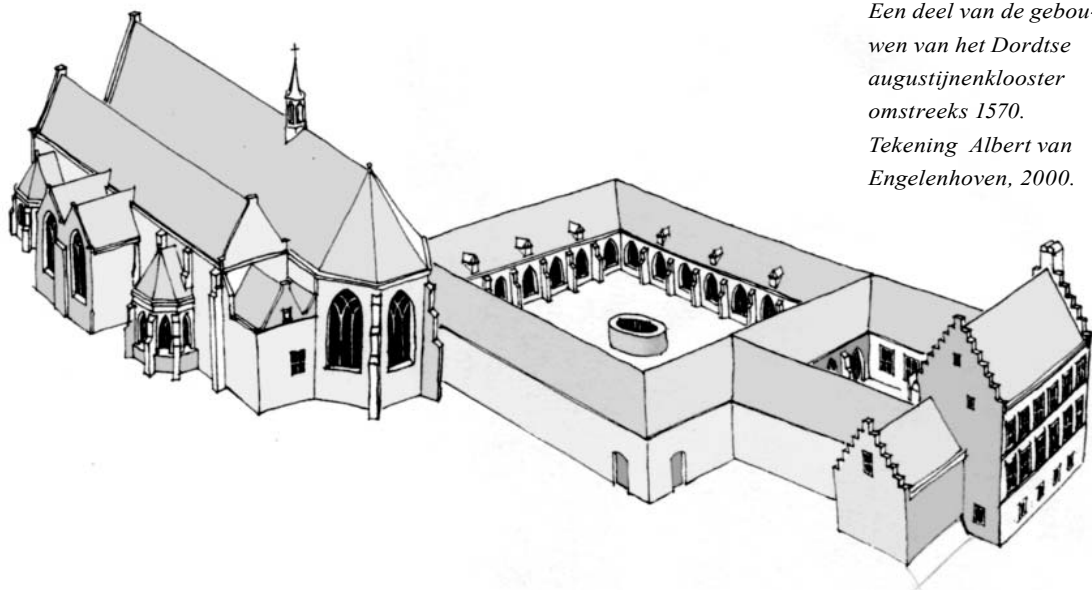
*Binnen de witte cirkel bevindt zich het augustijnenklooster van Enkhuizen (1577).
Uitgave: Braun en Hogenberg, Civitates Orbis Terrarum III30.*

In 1513 stuurde hij enkele monniken naar Antwerpen om daar de stichting van een augustijnenklooster voor te bereiden. In 1514 werd Jan van Mechelen de eerste prior in Antwerpen en tevens benoemd tot vicaris van de Saksische Congregatie in de Nederlanden. Na het vertrek van de Dordtse prior Hendrik van Zutphen werd hij in 1520 in diens plaats benoemd tot prior.

Vanwege de grote invloed van Luther besloot landvoogdes Margaretha van Oostenrijk in 1522 de Observantenkloosters van de Saksische Congregatie in de Nederlanden af te scheiden en een afzonderlijke Congregatie van Nederlandse observante kloosters uit

haar gebied op te richten. Deze kloosters werden verenigd tijdens een kapittel te Dordrecht op de zondag na Maria-Magdalenadag (27 juli) waarbij Jan van Mechelen tot vicaris werd benoemd. Jan van Mechelen werd 23 november 1523 door paus Adriaan VI bij breve¹⁶⁷ in zijn waardigheid bevestigd (zie ook hoofdstuk 6, *religieuze troebelen*).

In mei 1524 bekleedde Jan van Mechelen dit ambt nog, daarna wordt niets meer van hem vernomen.¹⁶⁸

Een deel van de gebouwen van het Dordtse augustijnenklooster omstreeks 1570.

Tekening Albert van Engelenhoven, 2000.

Jan Crabbe (1540-1598)

Jan Crabbe werd in 1540 geboren te Leuven en trad daar juni 1557 in het augustijnenklooster. 26 april 1562 droeg hij zijn eerste mis op. Aan de universiteit van Leuven studeerde hij theologie. Hij was iemand met grote gaven en een der meest gevierde kanselredenaars in de Zuidelijke Nederlanden. In 1571 werd hij prior van het Dordtse augustijnenklooster.

25 juni 1572 kwamen de watergeuzen in de stad en koos Dordrecht de zijde van het calvinisme. Prior Jan Crabbe en de gardiaan van het minderbroedersklooster, Franciscus van Meerbeek, werden door de provoost¹⁶⁹ van de watergeus Barthold Entens van Mentheda gevangen gezet op de Puttoxtoren. Na 15 maanden werden ze op last van Prins Willem van Oranje uit hun gevangenschap ontslagen.

In 1576 bevond Crabbe zich in Utrecht waar hij regelmatig preekte. In een rekening uit dat jaar wordt hij nog 'prior van Dordrecht' genoemd:

'Item, broeder Jan Crabbe, *prior vande Augustijnen te Dordrecht*, betaelt de somme van 18 £., hem bij den rade toegevoecht in recognitie van verscheiden sermoenen, die hy die gemeente deser stadt, den tyd van anderhalf jaren lang, gedaen heeft, alles vermogens de beliefte nisse des raets, in date den 13 Jan. XVe LXXVI, etc.¹⁷⁰

Jan Crabbe (Johannes Crabbius), prior te Dordrecht en Leuven en stichter van het augustijnenklooster te Brussel.

Van 1579 tot 1589 was Crabbe prior in zijn geboortestad Leuven en tevens provinciaal (1580-1589). In 1587 bracht hij een bezoek aan koning Filips II van Spanje en werd door hem belast met een (onbekende) opdracht voor paus Sixtus V te Rome.

16 juni 1589 werd een plan opgevat een augustijnenklooster in Brussel te stichten. Met augustijnen uit Leuven trok Crabbe naar Brussel en vestigden zij zich in het voormalige klooster van franciscanen tertiariissen.¹⁷¹ In juli 1593 nam hij ontslag als prior, maar bleef in Brussel wonen, waar hij 13 oktober 1598 is overleden.

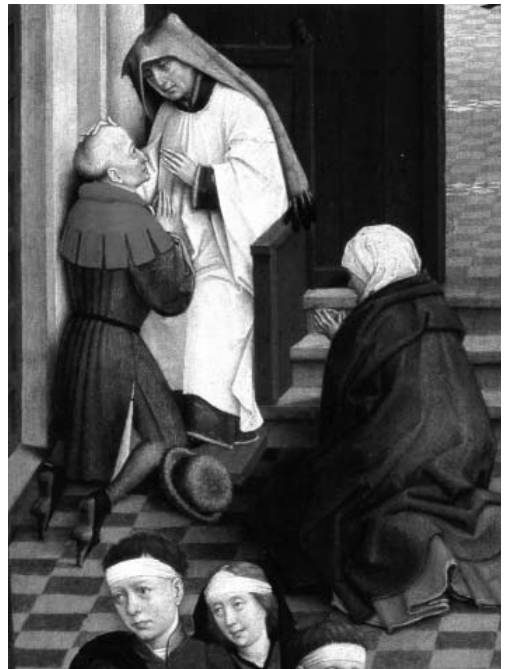

14. Dordtse augustijnen beschuldigd van Lutheranisme

Eerste tekenen van Lutheranisme bij de Dordtse augustijnen?

Matthijs Balen laat in zijn 'Beschryvinge van Dordrecht, 1677' de eerste tekenen van een Lutherse reformatie in Nederland zich afspelen in het augustijnenklooster van Dordrecht.¹⁷² Op gezag van Balen hebben bijna alle historici, die over het ontstaan van de reformatie in Nederland hebben geschreven, de Dordtse augustijnen en hun prior Hendrik van Zutphen betiteld als de eersten die het 'nieuwe' evangelie (*de leer van de augustijn dr. Maarten Luther*) verkondigden. Dat dit op een vergissing berust, is door de augustijner pater De Meijer duidelijk uit de doeken gedaan.¹⁷³

Volgens Balen maakte het gemeentebestuur van Dordrecht in 1518 aan *mr. Provinciaal Willem van Alkmaar* de klachten bekend over de paters Pieter Ferrewairde, Cornelis Reymerswal, Gerrijt de Man en hun discipel Symon van Mechelen. Zij zouden op de preekstoel en bij het biecht-horen leringen verkondigen die niet alleen 'tegen die waerachtig-hey, maer oock tegen 't gemeen Welvaren van de Stad' indruisten. De provinciaal werd verzocht deze broeders

Links: interieur van de klooster- of Augustijnenkerk in de richting van het koor, anno 2010.

Rechts: de biecht; detail uit 'de zeven sacramenten' door Rogier van der Weyden (1400-1464).

te verwijderen en verstandiger mensen in hun plaats te benoemen. Willem van Alkmaar maakte op dat moment een visitatiereis langs de Nederlandse kloosters.

Nu rijst er een moeilijkheid wat betreft provinciaal Willem van Alkmaar. De Keulse *Augustijnen*provincie werd in 1518 namelijk niet bestuurd door Willem van Alkmaar, maar door *provinciaal Antonius Rath*, gekozen op het kapittel van Maastricht in 1517,

en bleef dit tot 1521. Dankzij het feit, dat de brief van de Dordtse magistraat is bewaard, met nog een tweede brief (*beide brieven in afschrift*) aan de provinciaal Willem van Alkmaar, is de moeilijkheid op te lossen.

Onder de eerste brief staat te lezen dat deze werd gestuurd aan *broeder Willem van Alcmaer, meester provinciael van de observanten der provincie van Coelen* (Keulen). Hoewel er in het afschrift niet staat tot welke Orde Van Alkmaar behoorde, heeft de kopiist volgens de historicus Fredericq boven de brief geschreven: *'Copie van den besloten brieven gescreven byder stede van Dordrecht anden meester provinciael van Coelen vande broeder van Sint Augustinus'*.¹⁷⁴

Het Dordtse augustijnenklooster behoorde oorspronkelijk tot de Keulse Provincie, maar was in 1516 overgegaan naar de Saksische Observantencongregatie. De Congregatie was echter een zelfstandig lichaam en had met de Keulse Provincie niets uitstaande. Het blijft dan ook de vraag wie er bedoeld wordt met de 'meester provinciael van de observanten der provincie van Coelen'.

Het onderzoek van pater De Meijer maakte dit duidelijk.

Geen klachten over augustijnen

Naast het observantenklooster van de augustijnen kende Dordrecht nog andere observanten en wel de minderbroeders (*zie hoofdstuk 5*). Dit klooster behoorde met gelijkgezinden in de Nederlanden tot een in 1447 opgericht vicariaat van de Keulse franciscanen-provincie. Dit vicariaat was in 1517 verheven tot een zelfstandige provincie en *Willem van Alkmaar*, tot dan vicaris-provinciaal, werd benoemd tot de eerste provinciaal van de observanten van de provincie Keulen.

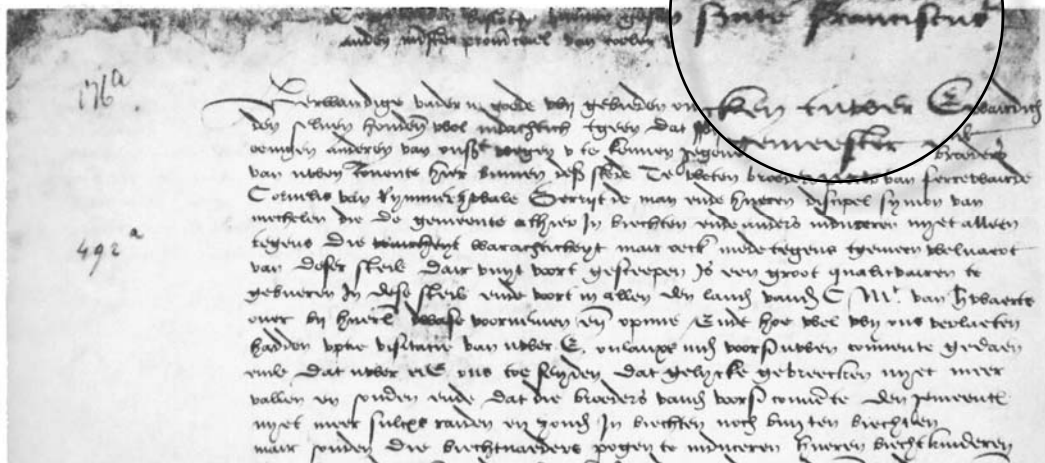
Willem van Alkmaar was dus *geen* augustijn, maar *franciscaan* of minderbroeder. De vier broeders over wie de Dordtse magistraat zich in 1518 beklaagde, waren dan ook geen augustijnen, maar minderbroeders!

Dat de conclusie van pater De Meijer juist was, bleek uit fotokopieën van de brieven die hij ontving van de toenmalige gemeente-archivaris van Dordrecht, mr. Beijerman. Het was Beijerman opgevallen dat er in de uitgave van Fredericq diverse onnauwkeurigheden voorkwamen. Het was dan ook een ontdekking dat het opschrift van de eerste brief als volgt luidde:

'Copie van den besloten brieven gescreven bij der stede van Dordrecht anden minister provinciael van Coelen vande broeder van Sinte Franciscus'!

Het blijft raadselachtig dat niet een van de schrijvers, Balen, Schotel, Fredericq en Van Dalen, in plaats van Franciscus, *Augustinus*

hebben gelezen. Naar alle waarschijnlijkheid hebben ze de gegevens van Balen overgenomen zonder zelf de afschriften te bestuderen. Hieruit blijkt weer, dat men bij het uitgeven van officiële publicaties niet kritisch genoeg kan zijn, aldus De Meijer.¹⁷⁵

Afschrift van de brief aan Willem van Alkmaar. Aan het einde van de tweede regel van het opschrift staat 'vande broedere van sinte franciscus'.

Veel 'quade leeringe' door augustijnenbroeders

Om de invloed van de leer van Luther tegen te gaan, had landvoogdes Margaretha van Oostenrijk, zoals we eerder zagen, in 1522 besloten de observantenkloosters in de Nederlanden van de Saksische Congregatie af te scheiden en een afzonderlijke Congregatie van Nederlandse observante kloosters uit haar gebied op te richten. Deze kloosters werden verenigd tijdens een kapittel te Dordrecht dat de Dordtse prior magister Jan van Mechelen als vicaris koos.¹⁷⁶ Ondanks dit besluit kwamen er al spoedig klachten over Dordtse augustijnen die behoorden tot 'die secte Lutheriane' en als termijnbroeders 'veel quade leeringe' verkondigden.

23 april 1525 schreef Margaretha van Oostenrijk vanuit Mechelen een brief aan haar 'eerwaardige, beminde en goede vriend', de Leuvense deken en inquisiteur Nicolaas Coppin.

In de brief deelt zij Coppin mee dat in Geervliet door de ketterse prediking van een kanunnik van de collegiale kerk, magister Jacques Neut, geboren te Dordrecht, en een *augustijn*, termijnbroeder in Den Briel, het hele land daar is geïnfecteerd. Ze vraagt Coppin een afvaardiging van 'enige goede personen' naar dat gebied te sturen om onderzoek te doen en zich te laten informeren. Als haar gegevens op waarheid berusten en de kanunnik en augustijn schuldig zijn aan deze ketterij, zullen ze als voorbeeld voor anderen moeten worden gestraft.¹⁷⁷

Coppin voegde de daad bij het woord, zoals blijkt uit de vele rekeningen van het Hof van Holland.¹⁷⁸ Regelmatig zaten er augustijnen gevangen in de *Voerpoort te Hove* (Gevangenpoort) te 's-Gravenhage.

8 juli 1525

De cipers Gheryt Roeloffszoen en Dierick Govaertszoen worden uitbetaald voor het brengen en gevangen zetten van *'eenen broeder Nicolaes, augustijn tot Dordrecht, roerende die secte vanden Lutherianen'*.

2 september 1525

'Noch van dat uptie zelve Voerpoorte den tweeden dach Septembris gebrocht is een broeder Crystoffel, augustyn tot Dordrecht, den xxi^{en} dach der selver maendt ontslaghen worde,...'

4 oktober 1525

Andries van der Bronckhorst bezoekt Geervliet om onderzoek te doen naar *'meester Jacob Noy, zekere religieuse vanden Augustijnen oerden, omtrent derselven plecken wonende ende te sustineren (ondersteunen) die secte Lutheriane'*.

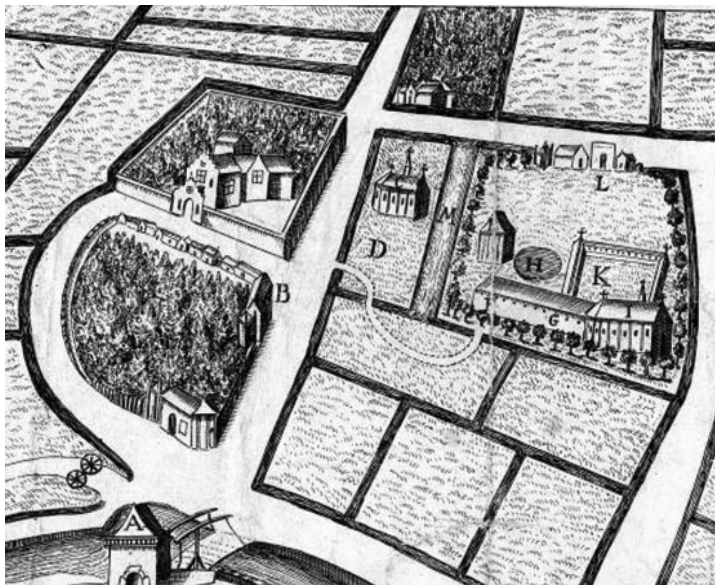
9 oktober 1525

Dierick Aelbrechtsz, gezworen bode van het Hof van Holland, brengt, samen met een dienaar, *'eenen Augustijnbroeder mit een Cornelis vuytten Blencvliet binnen der stede vanden Briele*

ende int cloester Te Rugge over Mase' en ontvangt voor gemaakte onkosten vier en dertich pondt vijfthien scellingen zes penningen van xl grooten tpondt.

9 oktober 1525

Franchoys van de Werve, baljuw van het Land van Voorne, brengt met zijn dienaars op bevel van het Hof *'eenen Cornelis die Clerck van Geervliet en een broeder van Sint Augustyns oerden binnen den Briel, welcke twee personen beruft (beschuldigd) worden vander secte Lutherianne, die bij de bailliu voirss. gevangen gehouden*

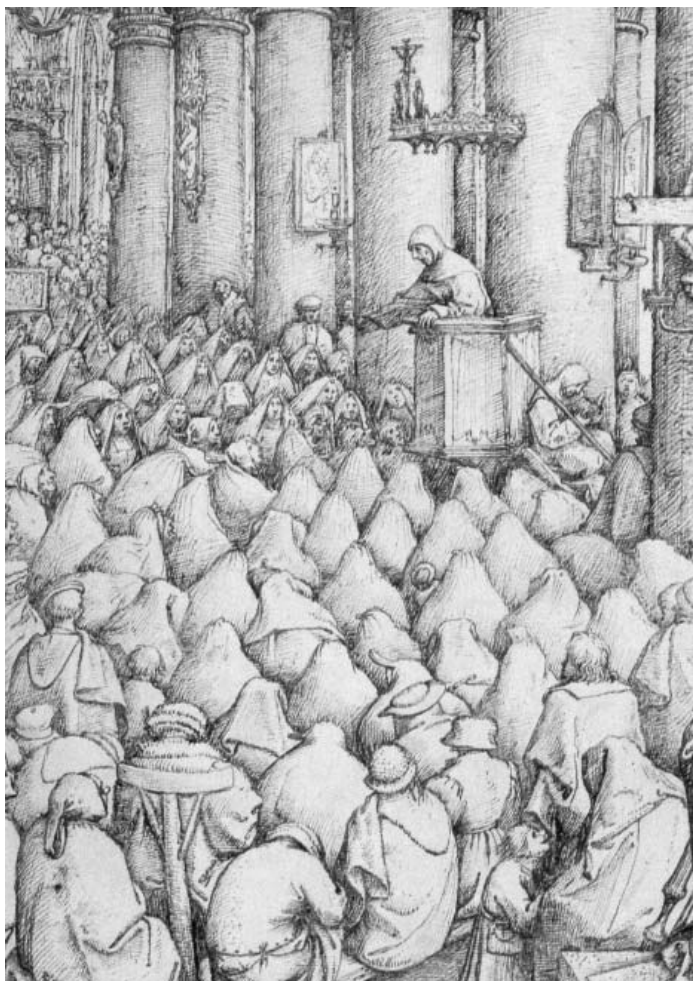
Het rijke regulierenklooster Te Rugge bij Den Briel, omstreeks 1572. Streekarchief Voorne en Putten en Rozenburg, inv. 14.

sijn, tot dat zij ontboeden waren byden comissaryssen, die deselve bailliu gesonden heeft in den Haege'.

De rekening vermeldt een vergoeding voor 'montkosten vanden selven gevangen, sciphuyer, boedeloen ende arbeyt van den die-naers'.

30 mei 1526

In 1526 is er op *Ascentioensavond* (de avond voor Hemelvaartsdag) grote beroering in de Nieuwe Kerk in Delft. Naar aanleiding hiervan schreef de uit Dordrecht afkomstige mr. A. Sandelin, griffier van het Hof van Holland, in een brief aan Antoine de Lalaing, graaf van Hoogstraten en stadhouder van Holland, Zeeland en Utrecht, dat op 28 mei 1526 de prior van het *Predicaren cloester* (predikheren of dominicanen) te 's-Gravenhage voor hem verschenen was met een aanklacht.

'Prediking door een monnik', detail van een pentekening door Pieter Bruegel, 1559. Rijksmuseum, Amsterdam.

De prior had te kennen gegeven dat *'binnen der stede van Delft een terminarys onderhouden wordt vanden Augustynen ordens, die welcke veel quade leeringe preecte, ende dat onder andere op Ascentioensavont lestleden de voirscreven augustyn, staende opten preeck stoel inde Nieuwe Kercke sach over hem staen eenen genoemd meester Beuckel, dewelcke noteerde ende stelde in geschrifte tgundt dat de voirscreven augustyn preecte'*.

Vanaf de preekstoel had de augustijn overluyt int sermoen op de schrijvende mr. Beuckel gereageerd, waarop een *murmuratie ende beroerte onder tvolck gebuerde*. De procureur-generaal van het Hof, mr. Reynier Bruynt, had de zaak onderzocht, waarop het Hof mr. Beuckel voor zich als getuige had gedaagd om van hem inlichtingen in te winnen. Deze had geweigerd en verklaarde zich voor het Hof van Holland te verantwoorden, als zijnde lid van de Hogeschool en rechtbank van Leuven, in wiens opdracht hij de kettersse predikant moest vervolgen. Het Hof was daarop tot de strengste maatregel overgegaan en had mr. Beuckel gevangen gezet, totdat hij zijn getuigenis zou hebben afgelegd.

Ook de augustijn was ontboden om hem *te hooren op tgundt dat van hem geseyt is geweest, mitgaders op die voirscreve beroerte ende zyn preecken*, maar de monnik was nog niet verschenen.

Uit een mededeling van het Hof blijkt de Dordtse augustijn Willem te heten:

'... vanden selven Hove gereyst is en myn heere de grave van Hoehstraeten roerende eenen broeder Willem, augustyn, terminaris der stede van Delft, etc.'

Een bode, Gillis vanden Berge, werd naar Dordrecht gestuurd om *anden pater vanden Augustynen aldair* te bevelen de Delftse termijnbroeder Willem naar het Hof te sturen.

Hoe het verder is afgelopen met mr. Beuckel uit Leuven en de termijnbroeder Willem, en welke maatregelen de stadhouder heeft genomen, is niet bekend.

13 januari 1532

Zes jaar later kwam er een botsing tussen de Dordtse augustijn en termijnbroeder Cornelis en Dirck Hoefgen, vice-cureit van de Oude Kerk te Delft. Deze wilde broeder Cornelis van de kansel weren, omdat hij hem niet betrouwbaar achtte. Hoefgen wendde zich tot de provisor en deken van Delfland met het verzoek broeder Cornelis het preken te beletten. Welke beschuldiging Hoefgen tegen broeder Cornelis inbracht, is uit de aanklacht niet op te maken. De augustijnen brachten deze zaak voor het Hof van Holland. Het Hof bepaalde dat de vice-cureit en de deken van Delfland broeder Cornelis 'binnen den tijde van zijne termijn' moesten laten preken als de andere 'terminarissen van de orde gewoonlijk doen'. Na het

ontvangen van ‘volcomen ende suffisante (voldoende) informatie’ tegen de genoemde ‘religieulx’ van de kant van de vice-cureit en de deken zou door het Hof anders ‘geordonneert’ (bepaald) worden.¹⁷⁹

Angelus Merula (Engel Willemsz De Merel, 1482-1557) werd opvolger van de augustijn Henrick te Heenvliet. Vanwege zijn Lutherse ideeën werd Merula gevangen genomen en veroordeeld tot de brandstapel. Voor zijn verbranding stierf hij echter op de plaats van proces in het Belgische Bergen.

1533

Voor zover bekend, is de laatste Dordtse augustijn die de Lutherse leer preekte, de termijnbroeder van Heenvliet, Henrick.

In 1532 werd de Brielenaar Angelus Merula¹⁸⁰ door de ambachtsheer Joost van Kruiningen naar de pastorie van Heenvliet beroepen, waar hij de plaats ging innemen van de Dordtse termijnbroeder Henrick, die behoorde tot de aanhangers van de ‘nieuwe leer’. Dat Henrick niet in staat van beschuldiging was gesteld, kwam door de bescherming van machtige zijde, edelman Heer Joost van Kruiningen.¹⁸¹

Het Hof van Holland had ‘opten eersten dach van Julio Ao XV-cXXXIII’ een zekere Bartout van Assendelf naar Heenvliet gestuurd om onderzoek te doen naar de inhoud van de preken van Merula, die ook als ketter bekend stond. Uit getuigenverklaringen kwam ook naar voren wat zijn voorganger Henrick vanaf de preekstoel had verkondigd:

‘Pieter Claesz., snijer van zijn ambacht, wonende te Geervliet, out omtrent XXX jaren, geexamineert bij zijnen eede, etc., seyt, dat hij deposant plach te woenen in Heenvliet ende ten zelven tijden veel sermonen heeft gehoert, die de voers. Br. Henrick tvoerleden jaer in de vasten, te Paschen ende te Pijnster (Pinksteren) gepreect heeft, seggende, dat God en laat Hem niet besluiten in tempelen met handen gemaect, twelck hij deposant oec heeft hoeren preken den pastoer jegenwoerdich,... Seyt dat die voirs. Broeder Henrick wel gepreect heeft, dat wij niet verdienen en moeghen mit vasten of misse te hoeren’.

‘Adriaen Willemz., wonende tot Heenvliet, out omtrent XLVI jaren, geexamineert bij zijnen eeden opten inhoud van de voers. Instructie, tuych ende zeyt, dat hij wel eertijds gehoert heeft, dat een broeder Henrick, augustijn terminarius van Dordrecht, in enyge sermonen geseyt zoude hebben tot Heenvliet van twaerdighe heylige sacrament dese of gelijcke woerden in substancie: Wat es tsacrament? Ghij maect costelicke syborien. God en wil niet besloten weesen in goudt noch in silver noch in ghene substancie mit handen gemaect’.

‘Meester Claes Jansz. cyrurgyn, wonende tot Heenvliet, out omtrent L jaren, geexamineert bij zijnen eede, tuycht ende seyt etc., heeft veel gehoert, dat broeder Henrick, augustijn, ende meester Engel Willemz. (Angelus Merula) hueren sermonen somtijts anders preken dan men plach te doen over X of XII jaren, seggende bij expres, dat wij niet staen en zullen op onse guede wercken ende is afgoderije bedevaerden te duen, want wij in den hemel hebben een advocaet, dat is Christus, doer wyens passie wij al zijn verlost ende onse sonden vergheven zijn, zoe dat van gheen node en is enyge heyligen an te bidden dan God alleen; ende onse vasten ende bedevaerden te lopen en is niet met allen, als wij staen in een vast geloef’.¹⁸²

Uit de stad verdreven

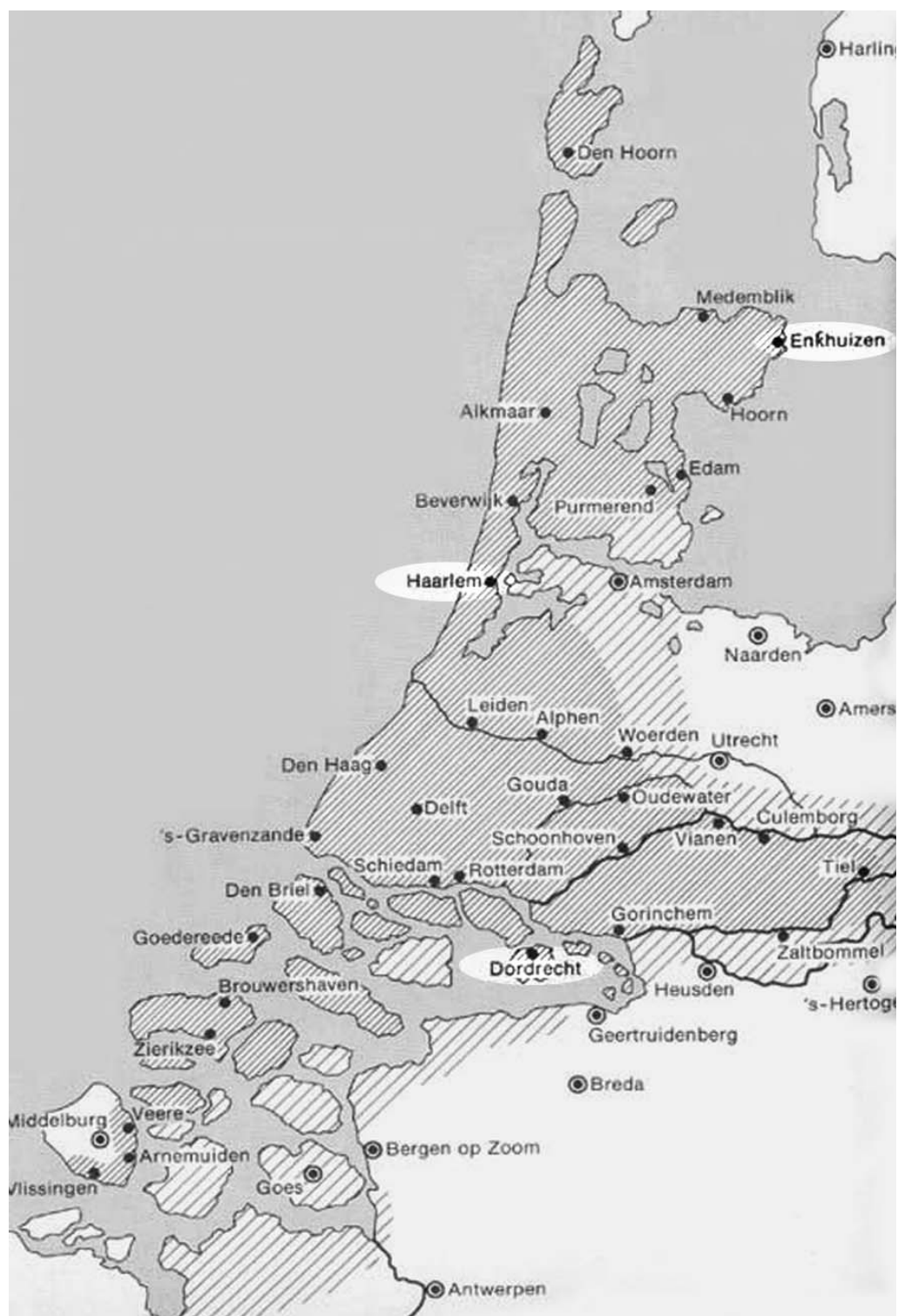
In 1522 was het Dordtse augustijnenklooster op advies van Margaretha van Oostenrijk met enkele andere kloosters verenigd in de Congregatie van Nederlandse Observantenkloosters (zie *hoofdstuk 14, Jan van Mechelen*). Dit om de grote invloed van Luther tegen te gaan.

De 'ketterse' augustijn
dr. Maarten Luther
(1483-1546) bezig met
bijbelstudie in het kloos-
ter. Olieverfschildering,
Slot Wartburg, Eisenach,
Duitsland.

Wat betreft de Dordtse termijnbroeders die van 'Lutherse ketterij' werden beschuldigd, is het mogelijk dat ze door het Dordtse augustijnenklooster, in samenwerking met de Dordtse stadsregering, de stad werden uitgezet. In Wesel beklagde pastoor Fürstenberg zich in 1528 namelijk bij de stadsraad, dat de *uit Dordrecht verdreven augustijnen* 'in den Häusern predigten und die Sacramente spendeten (*bedienden*)'. De Weselse raad wilde echter tegen deze broeders, die 'als Lutheraner' verjaagd waren, voorlopig geen stappen ondernemen.¹⁸³

Van 1533 tot 1572 wordt er zo goed als niets vernomen over activiteiten van Dordtse augustijnen. Het was de stilte voor de storm.

15. 1572, een cruciaal jaar

Verdrag met de watergeuzen

In 1533 werden de kloosters van het Nederlandse vicariaat weer verenigd met de kloosters van de Keulse Provincie, die van toen af Provincia Belgica genoemd werd.

Na deze tijd was het tot 1572 betrekkelijk rustig in het Dordtse klooster. Van ‘ketterse’ Dordtse termijnbroeders wordt niets meer vernomen.

In 1572 vond echter een grote omwenteling plaats. In de jaren zestig van de zestiende eeuw stak een storm op tegen het Spaanse gezag die in 1572 uitmondde in de erkenning van Prins Willem van Oranje als de wettige stadhouder en de overgang van veel steden tot het Calvinisme.

Na de inname van Den Briel op 1 april 1572 door de watergeuzen, trokken deze enkele maanden later richting Dordrecht. 14 juni staken zij, onder leiding van Dordtenaar kapitein Dirk Wor het klooster Eemstein, gelegen in de Zwijndrechtse Waard, in brand.

Met een vloot van circa 28 schepen voeren zij tot bij de Vuilpoort. De vloot stond onder leiding van de Groninger edelman Barthold Entens van Mentheda, luitenant van admiraal Lumey.

23 juni onderhandelden oudraad Cornelis van Beveren en de dekens van de gilden op het schip van Barthold Entens van Mentheda over overgave van de stad aan Prins Willem van Oranje. Afgesproken en schriftelijk vastgelegd werd onder meer, dat *‘de voorsz. Capiteyn binnen de voorsz. Stede komen mocht met twee hondert Soldaten van sijn Vaendel, ende niet meer’*.

In het verdrag, 25 juni 1572 ondertekend en bezegeld door Van Mentheda, werd ook opgenomen dat *‘allen Staten ’t zy religieuze Mannen, ende Vrouwen, ende Priesters, mitsgaders alle Wereltlicke Staten, ende Officiers, Magistraten, Regierders, Oversten groot ende kleyn, sullen zijn ende blijven in hare Staten. Dat geene Kercken, Cloosters, Capellen, Huysen ofte plaetsen, ofte eenige toebehoorten van eenige Geestelicke personen, binnen deser Stede ende Zuyt-Hollant, in geender manieren beschadigt, gebroken, vermindert ofte te kort gedaen sal werden, ende daer op scherp regard genomen sal werden.*

*Dat alle Ingesetenen, ’t zy Borgeren, oft Witheemschen, Geestelicke, ofte Wereltlicke, sullen Vry, ende Onbeschadicht, met hare Personen, ende Meuble-Goeden uyt dese Stad mogen Reysen, ende Vertrecken, daer ’t hem believen sal, sonder dat hemluyden eenich Empesschement (verhinderen) daer inne gedaen sal werden.*¹⁸⁴

Kaart van Holland en Zeeland in 1572 met de steden (dichte stip) die de zijde hebben gekozen van Prins Willem van Oranje. De augustijnenkloosters van Dordrecht, Haarlem en Enkhuisen werden door de monniken verlaten. Middelburg werd in 1574 ingenomen door de geuzen.

Het verdrag verbroken

Volgens afspraak kwamen 200 watergeuzen, gedeeltelijk gekleed met kazuifels en andere priestergewaden, geroofd uit kerken en kloosters, de stad binnen. Hielden de geuzen zich de eerste weken nog rustig, na 23 juli, de sluiting van de *Eerste Vrije Statenvergadering*, trokken zij zich niets aan van het verdrag dat kerken, kloosters en geestelijken met rust zouden worden gelaten. De Leuvense edelman Pieter Quarebbe, in Dordrecht aanwezig in opdracht van Alva, werd gevangen genomen en stierf te Buren in de gevangenis. Ook de gardiaan van het minderbroedersklooster, Franciscus van Meerbeek, en de prior van het augustijnenklooster, Jan Crabbe, werden gevangen gezet. Laatstgenoemden verdedigden tijdens hun gevangenschap de mis tegenover enkele predikanten, Bartholdus Wilhelmi, Johannes Lippius, Joh. Gerobaldus en Gerard Martini van Utrecht.¹⁸⁵

Velen, *glippers* genoemd ¹⁸⁶, verlieten uit angst de stad, *geloovende dat het spel niet langh duyren en zoude, ende datse door de macht van soo grooten Koningh (Filips II) wel haest wederom herstelt zouden werden.*¹⁸⁷

Schepen bij de Vuilpoort (toren op de achtergrond) en de Sint-Annapoort omstreeks 1700. Dit was ongeveer de plaats waar de watergeuzen in 1572 Dordrecht binnenkwamen. (SAD DI 551-20027).

Vanwege schending van het verdrag en andere misdragingen werd Barthold Entens van Mentheda enige tijd in Delft gevangen gezet in opdracht van Prins Willem van Oranje. Op last van de Prins werden gardiaan Van Meerbeek en prior Crabbe (zie hoofdstuk 14, *Jan Crabbe*) uit hun gevangenschap verlost.

Belangrijke besluiten in de refter van het augustijnenklooster

Enkele weken later, van 19 tot en met 23 juli, vond in de refter van het augustijnenklooster een vergadering plaats die de geschiedenis is ingegaan als de *Eerste Vrije Statenvergadering*.¹⁸⁸ De vergadering werd gehouden op initiatief van Prins Willem van Oranje. Als ‘agenda’ diende de ‘Instructie’ die de Prins aan zijn vertegenwoordiger Marnix van Sint Aldegonde had meegegeven. In de refter kwamen de ridderschap en de steden Dordrecht, Haarlem, Leiden, Gouda, Gorinchem, Alkmaar, Oudewater, Hoorn, Enkhuizen, Medemblik, Edam en Monnikendam bijeen. Een aantal steden, waaronder Delft, Rotterdam, Amsterdam en Geertruidenberg konden geen afgevaardigden sturen vanwege Spaanse bezetting. Op de vergadering werd Willem van Oranje erkend en in ere hersteld als stadhouder van Holland, Zeeland en Utrecht. Vanwege zijn vlucht in 1567 had Filips II een plaatsvervanger, de graaf van Bossu, benoemd. Tevens zou geprobeerd worden met de andere Nederlandse gewesten een overeenkomst te sluiten om de Prins te erkennen als *voernemste gelidmaet der Generale Staten des Nederlandts, ende mitsdien recht hebbende om 't selve Nederlant van allen invasien ende onderdruckingen der vremden te bescermen*.¹⁸⁹ Hiermee werd de grondslag gelegd voor een onafhankelijke Nederlandse Staat onder Oranje.

Een eveneens belangrijk besluit dat werd genomen, betrof de vrije uitoefening van godsdienst:

*‘Voerts heeft de voersz. heere gecommiteerde verclaert d'intentie van zyne Vurstelicke Genaede te wesen, dat gehouden zal worden vryheyt der religien zoe wel der gereformeerde als der roemssche religie, ende dat een yegelick in de zynen int openbaer ende in eenig kercken ofte cappellen (zoedat gevouchelicste byde overicheyt zal geordineert worden) zal gebruycken vrye exercitie der zelve[n] zonder dat daer inne yemant empeschement, hinder ofte moeyenisse gedaen zal worden. Ende dat de geestelicke personen in haeren staet ende onbecommert blyven zullen.*¹⁹⁰

Van dit besluit kwam in de praktijk weinig terecht; Roomse, Lutherse en Doperse inwoners zouden voorlopig in het geheim samen moeten komen in zogenaamde *schuilkerken*.

16. Het einde van een kloostergeschiedenis

Vernielingen oogluikend toegelaten

Ondanks de besluiten over vrijheid van godsdienst, overeengekomen met Barthold Entens van Mentheda en tijdens de Eerste Vrije Statenvergadering, waren vele roomsgezinden de stad ontvlucht uit vrees voor de watergeuzen.

Die vrees was niet ongegrond. Al snel schonden de geuzen het bestand, verdreven geestelijken en beledigden inwoners die de rooms-katholieke leer beleden.

De kloosters werden gesloten en kunstschaten beschadigd, gestolen of vernield.

Volgens een kroniekje¹⁹¹ duurde dit zelfs enkele maanden, zonder dat de stadsregering ingreep:

- *Den 5en October quamen Sondagsavonds de Geusen in de Grotekerck en leefden daerin seer oneerlyck, soo met haer gevoech (behoefte) te maken op altaren. Daegs daeraen werden alle priesters, minnebroeders en begynen uyt de stad gedreven.*
- *Den 7en October werden uyt de stad gedaen Mr. Joris, pastoor, pater Willem, minnebroeder van der Goude, Heer Sweert van de Grotekerck. Ruyneerden de cappelle buyten de Vuylpoort (Sint-Adriaanskerk) ende andere meer.*
- *Den 16en dito hebben sy met geweld opgebroken de comptoiren van de kerck, H. Geest etc. ende meegenomen datter aenstond, werdende geen recht daerover gedaen, watter geclaegd wierd.*
- *Den 19en deed men nog de mis in de Nieuwerkerck, en*
- *'s avonds quamen de Geusen en braken de beelden af, soo Christum in 't Hofken, Apostelen, etc.*
- *Den 23en November wierde in de Groote kerck de eerste Geusepredicatie gedaen. Des Maendags daeraen quamen de Geusen en vernielden alles wat inde Nieuwerkerck was.*

De twee belangrijkste leiders van de watergeuzen afgebeeld op het raam in het zuidertransept van de Grote of Onze-Lieve-Vrouwekerk in Dordrecht.

Links: luitenant-kapitein Barthold Entens van Mentheda (1539-1580). Rechts: opperbevelhebber Willem van der Marck, heer van Lumey (1542-1578).

Vertrek van de augustijnen

Wanneer de augustijnen uit Dordrecht zijn vertrokken, gevlucht of verjaagd, is niet duidelijk. Van Beverwyck schrijft in 1640:

*'Weynige maanden na het innemen van de Geuse knechten, zijn de beelden uyt de kercken gehaelt, de autaren afgebroken, en is alsoo de Gereformeerde religie openbaerlick ingevoerd.'*¹⁹²

Balen in zijn 'Beschryvinge van Dordrecht' heeft de gegevens van Van Beverwyck letterlijk overgenomen. Er wordt niet vermeld om welke kerken het ging.

Volgens het 'Kroniekje' werd in de Grote Kerk 23 november 1572 de eerste 'Geuse-predicatie' gehouden. De Sint-Nicolaas- of Nieuwkerk deed dienst tot woensdag 27 augustus 1572. Op die dag werd er nog gedoopt door de pastoor, waarna het kerkgebouw tot 9 juni 1574 gesloten bleef.¹⁹³

De eerste samenkomst van de calvinisten vond plaats in het Stek op 25 juni 1572.

Een maand later, zaterdag 26 juli, werden de beelden uit de Augustijnenkerk gehaald en werd zondag 27 juli de eerste protestantse kerkdienst gehouden in de door de monniken verlaten kloosterkerk.

Hoewel Balen het heeft over invoering van de gereformeerde diensten '**weynige maenden na het innemen** (van de stad) **van de Geuze Knechten**', schrijft hij met betrekking tot de kloosterkerk van de augustijnen:

*'Opten 26. (juli 1572) werde te Dordrecht, then Augustinen, de Beelden weg genomen. En 's anderen daags in der zelve Klooster-Kerk, d'eerste Predikatie, door die van den Herstelden Godsdienst gedaan.'*¹⁹⁴

De ingebruikneming van de kloosterkerk door de *gereformeerden* moet dan gebeurd zijn de zondag (27 juli) na het vertrek van de deelnemers aan de Statenvergadering.

De vraag kan gesteld worden of de augustijnen de stad hebben verlaten tussen de komst van de watergeuzen op woensdag 25 juni 1572 en de aanvang van de Statenvergadering op zaterdag 19 juli, óf na het vertrek van de Statenleden op donderdag 24 juli. Gezien de overeenkomst met Barthold Entens van Mentheda en het besluit van de Statenvergadering over de *vrijheid van godsdienst*

Boven: een miskelk van de familie Van Drenckwaert, wellicht gebruikt in haar kapel in de Augustijnenkerk. (Museum Huis van Gijn).

Rechts: schout Jan van Drenckwaert Boudevijnz (1543-1606). Van Drenckwaert vluchtte bij de komst van de geuzen in 1572 naar Brussel en is daar overleden (SAD DI 551-50627).

voor zowel roomsen als gereformeerden, in opdracht van Prins Willem van Oranje, ligt het voor de hand dat de augustijnen vertrokken zijn tussen donderdag 24 en zaterdag 26 juli. In die dagen hadden de geuzen weer de macht in handen en uit genoemd 'Kroniekje' blijkt dat zij het niet nauw namen met de gemaakte afspraken.

Dordtse augustijnen naar Brussel?

In 'Kerkelijk Dordrecht' weet Schotel te vertellen dat '*al de Augustijnen en de meeste Minderbroeders*' naar Brussel zijn gegaan, waar de eerstgenoemden de 'Broederschap van Sint-Antonius' instelden.¹⁹⁵

Van Dalen schrijft, dat, toen de augustijnen naar Brussel gegaan

waren, volgens Herman Oem ook daar de ‘Broederschap van Sint-Antonius’ weer werd ingesteld.¹⁹⁶

Lips weet te melden dat in 1572 de ‘Broederschap van Sint-Antonius’, waarvan leden van beroemde geslachten als Oem, Duyck en Van Drenckwaert lid waren, naar Brussel **verplaatst** werd, **tegelijk** met de augustijnen.¹⁹⁷

Als de Dordtse augustijnen naar Brussel zijn gevlucht, zoals Schotel, Van Dalen en Lips meedelen, in welk klooster hebben zij dan hun intrek genomen? Er bevond zich in Brussel wel een klooster van de minderbroeders, maar *niet* van de augustijnen. Slechts enkele Mechelse augustijnen bewoonden er een termijnhuis.¹⁹⁸

Toch zegt Schotel, helaas zonder bronvermelding, dat **al** de augustijnen naar Brussel zijn gegaan. Waar hebben de augustijnen in 1572 *dán* hun intrek genomen in Brussel? We zullen het antwoord schuldig moeten blijven.

De stad Brussel in 1572. Binnen de witte cirkel ligt het minderbroedersklooster. In de naamlijst (links) wordt geen melding gemaakt van een augustijnenklooster.

Braun en Hogenberg, Civitates Orbis Terrarum II4.

Als de Dordtse broeders al naar Brussel zijn gegaan, zullen ze daar nooit langer dan zeven jaar zijn geweest. Juni 1579 namen de geuzen Brussel in bezit en gingen er vreselijk te keer. Kerken en kloosters werden leeggehaald of vernield. 15 juni werd het minderbroedersklooster geplunderd, maar met de komst van de geuzen

waren de monniken al gevlucht.¹⁹⁹ Zouden de Dordtse augustijnen zich in Brussel hebben bevonden, dan zouden ook zij zéker zijn gevlucht. Ze zouden dan naar Leuven kunnen zijn gegaan, waar in dat jaar (1579) Jan Crabbe tot prior was benoemd.

Van Dalen, die uitgebreid onderzoek heeft gedaan in de Brusselse archieven, heeft geen enkel document gevonden dat wijst op aanwezigheid van de Dordtse broeders augustijnen.²⁰⁰

Wat bij de vorige schrijvers niet voorkomt, vermeldt G. Verhoeven, die eveneens uit de *Annales* van Oem put, in 'Geschiedenis van Dordrecht tot 1572': *'Na de alteratie (1572) werd de broederschap (van Sint-Antonius) verplaatst naar het augustijnenklooster te Brussel, waar ook de laatste prior van Dordrecht (Jan Crabbe) verblijf hield'*.²⁰¹

Uit het voorgaande is gebleken dat er in 1572 in Brussel geen augustijnenklooster aanwezig was. Toch vermelden de diverse auteurs, naar de gegevens van Herman Oem, dat de augustijnen naar Brussel zijn gegaan, samen met de 'Broederschap van Sint-Antonius', en dat, naar Verhoeven meedeelt, Jan Crabbe er prior was. Waarschijnlijk moet de oplossing gezocht worden in de stichting van een augustijnenklooster in Brussel in 1589.

Een augustijnenklooster in Brussel

Zeventien jaar later, in 1589, vestigden zich in Brussel (weer?) augustijnen, afkomstig uit Leuven. De stad is dan sinds 1585 weer in handen van de roomsgezinden.

Met hulp van de prior-provinciaal Henricus Jaupen werd een augustijnenklooster gesticht door niemand minder dan ... Jan Crabbe.

Van het kapittel van Sint-Goedele en de magistraat kregen zij toestemming zich te vestigen in het bijna

verlaten klooster van de tertiariissen van de heilige Franciscus op de Wolvengracht (*Bruerkens op de Grecht*). De stadsregering van Brussel verleende hun vrijstelling van belasting. Als tegenprestatie moesten ze elk jaar gedurende drie maanden een mis bedienen in het stadhuis. Ook waren ze verplicht, evenals de andere Orden, in de stad bij brand behulpzaam te zijn met blussen.²⁰²

De augustijnen vestigden zich te Brussel in 1589 in het klooster van de tertiariissen van de heilige Franciscus ('derde oerden').

Zo vestigde zich in het klooster een *'talryke gemeynte van Paters Augustynen, de welke zig daer-en-boven aen de stad zeer voordeelg gemaakt hebben, door hunne latynsche scholen'*.²⁰³

Ook richtte prior Jan Crabbe, *naar het voorbeeld van Dordrecht*, een 'Broederschap van Sint-Antonius' op, waarvan alleen de aanzienlijksten, onder wie markgraaf Spinola en de hertog van Aerschot, lid konden worden.²⁰⁴

Achtergebleven geestelijken

Hoewel de meeste geestelijken Dordrecht waren ontvlucht, bleven zieke en oude kloosterlingen achter. Zij werden door de stad gealimenteerd (*van levensonderhoud voorzien*).

Volgens de thesauriersrekeningen ontvingen *eenige conventuale en sommige leprosen en bagynen* een jaargeld. Cornelis Jansz van Tongeren, *seekere monnik ten Augustinen*, ontving nog in 1613 welkelijks een zekere som van de stad.

Na herstel van de rust werden de overgebleven monniken, naar oudergewoonte, op hoogtijdagen door de stad voorzien van wijn.²⁰⁵

Een voormalig klooster als 'monument van het verleden'

Nadat de augustijnen het klooster hadden verlaten en de kerk in gebruik was genomen door de gereformeerden, werden de verdere gebouwen in bezit genomen door de stad. Alle ruimten die zij niet nodig hadden, werden verkocht of in huur gegeven aan particulieren.

In het klooster woonden en werkten 300 jaar lang geleerde augustijnen en werd in de refter in 1572 de grondslag gelegd voor de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden. In diezelfde refter hielden in 1574 de Hollandse gereformeerden gezamenlijk met de kerken van Zeeland een provinciale synode. Hier werden besluiten genomen over de liturgie, en werd gesproken over de feestdagen, het orgelgebruik, de psalmberijming, de catechismus, de gebeden en de sacramenten.

Het voormalige augustijnenklooster, het Hof, eens een van de belangrijkste kloosters van de Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden is nu een *'monument van het verleden'*.

*Een doorkijkje naar het voormalige kloostergebouw waarin zich de refter en het dormitorium bevinden. De gemeente Dordrecht is bezig met plannen in de kloostergebouwen een plaats van 'cultuur, historie en verdieping' te vestigen.
Foto: ing. W. van den Berg (1972).*

17. Augustijnenkloosters in de Nederlanden

Vóór 1572, het jaar waarin het Dordtse klooster werd opgeheven, bevonden zich in de Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden zestien augustijnenkloosters. Uit onderstaand overzicht, met een korte geschiedschrijving van deze kloosters, zal blijken dat uit de periode tot circa 1600 alleen van het Dordtse klooster nog grote delen intact zijn.

Uit onderzoek bleek tevens dat de meeste kloosters ook een patroonheilige hadden. Helaas is van de kloosters uit de Noordelijke Nederlanden niet altijd duidelijk onder wiens patroonschap het klooster stond.

Op een oud, met de hand geschreven blaadje uit de nalatenschap van pater De Meijer, wordt Maria als patroonheilige van het Dordtse klooster genoemd; echter zonder bronvermelding. Wel staat op een priorzegel uit 1484 de Annunciatie afgebeeld: Maria en de engel Gabriël.

De Noordelijke Nederlanden

Plaats	Stichting	Opgeheven
Maastricht	1254	1796
Dordrecht	1275	1572
Middelburg	1292	1574
Appingedam	1328	1561
Haarlem	1489	1574
Enkhuizen	1496	1572

Op het met de hand geschreven blaadje wordt gesproken over het Mariaconvent: '... die 't meest in ons land gebloeid hebben, n.l. 't Dordtsche. Over ('t stichtingsjaar van) dit St. Mariaconvent loopen ...'.

De Zuidelijke Nederlanden

Plaats	Stichting	Opgeheven
Hasselt	1236	1797
Leuven	1237	1796
Mechelen	1242	1796
Brugge	1250	1796
Edingen	1255	1797
Ieper	1263	1797
Gent	1296	nog in functie
Doornik	1319	1797
Luik	1489	1793
Antwerpen	1513	1796

Beknopte geschiedenis van de in de middeleeuwen gestichte augustijnenkloosters in de Nederlanden

Hasselt

Het augustijnenklooster in Hasselt werd in 1236 gesticht en had als patroon Sint-Anna. Het klooster lag tussen de huidige Kapelstraat, Maagdendries en Havermarkt. De vijftiende eeuw was een bloei-periode voor de gemeenschap; de kloostergebouwen en de kerk werden vergroot. Tussen 1514 en 1524 werden de refter met de bijbehorende magazijnen, een deel van de kloostergang en de slaapzaal vernieuwd.

In de periode 1664-1720 vonden weer grote bouwactiviteiten plaats. Enkele nieuwe gebouwen werden opgetrokken met als sluitstuk de bouw van een nieuwe kloosterkerk.

De priorij en bibliotheek, gelegen aan de Havermarkt bleven het best bewaard; het gebouw ligt enigszins terug en is voorzien van een voortuintje, afgesloten met een ijzeren hek. Muurankers vormen het jaartal 1684. Het gebouw is opgetrokken in barokstijl.

30 januari 1797 kwam er een einde aan het kloosterleven. In opdracht van de Fransen moesten de augustijnen het klooster verlaten. Op 21 juni 1797 werden de kloostergebouwen openbaar verkocht aan Guillaume Claes.²⁰⁸ Alle gebouwen kregen een andere bestemming. Op de Havermarkt is nog de gevel te zien van het gedeelte waar het prioraat en de bibliotheek waren ondergebracht. De kerk in de Kapellestraat werd in 1947 afgebroken.

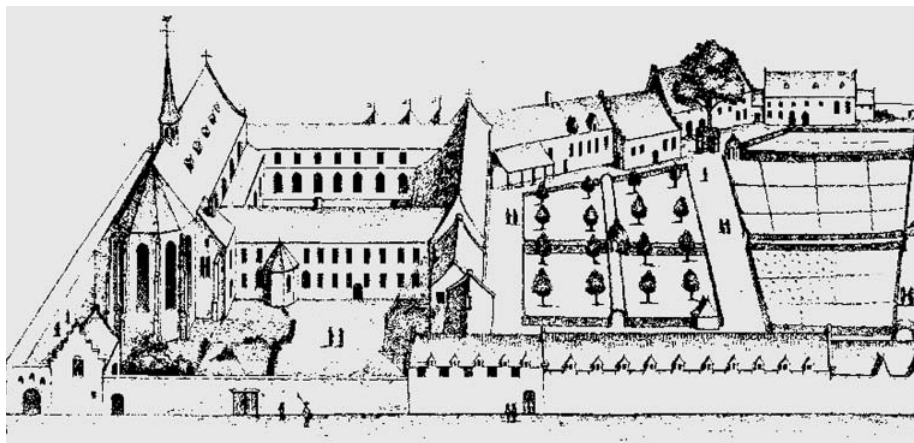
*De kloosterkerk te Hasselt omstreeks 1905.
In 1947 werd de kerk
afgebroken.*

Leuven

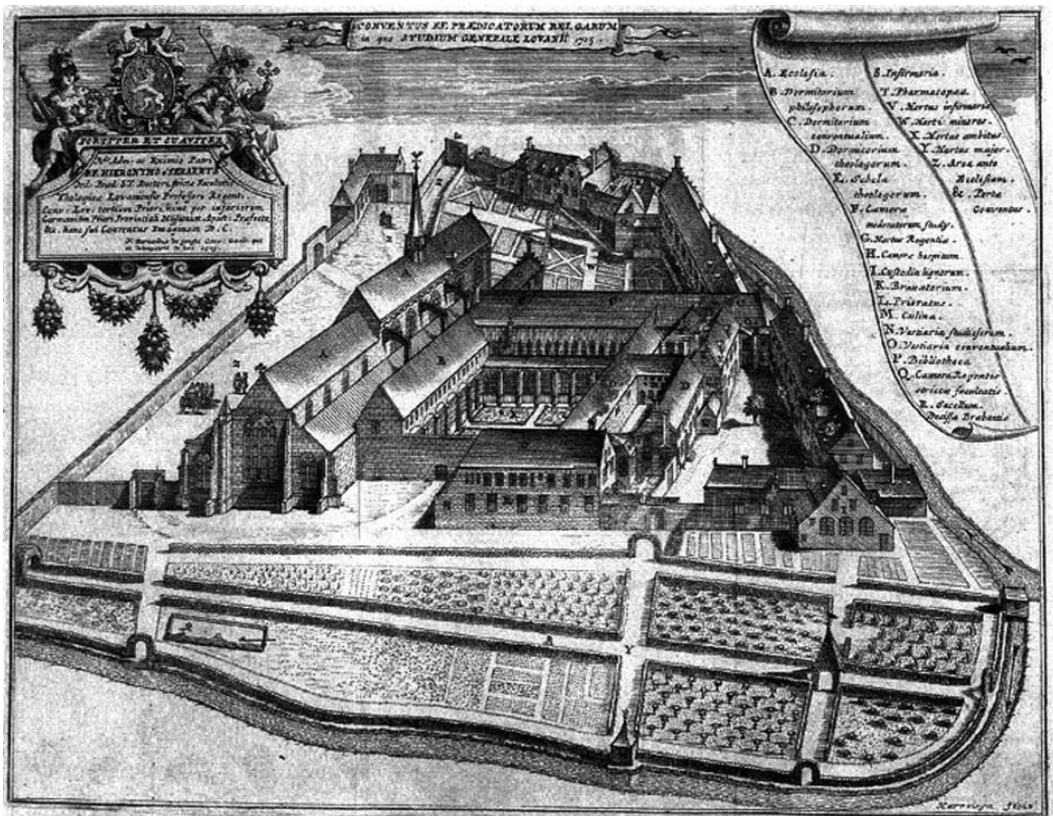
Reeds in de eerste helft van de dertiende eeuw bevonden zich augustijnen te Leuven. De stichtingsdatum kan niet met zekerheid bepaald worden. Volgens de meeste geschiedschrijvers woonden zij reeds in 1237 op de Vismarkt bij een kapel, toegewijd aan Sint-Jan de Doper. De magistraat van Leuven en hertogin Adelaide hadden die kapel met een uitgestrekt terrein tussen de Kanaalstraat en de Dijle aan de augustijnen geschonken om er een klooster te

*Het augustijnenklooster
te Leuven omstreeks
1580.*

bouwen. De kloosterkerk, gebouwd in de jaren 1265-1284, was toegewijd aan Sint-Jan de Doper. Later werd de kerk vergroot. Restauratiewerken werden onder meer uitgevoerd in 1404 en 1570. In 1634 vernieuwde men het interieur.

Het augustijnenklooster te Leuven met collegegebouwen in 1715.

156

voor de ondergang. In november 1796 werd het Leuvense klooster opgeheven en drie jaar later met de grond gelijkgemaakt. In 1955 zijn de augustijnen te Leuven (Heverlee) teruggekeerd in een nieuwgebouwd klooster.²¹⁰

Mechelen

Al in 1242, dus nog vóór de Magna Unio (1256), verbleven er augustijnen te Mechelen. In 1263 sloten ze een overeenkomst met het Sint-Romboutskapittel in verband met de bouw van een kerk. Over de periode 1252-1546 is nauwelijks iets bekend over de Mechelse augustijnen. De kloosterkerk zou in het begin van de veertiende eeuw opnieuw zijn opgetrokken. Het klooster was gewijd aan Maria Magdalena.

*Het aan Maria
Magdalena gewijde
augustijnenklooster
van Mechelen in 1574.*

In 1546 ontplofte het kruitmagazijn van de stad en werden het klooster en de kerk zwaar beschadigd. 20 jaar later vernielden de beeldenstormers de altaren en beelden in de kerk. Op 9 april 1580 kreeg Mechelen een overwegend calvinistisch stadsbestuur en werd het klooster afgebroken.

In 1585 konden de augustijnen weer terugkeren naar de stad en begonnen ze met de heropbouw van het kloostercomplex. De nieuwe kerk werd in een klassieke stijl opgebouwd en werd op 16 augustus 1609 door aartsbisschop Mathias Hovius gewijd.

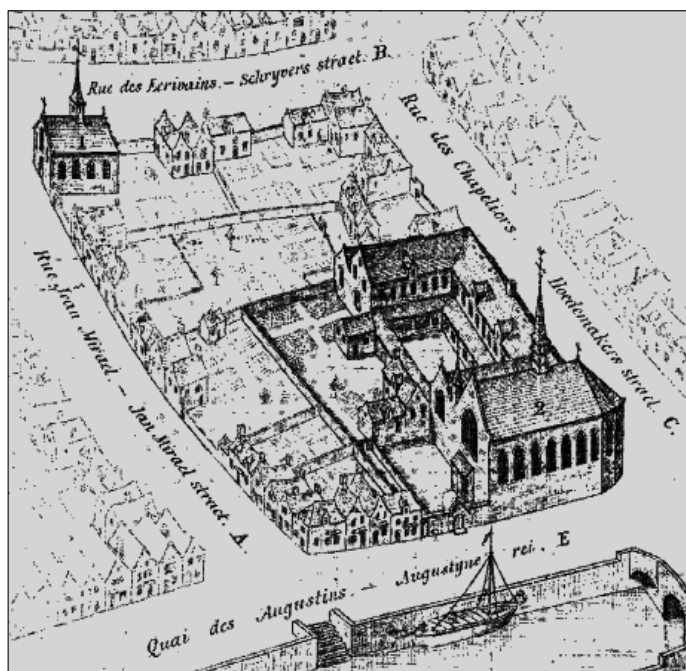
In september 1796 werden de monniken door de Fransen uit het klooster verdreven. De kloostergoederen en de gebouwen werden openbaar verkocht. Uiteindelijk werden de gebouwen afgebroken om plaats te maken voor een vlasspinnerij.²¹¹

Het interieur van de kloosterkerk van de augustijnen te Mechelen in de negentiende eeuw.

Brugge

Het augustijnenklooster, gewijd aan Sint-Nicolaas van Myra, was in 1250 gesticht door Jan II, heer van Gistel, die zijn grond ter beschikking stelde aan de augustijnen-eremieten. De oorspronkelijke gebouwen werden een eerste maal ingrijpend verbouwd in de vijftiende eeuw. De kloosterkerk werd vooral begunstigd door Spaanse en Italiaanse kooplieden.

Het augustijnenklooster van Brugge in de zestiende eeuw. Linksboven de Sint-Maartenskapel; de eerste kapel van de augustijnen.

In 1578 werden de augustijnen door de calvinisten uit de stad verdreven en werd de kerk in bezit genomen door de protestanten. Het klooster werd in 1580 bijna volledig vernield.

In 1584 kwam de stad weer in handen van het Spaanse bewind en keerden de augustijnen terug in de stad. Dankzij weldoeners als de markies van Spinola en de aartshertogen kon het klooster geleidelijk weer worden opgebouwd. Halverwege de zeventiende eeuw was het kloostercomplex voltooid.

Tijdens de Franse overheersing werd het klooster op 1 september 1796 opgeheven en in 1813, op enkele muurresten na, gesloopt.²¹²

Het augustijnenklooster te Maastricht op de westoever van de Maas (1575).

Braun en Hogenberg, Civitates Orbis Terrarum II21.

Maastricht

Het augustijnenklooster, gesticht in 1254, lag sedert het einde van de dertiende eeuw (na 1275) bij de Sint-Servaasbrug en de Bokstraat op de westoever van de Maas, ten noorden van de aanlanding van de brug. Van dit middeleeuwse klooster is niets meer over.

Een nieuw klooster met kerk, Maria-ten-Oever, werd gebouwd tussen 1609 en 1661. Het klooster werd na de opheffing in 1796, met uitzondering van de kerk, afgebroken en kwamen er huizen voor in de plaats. Deze werden op hun beurt in 1846/50 afgebroken voor de aanleg van het kanaal van Maastricht naar Luik. In 1962/3 werd het kanaal gedempt en vervangen door een *boulevard*. Later werd

deze boulevard vervangen door een tunnel, met daarboven een nieuwe wandelpromenade. Van 1920 tot 1964 was de kerk parochiekerk van Sint Joseph. Nu herbergt het kerkgebouw onder meer de studieruimte van het mannenkoor de *MaastrECHTER Staar*.

Ets van de voormalige Augustijnenkerk te Maastricht door H.A. Jelinger (1895-1961).

Edingen

Het augustijnenklooster werd in 1255 gebouwd met toestemming van Walter I, heer van Edingen en toegewijd aan de Heilige Anna. Een nieuwe kloosterkerk kwam gereed in 1442.

Eind augustus 1566 werd de kerk door beeldenstormers beschadigd, maar vrij snel hersteld. In 1594 werden de kerk, de bibliotheek en een groot deel van de kloostergebouwen door brand verwoest. Dankzij de vrijgevigheid van de overheid en van welgestelde particulieren konden in 1614 nieuwe gebouwen in gebruik worden genomen.

Ook Edingen ontkwam niet aan opheffing van het klooster tijdens de Franse bezetting. Op 3 februari 1797 werden de augustijnen uit het klooster verdreven. In februari 1800 werd het kloostercomplex verkocht. Toch werden de gebouwen niet afgebroken, want in 1887 werden de kloostergebouwen gekocht door Franse jezuïeten. Nadien werd het klooster overgenomen door de Zusters van Sint-Vincentius a Paulo.²¹³

In 1997 werd het complex van de hand gedaan en in 2008 volledig gerenoveerd en verbouwd tot luxueuse appartementen onder de naam, *Residence Les Augustins*.²¹⁴

Het tot luxe appartementen verbouwde kloostercomplex te Edingen.

Ieper

In 1261 vestigden de augustijnen zich in Ieper en begonnen in 1265 aan de bouw van een klooster. Dit klooster werd al in 1283 verlaten. Volgens archiefgegevens bouwden ze in dat jaar in de Onze-Lieve-Vrouw ten Brielenparochie een nieuw klooster dat dienst heeft gedaan tot 1578.²¹⁵ Op 22 juli 1578 werden de augustijnen door de nieuwe (calvinistische) machthebbers uit het klooster verdreven en de gebouwen met de grond gelijkgemaakt.

Binnen de witte cirkel bevindt zich het tussen 1613 en 1618 gebouwde augustijnenklooster, Johan Blaeu, Atlas Major, 1649.

Na herovering van de stad in 1584 door de hertog van Parma keerden de augustijnen terug en kon in 1593 een nieuwe kapel in gebruik worden genomen. In 1613 werd begonnen met de bouw van een nieuw klooster en een volwaardige kerk. In 1618 werd de kerk gewijd ter ere van Sint-Nicasius.

In 1796 moesten de 13 nog aanwezige augustijnen het klooster verlaten en werden de gebouwen door de Fransen als nationaal bezit verkocht. Samen met de kerk werd het complex vervolgens gesloopt.²¹⁶

Dordrecht

Van 1275 tot 1572 is het gebied Voorstraat, Steegoversloot, Augustijnenkamp en Nieuwstraat de woon- en werkruimte geweest van de augustijnen. Kort na de overgang van de stad tot de reformatie hadden de kloosterbroeders de stad verlaten en kwam vanaf 27 juli 1572 de kloosterkerk in handen van de gereformeerden.

De stad Dordrecht werd eigenaar van het klooster en verhuurde of verkocht delen van de gebouwen. De Sint-Christoffel- of Heelhaaksdoelen kreeg toestemming zich te vestigen in de refter van het klooster.

Aan Pieter Pietersz en Frans Staetsz werd op 20 januari 1575 verkocht *'een geheel huis en erve met sijn toebehooren staende in 't Steechoversloot, twelck plach te wesen het brouhuys van den Augustynen.*

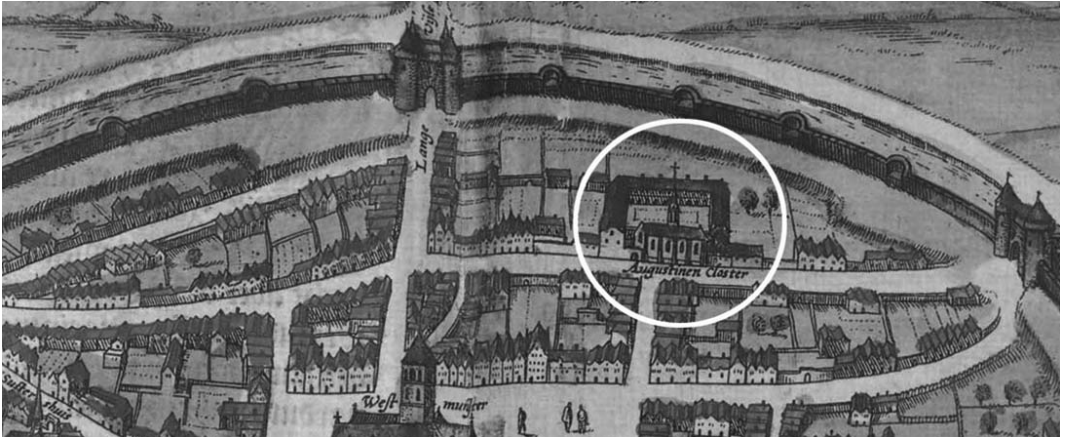
In 1586-1587 vond een verbouwing plaats met behoud van het pandhof, de refter, het dormitorium en de kloostertuin. Een korte beschrijving over de periode 1587-2010 volgt in hoofdstuk 18.

Middelburg

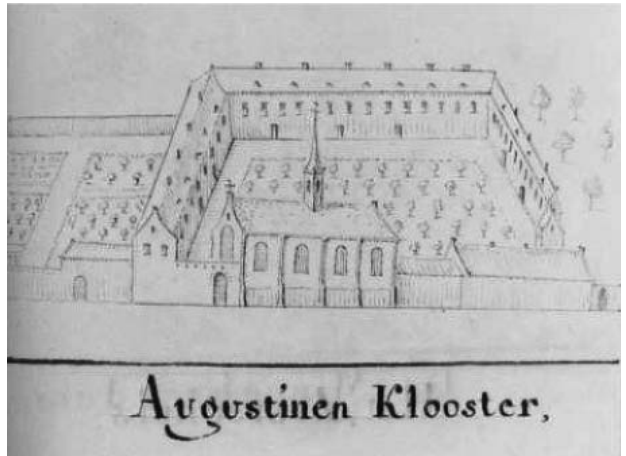
Omstreeks 1292 werd het augustijnenklooster gesticht aan de rand van de toenmalige stad, aan het einde van de Vlasmarkt. In 1579 werd het gebouw grotendeels afgebroken, waarna een nieuw pand op die plaats werd gebouwd. In 1791 zou er nog een kleine kapel hebben gestaan uit de tijd van de augustijnen. Wat van deze kapel is geworden en wanneer deze is afgebroken, is uit de literatuur niet meer op te maken.

In 1934 hebben opgravingen op het terrein plaatsgevonden, waarbij een grafkelder met drie ruimtes is blootgelegd. Twee wanden met beschilderingen uit dit graf zijn geschonken aan het Koninklijk Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen.

Mogelijk heeft de orde behalve het klooster zelf nog meer bezittingen gehad in de stad Middelburg en op het eiland Walcheren. Dit zou echter diepgaand nader onderzoek vergen, wat nog wordt bemoeilijkt doordat het archief van de stad Middelburg bij het bombardement van 17 mei 1940 grotendeels verloren is gegaan.²¹⁷

*Het augustijnenklooster te Middelburg was gelegen aan de rand van de stad.
Braun en Hogenberg,
1575.*

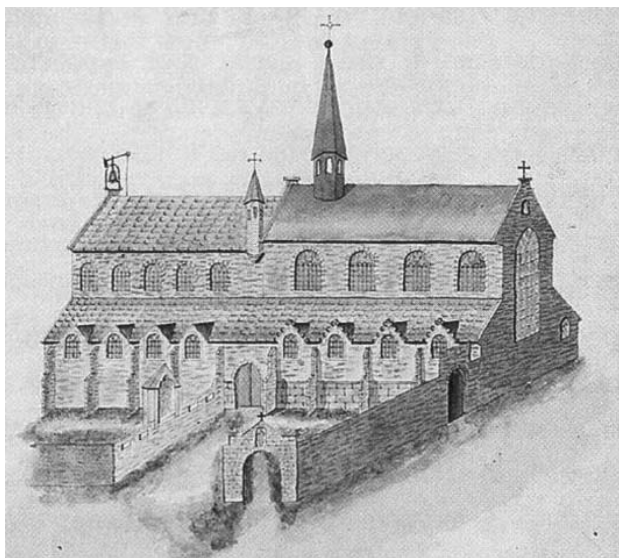

Rechts een tekening van het Middelburgse augustijnenklooster omstreeks 1570.

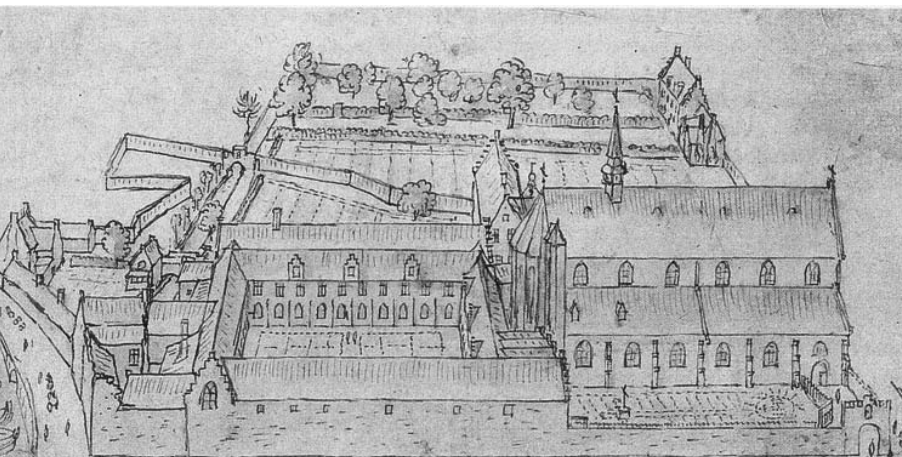
Gent

De stichting van het augustijnenklooster Sint-Stefanus te Gent vond plaats op 24 november 1296 toen Jean de Vasognes, bisschop van Doornik, de augustijnen toestemming gaf om een klooster te stichten. Al voor 1296 waren zij in de stad aanwezig, vermoedelijk als termijnbroeders, geliefd bij het volk vanwege hun preken. Vooral in de buitenparochies werden ze gevraagd om tijdens de Vasten en Adventstijden te prediken. De preciese ligging van de eerste woonplaats van de Gentse augustijnen is aangeduid in een oorkonde van 25 november 1337 waarin gesproken wordt over een huis *dwele men heet ter Capellen, daer de Augustinen plagen te wonen, staende up den ommekeer vander Steenstrate ter Ouderbo-rechwaert*. De augustijnen woonden dus in een huis 'ter Capelle' genaamd op de hoek van de Steenstraat en een straat die naar de huidige Geldmunt leidt. Hier stond inderdaad een kapel, toegewijd aan de heilige Stefanus. De patroonheilige van deze kapel werd de patroon van het nieuwe klooster.

In de middeleeuwen kende het klooster een gestadige groei, dankzij de steun van het Gentse patriciaat. In 1582 werden de kerk en het klooster bijna met de grond gelijkgemaakt door de geuzen. Slechts de keuken en de refter bleven gespaard.

*De kloosterkerk van de augustijnen te Gent vóór de afbraak in 1582.
Stadsarchief Gent, L48/13a.*

*Het augustijnenklooster Sint-Stefanus, 1650.
Stadsarchief Gent, L48/12a.*

Door bemiddeling van prior-provinciaal Joannes Cools werd, onder aartshertog Albrecht en op bevel van Philips II, de kerk in 1621 op kosten van de stad herbouwd. Grotendeels gefinancierd door de adellijke familie Borluut werd het klooster in klassieke renaissance stijl opgetrokken. Tussen de jaren 1718-1720 werd als sluitstuk van het grootse bouwwerk de indrukwekkende kloosterbibliotheek gebouwd. Het klooster is tot op vandaag in goede staat bewaard en wordt nog steeds door augustijnen bewoond.²¹⁸

Interieur van de Augustijnenkerk te Gent in 2010.

Foto: H.A. van Duinen.

Doornik

5 juli 1317 kreeg de bisschop van Doornik van paus Johannes XXII het verzoek een leegstaand klooster in die stad over te dragen aan de augustijnen. In december 1319 namen de monniken het klooster en de kapel in bezit. Vanwege de groei van de gemeenschap moest het klooster worden uitgebreid en werd op 10 augustus 1365 de kerk ter ere van Sint-Bartholomeus gewijd door Philippe d'Arbois, bisschop van Doornik. Omstreeks 1400 vonden uitbreidingen plaats.

Ook het augustijnenklooster te Doornik was, evenals dat te Middeburg, gelegen aan de rand van de stad, 1588. Braun en Hogenberg, Civitates Orbis Terrarum IV9.

In 1566 lieten de beeldenstormers ook het augustijnenklooster niet ongemoeid. Voor het kerkportaal werden het meubilair, het grootste deel van de kloosterbibliotheek en talrijke archivalia verbrand. De gebouwen werden leeggeroofd.

Vanaf 1580 werd het klooster weer bevolkt door augustijnen. Volgens Jacob de la Porte, kroniekschrijver en de latere prior van het Doorniks convent, leefden de monniken gedurende het einde van de zestiende eeuw nogal losbandig.

Met de komst van Joannes Baptista a Glano keerde het tij. Hij zorgde ervoor dat de meeste lichtzinnige paters het klooster verlieten. Jonge, veelbelovende religieuzen namen hun plaats in.

Na enkele eeuwen van betrekkelijke rust kwam in 1796 een einde aan de kloostergeschiedenis. Op 22 januari werden de augustijnen door de Fransen uit hun klooster verdreven. Het klooster werd in 1803 openbaar verkocht en tien jaar later afgebroken.²¹⁹

Appingedam

Ooit stond op De Wierde, één van de oudste delen van de stad Appingedam, een augustijnenklooster. Het was in 1328 vanuit Osna-brück gesticht. De stichtingsdag - tevens het begin van de jaarlijkse vrijmarkt of *Broerkermis* - werd gevierd op zondag na Kruisverheffing, zodat het klooster waarschijnlijk toegewijd was aan het Heilig Kruis. Als zegel diende echter een afbeelding van Johannes de Doper. In het klooster hing een beroemd Mirakelkruis. Het klooster had circa 1550 omvangrijk grondbezit: 64 heemsteden en 9 tuinen, buitendijkse gronden met een korenmolen onder Tjamsweer en verder landerijen te Appingedam, Tjamsweer, Jukwerd, Tjuchem, Siddeburen en elders. In 1446 werd het landgoed Ballingeheem bij Holwierde verkregen. De refter van het klooster diende als vergaderplaats voor de Ommelander bestuurders. Tot de termijn van de monniken behoorde tevens de provincie Friesland; de monniken worden meermalen in Friese testamenten vermeld.

In 1545 sloot de prior van het klooster een overeenkomst met de pastoor van de Nicolaï-kerk, waarbij de kloosterkerk evenals de Nicolaï-kerk parochiekerk werd. Dat alles gebeurde met toestemming van de bisschop van Münster en instemming van de Paus. Kloosterlingen waren er toen al niet veel meer. Met het overlijden van de prior in 1561 werd het klooster opgeheven. De kloostergoederen werden toegewezen aan de stad Groningen en de gebouwen geleidelijk aan afgebroken en gebruikt voor bouwwerken ter plaatse. De laatste restanten werden in 1705 gesloopt. Wat restte, was een begraafplaats, waarvan uiteindelijk een plantsoen werd gemaakt.²²⁰

Friesland viel onder het termijng gebied van het klooster te Appingedam. Tegen het einde van de veertiende eeuw waren er plannen in Franeker een augustijnenklooster te stichten, wat echter op niets uitliep.

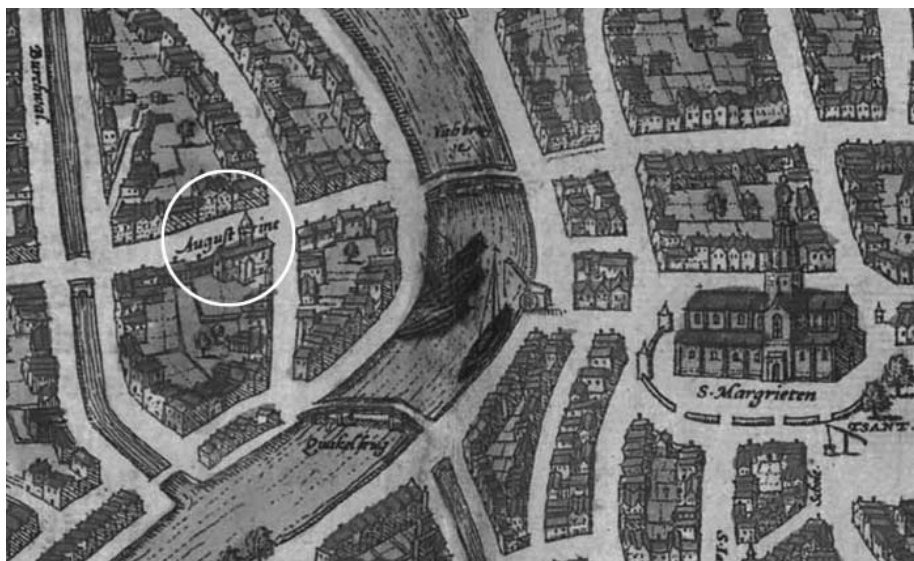
De Wierde te Appingedam, waar zich ooit het augustijnenklooster bevond.

Haarlem

In 1489 werd het plan opgevat een augustijnenklooster in Haarlem te stichten. Prior-generaal Anselmus van Montefalco verleende 16 maart 1492 aan lector Jan van Mechelen, de latere prior te Enkhui-zen, officieel toestemming tot de stichting op een stuk land, be-grensd door de ‘Dyckstraet, de Agterstraet en de Vuyle Beeck’ (nu het Beekstraatje). De Dordtse augustijnen waren echter fel gekant tegen stichting van een klooster in hun termijng gebied.²²¹

Het augustijnenklooster te Haarlem, 1575. Braun en Hogenberg, Civitates Orbis Terra-rum II26.

Een voorstel het klooster in Haarlem te bevolken met Dordtse augustijnen vond geen doorgang, aangezien de discipline in het Dordtse klooster te wensen overliet. 6 juni 1492 stelde de prior-generaal een commissie in, geleid door de Keulse provincie, die moest komen tot vestiging van het Haarlemse klooster en de stichting van termijnhuizen.²²² Zeven augustijnen en twee lekenbroeders uit het *land van Sassen* (de Saksische Provincie) werden met *grooter Solemniteyten* (plechtigheid) van der *geestelickheyd ende van de notabelsten poorteren van Haerlem binnen der Stad in 't klooster gelegd*.²²³

In een brief van de schout, het stadsbestuur en regenten, geschreven op 13 juni 1493, stonden de voorwaarden, waaraan de kloosterlingen zich moesten houden. Deze betroffen onder meer het begraven van parochianen in de kloosterkerk en het deelnemen aan processies.

Het jaar daarop sloten de *heremiten van Sinte Augustijns Oirde van de Reformacie ende Observacie* een overeenkomst met het Sint-Jacobsgilde, waardoor ze in bezit kwamen van enkele huizen en de Sint-Jacobskapel.

Tussen 1494 en 1518 vond systematische uitbreiding van het kloosterterrein plaats door aan- en/of verkoop van huizen en grond en als gevolg van schenkingen.

Het augustijnenklooster te Haarlem, uit 'eenige geestelijke gestichten die eertijds in de stad Haarlem geweest zijn, 1578'.

Noord-Hollands Archief, 53-002257K.

Aan het bouwen en verbouwen kwam in 1518 een einde en konden de kloosterlingen zich in alle rust bezighouden met hun eigenlijke taken, voornamelijk bestaande uit zielzorg en studie.²²⁴

In 1572 koos Haarlem de zijde van prins Willem van Oranje en kwamen de geuzen in de stad. Op 5 en 6 augustus werden *alle cloosteren zoe vrouwen als mannen cloosteren gedestruert ende geplondert. Item zijn dese voors. Gaesten weder vertrocken.*²²⁵

Het is niet duidelijk wanneer de augustijnen de stad hebben verlaten. In 1573 gaf Haarlem zich, na vrijwel uitgehongerd te zijn, over aan de Spanjaarden. In 1577 vertrokken de Spanjaarden en kwam de stad weer in handen van Willem van Oranje.

Het augustijnenklooster te Haarlem, 1582.

Tekening: J. Stellingwerf.

Noord-Hollands Archief, 53-001240K.

Als enige Hollandse stad heerste er in Haarlem enkele jaren godsdienstvrede en werd *die oude catholicke religie in die Grote kerk ende in alle clooster solemnelick ghehouden met haer seremoniën ende die reformeerde Geus op haer ordinanci, alzoedatter nu op zijn papaws (paaps) ende Geus dienst gedaen wort binnen Haarlem.*²²⁶

In juni 1578 bestormden protestanten echter de toen nog katholieke Grote Kerk en werden de kloosters geplunderd en deels vernield. 5 december 1579 werden, *door overstaen ende lasten van burgemeesteren der stadt Haerlem*, alle huizen en erven van het augustijnenklooster verkocht voor 300 pond,²²⁷ waarna het klooster in 1582 werd afgebroken.

Luik

In zijn testament van 1489 vermaakte Alexander de Seraing, kunnik van het Luikse kapittel, aan de augustijnen grond en huizen om daar een klooster te stichten. De augustijnen vonden het terrein

echter niet geschikt en ruilden de gronden voor een terrein in de omgeving van de Sint-Annakerk. Daar begonnen ze met de bouw van een kerk en klooster. Op 25 mei 1527 werd de kerk geconsacreerd door wijbisschop Pierre de Fine die zelf lid van de Augustijner Orde was. Aan de kerk was onder meer een broederschap van Sint-Anna verbonden.

In 1568 werd het klooster door de troepen van Willem van Oranje geplunderd en moesten de monniken vluchten. Van de latere periode zijn slechts details bekend. In de zeventiende eeuw werd de kerk vernieuwd in een klassieke stijl.

Nadat ook hier de kloosterlingen, nu door de Fransen, waren verdreven, werden de panden in 1798 als nationaal bezit verkocht. De kerk werd later omgedoopt tot de Heilig Sacramentskerk.²²⁸ In 2008 werd de leegstaande kerk te koop aangeboden voor 900.000 euro. Wel moet de kerk in de oorspronkelijk staat bewaard blijven, aangezien het een beschermd monument is.

Historische opnamen van het exterieur en interieur van de voormalige Augustijnenkerk, nu Heilig Sacramentskerk te Luik.

Enkhuizen

Uit een aantal documenten blijkt dat in de periode 1489-1499 binnen de 'Keulse provincie' van de Augustijner Orde een viertal kloosters zijn gesticht, waaronder dat van Enkhuizen in 1496. De bewoners ervan zouden op dat moment leden zijn geweest van

de Saksische observantencongregatie. In 1520 was de economische situatie van het klooster niet rooskleurig schonk en paus Leo X de monniken aflaten voor verkoop aan de bevolking.

Johannes van Mechelen, die omstreeks 1507 prior van het Enkhuiser klooster was, behaalde in 1511 aan de universiteit van Wittenberg zijn doctorsbul. In 1514 werd hij tot prior benoemd van het in 1513 gestichte augustijnenklooster te Antwerpen.

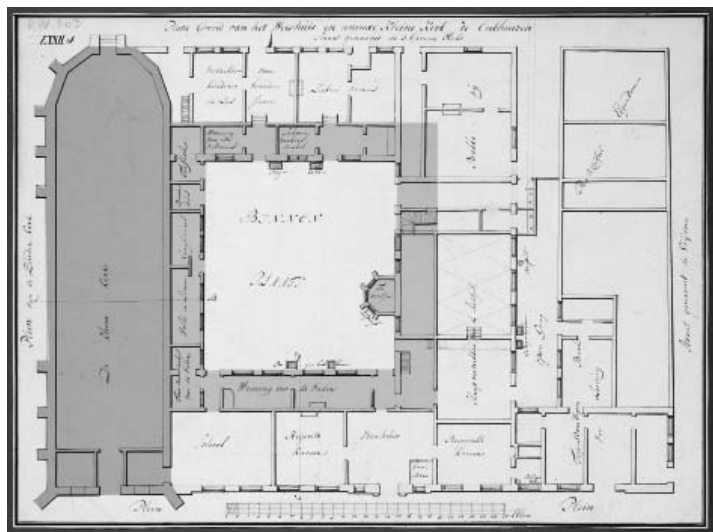
Over de vroegste behuizing van het klooster is niets bekend, maar omstreeks 1530 werd het noodzakelijk geacht tot vernieuwing over te gaan. Een belangrijke rol bij deze herbouw lag in handen van twee augustijnen, een zekere Gerhard en een lekenbroeder. Beiden waren drie jaar later betrokken bij de bouw van een kloosterhospitaal in Brugge. Hoewel bij de Alteratie van 1572 de kloostergebouwen door de stedelijke overheid werden geannexeerd, werden de bewoners op voorspraak van de nieuwe machthebbers voorlopig gedoogd.

De kapel van de augustijnen, later Kleine Kerk geheten, werd in 1820 afgebroken.

Het is onduidelijk wanneer de laatste monniken uit het klooster vertrokken. De gebouwen werden ingericht tot Wees- en Armhuis. Hoewel er bij de verbouwing van het kloostercomplex tot weeshuis in de vroege jaren van de zeventiende eeuw de nodige veranderingen werden aangebracht, is de laat-middeleeuwse kloosterplattegrond met de aan de noordzijde gelegen kloosterkapel met zijn vijfhoekig koor (*de Kleine Kerk*) op een bewaard gebleven tekening duidelijk herkenbaar. De kapel vormde met de aangrenzende oost-, zuid- en westvleugel een vierkant. De binnenplaats werd omgeven door de kloostergang met lavatorium. In de oostvleugel

herkent men nog de (verhoogde) kapittelzaal, die waarschijnlijk via de daarnaast gelegen sacristie toegang zal hebben gegeven tot de kapel. In de zuidvleugel is de refter nog te herkennen met zijn verhoogde vloer waaronder zich een gewelf bevond. De op de tekening voorkomende bebouwing aan de zuidzijde, die door een open gang is gescheiden van het oorspronkelijke kloostercomplex, was waarschijnlijk gebouwd na de inrichting tot weeshuis.

Bij de verbouwing tot weeshuis is de kloosterplattegrond nog duidelijk herkenbaar.

Noord-Hollands Archief, tekening Rijkswaterstaat, kaarten voor 1850, 0203.

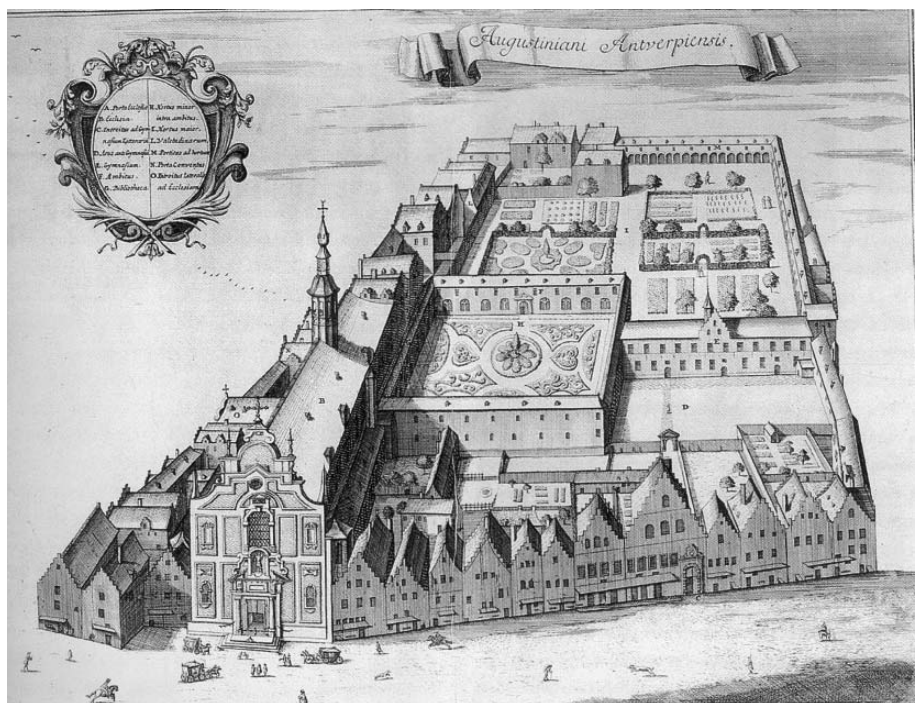
Eind 1820 zijn de opstallen, zowel van het weeshuis alsook van de kerk, uit het stadsbeeld verdwenen; de ten westen van het weeshuis gelegen huizencomplexen waren al eerder gesloopt, zodat niets zichtbaars meer herinnert aan het augustijnenklooster.²²⁹

Antwerpen

In de belangrijkste stad van de Nederlanden, Antwerpen, werden in 1513 door Jan van Mechelen, prior van het augustijnenklooster van Enkhuizen, enkele augustijnen naar Antwerpen gestuurd om daar een klooster te stichten. 22 juli 1514 kwamen de augustijnen met het kapittel van Onze-Lieve-Vrouw tot een overeenkomst. Deze werd door paus Leo X en door de vicaris-generaal van de Saksische Observantencongregatie, Johann von Staupitz, bekrachtigd, waarbij Jan van Mechelen tot prior werd benoemd. Jan van Mechelen werd in de eerste helft van 1519 opgevolgd door Jacob Probst (Jacobus Praepositus), die gestudeerd had aan de universiteit van Wittenberg. Onder zijn invloed ging het Antwerpse klooster over tot het Lutheranisme. Uiteindelijk resulteerde dit in de gevangenneming van enkele broeders, waarvan er twee in Brussel werden terechtgesteld. Na het priorschap van Hendrik van Zutphen

in 1522 en zijn vlucht naar Bremen werd, zoals eerder vermeldt, op advies van Margaretha van Oostenrijk, het klooster in 1523 afgebroken. De in aanbouw zijnde kloosterkerk werd afgebouwd tot parochiekerk van Sint-Andries.

In 1607 werd toestemming verkregen een nieuw klooster te stichten. Met steun van particulieren, vorsten en de stad kwam binnen drie jaar de kloosterkerk tot stand in de Zuid-Nederlandse barokstijl. Ze werd tussen 1615 en 1618 opgetrokken onder leiding van Wenzel Cobergher, hofarchitect van de aartshertogen Albrecht en Isabella. Het gehele complex, het Allerheiligenklooster genaamd, was omstreeks 1673 gereed.

Het in 1673 gereedgekomen augustijnen- of Allerheiligenklooster te Antwerpen.

In 1796 kwam een einde aan het kloosterbestaan en werden delen van het klooster door de aanleg van een straat afgebroken. De kerk, intussen parochiekerk, en enkele resterende bijgebouwen werden in 1930 beschermd monument. In 1977 werd door het bisdom van Antwerpen ingestemd met de opheffing en verdeling van de Sint-Augustinusparochie. De Sint-Augustinuskerk kreeg in 2006 een bestemming als concertzaal.²³⁰

18. Het Dordtse klooster van 1572 - 2010

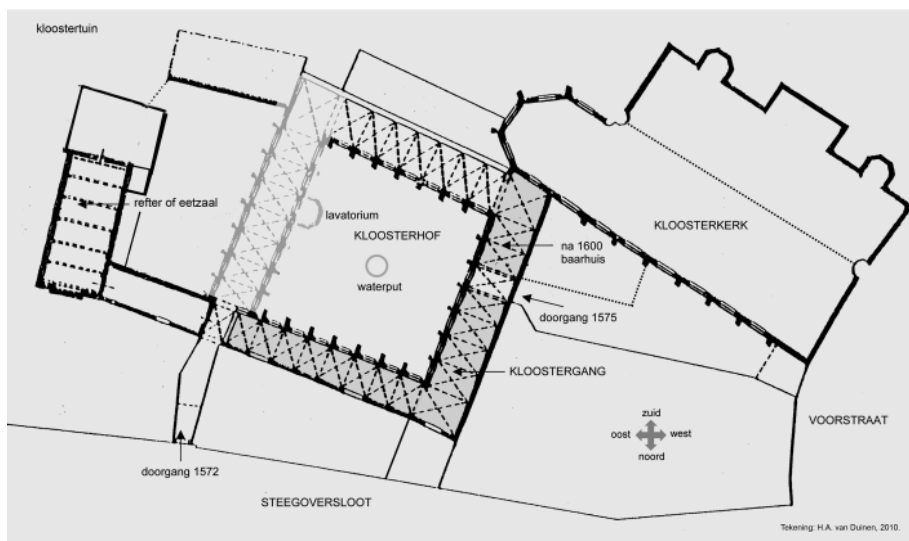
Tussen 1572 en 1972 is er heel wat gesloopt en verbouwd en hebben delen van het klooster gediend als vergaderruimte, schoollokaal, bakkerij, tekenruimte van het tekengenootschap Pictura en als diaconiezaal.

In 1572 en 1575 werd een doorgang gemaakt vanuit het Steegoversloot en de Voorstraat naar het binnenterrein. De eerste grote verbouwing vond plaats in 1585-1587 onder leiding van stadsbouwmeester Adriaan Jansz van Duynen, waarbij hij zich baseerde op de nieuwe stijl: de *Renaissance*.

De traptoren tegen de refter werd geheel vernieuwd en kreeg een renaissance geveltop. Links van de traptoren bouwde Van Duynen een overbouwde zuilengalerij.

Boven de noordelijke en westelijke kloostergang werd een verdieping gebouwd. Het klooster- of pandhof werd vergroot door de oostelijke kloostergang en het lavatorium af te breken. Op het terrein werden bomen geplant.

Links: restauratie van het Hofcomplex omstreeks 1970. Foto: ing. W. van den Berg.

Situatie van het kloostercomplex omstreeks 1600.

Over de plaats van de kansel in de kloosterkerk zijn geen gegevens. De tegenwoordige kansel is afkomstig uit de Grote Kerk en is op 7 januari 1598 tegen de noordmuur van de Augustijnenkerk geplaatst.

De kansel is gemaakt in vroegrenaissance stijl en moet op stijlkritische gronden omstreeks 1540 zijn vervaardigd. De koperen lesenaar, de zandloper en de leuning dateren uit latere perioden. Aan de onderzijde van de kansel is een symbolische voorstelling uitgebeeld: een pelikaan die haar jongen voedt met haar eigen

*De uit de Grote Kerk
afkomstige kansel,
geplaatst in 1598.
Aan de onderzijde de
pelikaan met haar
jongen.*

bloed. Vanouds is dit een symbool van Christus, die aan het kruis Zijn bloed vergoot voor de zonden der wereld. In de (rooms-katholieke) middeleeuwen was deze uitbeelding tevens een symbool voor de Eucharistie. Daar het voor protestanten een beeld is van het Heilig Avondmaal, heeft de pelikaan haar plaats onder de kansel kunnen behouden.

Dat de vogel meer op een adelaar lijkt dan op een pelikaan komt vooral doordat men via geschriften wel van het bestaan van deze vogel afwist, maar geen idee had hoe hij er precies uitzag.

Daar de augustijnen ook regelmatig preekten in de Grote Kerk, zullen ze zeker gebruik hebben gemaakt van deze kansel.

In de jaren 1773-1776 vonden grootscheepse verbouwingen en herstellingen plaats in de Augustijnenkerk. De open kap werd van een tongewelf voorzien en de glas-in-loodramen werden vervangen door houten stijlen. Tegen de westmuur werd door de orgelbouwer H.H. Hess uit Gouda een nieuw orgel geplaatst. Daar de westgevel, een dubbele tuitgevel, in slechte staat verkeerde, werd deze geheel vernieuwd in neoclassicistische stijl met twee hardstenen portalen.

De westgevel aan de Voorstraat omstreeks 1760. Voor de gevel stonden tot 1641 vier kleine woningen. Na sloop van deze woningen of 'cameren' werd in de zijbeuk een ingang gemaakt.

Op de afbeelding daarnaast de nieuwe voorgevel in neoclassicistische stijl.

Vanwege de 'seer bouwvallige en vervallen staat' werden in 1782 de noordelijke en westelijke kloostergang afgebroken. Op de oude fundamenteën liet de diaconie van de Hervormde Kerk, die intussen eigenaar was geworden, de bebouwing opnieuw optrekken. De kruiskozijnen op de bovenverdieping kregen luikjes die konden worden opengezet, waardoor de opslagruimte met graan en meel goed kon worden geventileerd. De diaconiebakkerij was gesitueerd op de benedenverdieping van de westelijke vleugel. Op de benedenverdieping van de noordelijke vleugel werd ook een diaconiezaal ingericht. Sinds 2007 is de zaal verhuurd aan de gemeente Dordrecht. De nu lege zaal moet onderdeel gaan uitmaken van de 'broedplaats voor kunst, historie en cultuur'.

De noordelijke vleugel, bestaande uit twee verdiepingen en een zadeldak met pannen (2009).

De ooit sfeervol ingerichte diaconiezaal is sinds 2007 verhuurd aan de gemeente Dordrecht.

Omstreeks 1640 is de zuidelijke kloostergang, met uitzondering van drie traveeën tegen het baarhuis, afgebroken om plaats te maken voor een woning van twee verdiepingen met een zadeldak. Het laatste restant van de oorspronkelijke kloostergang aan de zuidzijde is in 1912 afgebroken en vervangen door het kerkkantoor van de Hervormde Kerk.

In het tegen de kerk gebouwde restant van de westelijke kloostergang, waarvan de gewelven in 1774 waren vervangen door een houten plafond, werden de baren opgeslagen om de doden naar hun laatste rustplaats te brengen. Deze ruimte wordt nog steeds het *baarhuis* genoemd.

Op de foto uit 1906 is links het laatste restant van de kloostergang te zien.

Op de plaats van het laatste restant van de zuidelijke kloostergang is het kerkkantoor gebouwd.

Omstreeks 1965 was restauratie dringend noodzakelijk. Bij de grote restauratie (1969-1972) van de in de loop der eeuwen vervallen refter met de kelders en het dormitorium, is getracht de toestand van omstreeks 1600 te reconstrueren. Uitgangspunt was de tekening van E.H. Schoemaker van omstreeks 1700.

Tekening van E.H. Schoemaker omstreeks 1700. De galerij is afgebroken in 1756 en in 1970 weer opgebouwd. SAD DI 551-35482.

Het (pand)hof, beplant met bomen, omstreeks 1915.

Het gerestaureerde Hofcomplex met de nieuwe aanplant. Foto: ing. W. van den Berg, 1972.

Een algehele restauratie van de Augustijnenkerk vond plaats in 1994-1996. Ook de historische kloostertuin was toe aan een opknappbeurt. Eind 2008 is de tuin opgeleverd. Er is gekozen voor groen en ruimte. De nieuwe tuin is verdeeld in twee verhoogde grasvlakten, die met zit-elementen onderbroken worden. Helaas heeft de gemeente Dordrecht de kans niet benut een historische educatieve kloostertuin aan te leggen voor een breed publiek en schoolbezoek. Dit had meer recht gedaan aan het oorspronkelijke karakter van de tuin.

Het in 2008 aangelegde plantsoen in de voormalige kloostertuin, gezien vanuit de lucht.

De witte lijn geeft het middeleeuwse kloostergebied weer.

Foto: Cees Schilthuizen.

De grote historische waarde van het voormalige augustijnenklooster en een gebeuren van nationaal belang, de Eerste Vrije Statenvergadering in 1572, maken het complex tot een van de belangrijkste monumenten van de stad. Ondanks de vele verbouwingen is de hoofdvorm bewaard gebleven en heeft het complex nog steeds de zo kenmerkende verstilte kloostersfeer.

Anno Domini 2010 is het voormalige klooster het *enige* klooster van de Augustijner Orde in Nederland en België waarvan grote delen behouden zijn, waaronder de middeleeuwse kloosterkerk, het pandhof, de refter met de kelders, het dormitorium en de kloostertuin.

Bijlage A

Leden van de Broederschap van Sint-Antonius ²⁰⁶

1. Snellart Duyk, Raadsheer in 1453
2. Godeschalk Oem, Burgemeester in 1440
3. Johan Oem, Tielmanszoon, overleden 1437
4. Lodewijk a Prato, Heer van Moerkerken
5. Dirk Oem, Tielmanszoon
6. Pieter van Slingeland, Diderykszoon
7. Gerrit Bogaart, Schout
8. Christiaan Schart, Pieterszoon
9. Meester Johan van Slingeland
10. Willem van Tynpel
11. Floris van Tynpel
12. Willem Duyk, Snellaertszoon
13. Antoni, Willemszoon
14. Caesarius van Slingeland, Schout, gestorven 1499
15. Cornelis Bogaerd
16. Jan Oem van Wyngaerden, Baljuw van Zuid-Holland
17. Willem van Nes
18. Meyndert Isbrant
19. Tielman van Amerongen, Raadsheer, gestorven 1462
20. Jakob de Vries
21. Noyde van Amerongen
22. Jakob, Damasus zoon, Schout
23. Pieter Annoké, Schout van Zuid-Holland
24. Pieter Tak
25. Johan Bellyn
26. Dirk Oem van Wyngaerden
27. Jakob IJsbrant
28. Willem Duyk
29. Pieter van Slingeland
30. Mr. Floris Oem van Wyngaerden
31. Johan van Tynpel
32. Johan de Vries, Jakobzoon
33. Johan van Muylvvyck
34. Pieter Schart, Christiaenszoon
35. Kornelis Haek
36. Gerrit van Minnebeek
37. Tielman van Amerongen
38. Adriaen, Damasuszoon
39. Adriaen Fijk
40. Willem, Boudewynszoon

*De in 1575 gemaakte
doorgang van het pand-
hof naar de Voorstraat.
De deur links geeft
toegang tot het laatste
restant van de kloos-
tergang, nu baarhuis
geheten.*

41. Meester Adriaen Beukelaer, Ontvanger van Zuid-Holland
42. Adriaen van Meerdervoort
43. Boudewijn Oem van Papendrecht
44. Dideryk Oem, Gangericuszoon
45. Kornelis Oem, Gangericuszoon
46. Johan Queckel
47. Jakob Queckel
48. Niklaes van Meerdervoort
49. Floris van Thol
50. Johan Oem, Schout
51. Johan van Minnebeek, Baljuw van Zuid-Holland
52. Jakob Heerman
53. Adriaen van Heemskerk, gestorven 1523
54. Willem, Jans zoon
55. Meester Gerrit Bogaerd
56. Boudewijn Oem van Papendrecht
57. Hugo Queckel
58. Gijsbert Heerman
59. Gerrit Stoop
60. Meester Jakob de Vries, Stadssecretaris
61. Tielman Mol
62. Floris van Kuyt
63. Johan van Drenkwaert, Schout
64. Aalbert Pijnsen
65. Willem van Drenkwaert, Burgemeester, overleden 1554
66. Hubert Tak
67. Abel van Koulater, overleden 1556
68. Schrevel Halling, Okkerszoon, Schatmeester, overleden 1558
69. Gerrit Tak
70. Jakob Queckel, Baljuw van Zuid-Holland
71. Daniel Oem, Hermanszoon.
72. Pieter Muys, gestorven 1569
73. Willem Boucquet, Muntmeester, overleden 1570
74. Floris Mol, Baljuw van Zuid-Holland
75. Adriaen van Blijenburg, Schout, overleden 1573
76. Wouter Oem van Papendrecht
77. Gangericus van Steenhuizen, overleden 1571
78. Boudewijn Drenkwaert, Burgemeester, overleden 1578
79. Antoni van der Burg
80. Gijsbert, Johanszoon, Schatmeester
81. Boudewijn Heerman, Heer van Maesdam
82. Mr. Adriaen van Blijenburg, Heer van Schobland
83. Matthijs Berck
84. Willem Oem, Heer van Papendrecht
85. Gangericus van Drenkwaert, Heer van Gyssenburg

86. Cornelis van der Mijle, gestorven 1585
87. Okker Halling, Schrevelszoon, 1584
88. Dirk Berk
89. Johan van der Mijle
90. Pieter Aernoutz, Heer van Maesdam
91. Willem van Drenkewaert, Heer van Gyssenburg
92. Kornelis van Moeusyenbrouok
93. Quirijn a Gratia.
94. Mr. Hugo Kool
95. Mattijs van Nederhoven, Heer van Kijaoort
96. Johan Bouquet, overleden 1613
97. Damasus Barthouts, Heer van Zandelijk
98. Arnout van Gouthoeven, overleden 1612
99. Dideryk Heynk, overleden 1606
100. Herman Heerman
101. Jakob van Diemen, overleden 1606
102. Judocus Grijp van Valkesteyn
103. Meester Jakop Spaen
104. Mr. Adriaen van Moeusyenbroek
105. Johan Oem
106. Herman Oem
107. Daniel Oem
108. Mr. Viglius
109. Johan Brouwer
110. Mr. Willem Bouquet
111. Frans Verduyn
112. ...Bladegem

Sint-Antonius abt (251-356). Antonius was een van de pestheiligen en de patroon tegen besmettelijke ziekten van mens en vee.

Bijlage B

Onderstaande namen van **Dordtse augustijner studenten** zijn onder meer ontleend aan gegevens van A. de Meijer o.s.a. en N. Teeuwen o.s.a.²⁰⁷ Het vraagteken achter een naam duidt aan dat niet duidelijk is welke studie werd gevolgd. De laatste vier personen kwamen oorspronkelijk niet uit het Dordtse klooster, maar waren daaraan verbonden als lector (Borremans, Van Hasselt), cursor (Van Baarle) en cursor en prior (Beatum).

	1326	Hugo van den Houte	?	financiële steun graaf Willem
	1386	Laurentius	magister	doc. 1 - 55, 77, 178
	1422	Thomas v. Dordrecht	?	doc. 1 - 237
	1427	Albertus	?	student , M
	1434	Cornelis de Nova Merica	lector	doc. 1 - 336, 350, 495, 557, 680
	1434	Nicolaas v. Rotterdam	lector	doc. 1 - 346, 352, 359
	1434	Willem v. Dordrecht	?	doc. 1 - 340
	1436	Walter v. Dordrecht	?	doc. 1 - 390
	1437	Baldwinus	?	doc. 1 - 404, 405
	1437	Pieter v. Schiedam	?	doc. 1 - 403, 646, 647
	1438	Pieter v. Dordrecht	lector	doc. 1 - 448, 465, 519, 583, 619
	1439	Albertus Harinc	?	doc. 1 - 486, 716
	1452	Cornelis v. Poortugaal	lector	doc. 1 - 494
	1453	Walter Johannes	lector	doc. 1 - 474, 505, 506, 597, 637
	1455	Willem v. Leiden	lector	doc. 1 - 549
	1459	Hendrik v. Brielle	lector	doc. 1 - 587, 606, 613, 833
	1459	Joris v. Breda	lector	doc. 1 - 588
	1459	Willem v. Alkmaar	?	doc. 1 - 589
	1459	Jacob Gaf	magister	doc. 1 - 981, 991, 992, 996
	1459	Philippus v. Dordrecht	?	doc. 1 - 601
<i>De Van Beverenkapel aan de zuidzijde van de kerk. Oorspronkelijk was de kapel genoemd naar de stichter, Henric Quekel. Later kwam de kapel in bezit van Cornelis van Beveren. De deur in de kapel is omstreeks 1810 aangebracht.</i>	1460	Gerard v. Leiden	?	doc. 1 - 604, 736
	1460	Henric Bol	lector	doc. 1 - 606, 613, 637, 643, 646
	1461	Albertus Petri	magister	doc. 1 - 856, 863, 880, 883, 919
	1468	Balduin Stapel de Texel	lector	doc. 1 - 702, 709, 723, 996
	1470	Walter v. Dordrecht	lector	doc. 1 - 715, 735, 766
	1471	Jacob Croone	magister	doc. 1 - 600, 706, 720, 734, 763
	1485	Hendrik Hugo v. Dordr.	magister	ingeschreven in Leuven
	1491	Adriaan v. Dordrecht	lector	doc. 1 - 981
	1502	Cornelis Nicolaas	lector	doc. 1 - 1029
	1518	Petrus Bleiswick	?	ingeschreven in Wittenberg
	1522	Petrus v. Dordrecht	?	doc. 2 - 97
	1522	Christiaan Petri	?	doc. 2 - 97
	1532	Willem Borremans	lector	doc. 2 - 134
	1541	Petrus v. Hasselt	lector	doc. 2 - 193
	1541	Petrus Beatum	cursor	doc. 2 - 230
	1546	Adriaan v. Baarle	cursor	doc. 2 - 193

Bijlage C

Onderstaande lijst met **Dordtse augustijner prioren** is ontleend aan gegevens van Balen (B), Van Dalen (D) en De Meijer (M).

1.	1293	Godschalck Oem	prior	B
2.	1323	Aelbert Keyser	prior	D
3.	1343	Domaes N.	prior	B
4.	1344	Dionisius	prior	B
5.	1346	Jan van Steenberg	prior	B
6.	1349	Gheryt van Hoesden	prior	B
7.	1355	Cornelis van der Nieuwer-Heij	prior	B
8.	1355	Jan die Bisscop	prior	B
9.	1355	Jan N	prior	B
10.	1363	Jan Vincke	prior	B
11.	1367	Adam van Deyle	prior	B
12.	1367	Pieter van Nyewervaert	prior	B
13.	1370	Claes van Schiedam	prior	B
14.	1390	Johannes van Essen	prior	M, doc. 1, 171
15.	1399	Claes Oem Heeren Claisz	prior	B
16.	1402	Adriaen N	prior	B
17.	1406	Claeys Ockersz	prior	B
18.	1407	Jan Bisschop	prior	B
19.	1408	Aernt van Geervliet	prior	B
20.	1417	Vrederick van Hoern	prior	B
21.	1421	Dirck van Velsen	prior	B
22.	1428	Jacob Lisse	prior	M, bisschop Tripolis
23.	1432	Laurens Craling	prior	B
24.	1442	Philips N	prior	B
25.	1446	Claes van Breda	prior	B
26.	1451	Gerard van Heusden	prior	M, leesmeester
27.	1452	Gereijt	prior	M, Hüffer
28.	1455	Cornelis Vrancken	prior	M, lector
29.	1457	Jacop N	prior	M
30.	1459	Cornelis van Nieuwenhuizen	prior	M
31.	1460	Gerard van Leiden	prior	M, Doc. 1, 604
32.	1464	Cornelis van Dordrecht	prior	M, Hüffer, Bronnen 1
33.	1475	Boudewijn Stapel van Texel	prior	B, lector
34.	1481	Augustijn van Rosendael	prior	B
35.	1492	Jacobus Gaf	prior	Künzelmann
36.	1496	Jan Jansz	prior	B
37.	1504	Albertus	prior	M, magister - PDB
38.	1516	Hendrik van Zutphen	prior	B, lector

39.	1520 Jan van Mechelen	prior	B, magister
40.	1527 Willem Borremans	prior	M, lector
41.	1530 Augustijn van Eindhoven	prior	M
42.	1543 Pieter van Hasselt	prior	B
43.	1547 Petrus Battum (Beatum?)	prior	M
44.	1557 Cornelius Hardius	prior	B
45.	1558 Cornelis Hardenier	prior	M
46.	1559 Aernold Regius	prior	M, provinciaal
47.	1571 Jan Crabbe	prior	M, laatste prior

*Dr. A.K. de Meijer o.s.a.
gaf op dinsdag 18 januari
1994 een lezing voor leden
van de Vereniging Oud-
Dordrecht en de Vereni-
ging van Vrienden van de
Grote Kerk Dordrecht.
Thema: 'De augustijnen
in Dordrecht'.*

Bijlage D

Kloosterbroeders uit de gegevens van diverse auteurs

Hoeveel broeders er in het Dordtse klooster woonden, is moeilijk meer na te gaan. Namen van augustijnen die ‘gewone’ functies bekleedden, zijn zo goed als niet bekend. Gezien de grootte van kerk en klooster zullen het er niet weinig zijn geweest.

Uit het aantal studenten die hun studie hadden afgerond en weer terugkeerden naar Dordrecht als cursor, lector of magister blijkt het grote belang van het Dordtse klooster.

Augustijner kloosterbroeders ontvangen de Regel van Augustinus. Detail van een frescoserie over het leven van Augustinus in de Augustijnenkerk te San Gimignano in Italië. Schildering: Benozzo Gozzoli, circa 1465.

1.	1284	Janne Putocke	broeder	– Dozy
2.	1293	Godschalck Oem	prior	– Balen
3.	1323	Aelbert Keyser	prior	– Van Dalen
4.	1326	Hugo van den Houde	broeder	– Muller
5.	1331	Jacob van den Brielle	broeder	– Muller
6.	1334	Cisaris den Augustijn	broeder	– Muller
7.	1343	Domaes N.	prior	– Balen
8.	1344	Dionisius	prior	– Balen, zie nr. 11
9.	1344	Jan Bartoud s(oon)	leesmeester	– Hamaker
10.	1346	Jan van Steenberghe	prior	– Balen
11.	1348	Dionisius	prior generalis?	– Balen, zie nr. 8
12.	1349	Clais van Breda	broeder	– Schotel
13.	1349	Gheryt van Hoesden	prior	– Schotel
14.	1349	Hendrick Heye	leesmeester	– Schotel
15.	1349	Jan Mairlant	koster	– Balen
16.	1349	Jan van Wyck	broeder	– Schotel
17.	1349	Matthijs N.	superior	– Balen
18.	1349	Philips van Berghen	broeder	– Balen
19.	1351	Henric Keyser	broeder	– Dozy
20.	1353	Broeder Jan	prior	– Römer
21.	1355	Corn. v. d. Nieuwer-Heij	prior	– Balen
22.	1355	Jan die Bisscop	prior	– Schotel
23.	1355	Jan N	prior	– Balen
24.	1355	Matthijs van Delft	broeder	– Balen
25.	1363	Jan Vincke	prior	– Balen
26.	1367	Adam van Deyle	prior	– Balen
27.	1367	Pieter van Nyewervaert	prior	– Balen
28.	1370	Claes van Schiedam	prior	– Van Dalen
29.	1380	Bartholomeus	termijnbroeder	– Post
30.	1386	Laurentius	magister	– Meijer
31.	1389	Egidius de Sluis	broeder	– Meijer
32.	1390	Iohannes van Essen	lector / prior	– Meijer

33.	1399	Claes Oem Heeren Claisz	prior	– Schotel
34.	14?	Joost Adriaensz	termijnbroeder	– Taal
35.	1401	Henricus van Dordrecht	broeder	– Keelhoff
36.	1402	Adriaen N	prior	– Balen
37.	1402	Aernt van Utrecht	superior	– Balen
38.	1402	Gheryt van Haerlem	koster	– Balen
39.	1402	Dirk van Velzen	portier	– Balen
40.	1406	Claeys Ockersz	prior	– Balen
41.	1406	Aernt van Woudrichem	superior	– Balen
42.	1407	Jan die Bisschop	prior	– Schotel
43.	1408	Aernt van Geervliet	prior	– Balen
44.	1408	Jan Fraet	superior	– Balen
45.	1408	Jan Ockeri	broeder	– Balen
46.	1408	Jan van Beylaer	broeder	– Balen
47.	1408	Aelbrecht N.	koster	– Balen
48.	1408	Jan Boeye	broeder	– Fruin
49.	1410	Matthijs van Delff	broeder	– Balen
50.	1410	Jacop Oudewater	broeder	– Balen
51.	1417	Vrederick van Hoern	prior	– Balen
52.	1419	Hughe van Leyden	leesmeester	– Balen
53.	1419	Heinric van Houtsilt	superior	– Balen
54.	1419	Florens Jansz	broeder	– Balen
55.	1421	Dirck van Velsen	prior	– Balen
56.	1422	Thomas van Dordrecht	broeder	– De Meijer
57.	1424	Henricus Houschilt	broeder	– Muller
58.	1427	Albertus	broeder	– Schotel
59.	1428	Jacob Lisse	prior	– Balen
60.	1432	Jacop Lijs	broeder	– Balen
61.	1432	Laurens Craling	prior	– Balen
62.	1434	Claes van Breda	portier	– Van Dalen
63.	1434	Cornelis de Nova Merica	lector	– De Meijer
64.	1434	Dirc van Delff	broeder	– Van Dalen
65.	1434	Florens van Slickenborch	broeder	– Van Dalen
66.	1434	Gheraet van Hoesden	procurator	– Van Dalen
67.	1434	Heynric Hey	leesmeester	– Van Dalen
68.	1434	Heynric van Wieringhen	broeder	– Van Dalen
69.	1434	Jacop Kocks	magister	– Van Dalen
70.	1434	Jan van Wijck	broeder	– Van Dalen
71.	1434	Laurens van Tesselt	koster	– Van Dalen
72.	1434	Nicolaas van Rotterdam	subprior/lector	– De Meijer
73.	1434	Pieter Buyser	broeder	– Van Dalen
74.	1434	Vrederic van Utrecht	broeder	– Van Dalen
75.	1434	Willem van Dordrecht	broeder	– De Meijer
76.	1436	Walter van Dordrecht	broeder	– De Meijer
77.	1437	Balduino (Baldwinus)	broeder	– De Meijer

78.	1437	Nicolaas Arscot	lector	– De Meijer
79.	1437	Pieter van Sciedam	broeder	– De Meijer
80.	1438	Pieter van Dordrecht	lector	– De Meijer
81.	1439	Albertus Harinn	broeder	– De Meijer
82.	1442	Philips N	prior	– Balen
83.	1445	Henric	leesmeester	– stadsrekeningen
84.	1446	Claes van Breda	prior	– Balen
85.	1450	Claes	termijnbroeder	– Fredericq
86.	1451	Gerard van Hoesden	prior	– Schotel, zie nr. 66
87.	1451	Wouter Jacop Jansz	magister	– Balen
88.	1452	Cornelis van Dordrecht	cursor	– De Meijer
89.	1452	Cornelis van Poortugaal	lector	– De Meijer
90.	1452	Gereijt	prior	– Hüffer
91.	1453	Walter Johannes	lector	– De Meijer
92.	1454	Pieter van Dordrecht	broeder	– De Meijer
93.	1455	Johannes van Gent	broeder	– Künzelmann
94.	1455	Willem van Leiden	lector	– De Meijer
95.	1456	Philippus	broeder	– Keelhoff
96.	1457	Jacop N	prior	– Balen
97.	1459	Hendrik van Brielle	cursor	– De Meijer
98.	1459	Herman van Textel	broeder	– De Meijer
99.	1459	Joris van Breda	licentiaat	– De Meijer
100.	1459	Jacob Gaf	magister	– De Meijer
101.	1459	Willem van Alkmaar	broeder	– De Meijer
102.	1459	Jacob Simon	magister	– De Meijer
103.	1459	Gualtero van Dordrecht	lector	– De Meijer
104.	1459	Jacob van Dordrecht	cursor	– De Meijer
105.	1459	Mathijs van Dordrecht	termijnbroeder	– Den Bosch, RA
106.	1459	Gielis Jan Gielis	termijnbroeder	– Den Bosch, RA
107.	1459	Philippus van Dordrecht	broeder	– De Meijer
108.	1460	Gerard van Leiden	prior	– De Meijer
109.	1460	Henric Bol	lector	– De Meijer
110.	1461	Albertus Petri	magister	– Reg. Gen.
111.	1461	Jacop Cleysz	broeder	– Balen
112.	1462	Walter van Dordrecht	lector	– Reg. Gen.
113.	1462	Petrus van Dordrecht	cursor	– De Meijer
114.	1464	Cornelis van Dordrecht	prior	– Hüffer
115.	1467	Jacobus van Dordrecht	cursor	– De Meijer
116.	1468	Balduin van Dordrecht	lector	– De Meijer
117.	1468	Jacob Jans van Bommel	termijnbroeder	– Den Bosch, RA
118.	1470	Johannes van Dordrecht	lector	– De Meijer
119.	1471	Jacob Kroone	magister	– Dd
120.	1472	Heynric Heymans	leesmeester	– Sernee
121.	1473	Johannes van Uden	lector	– De Meijer
122.	1475	Johannes van Wezel	broeder	– De Meijer

123.	1475	Hendrik Bol	lector	– De Meijer
124.	1475	Boudewijn Stapel	prior / lector	– Balen / De Meijer
125.	1481	Augustijn van Rosendael	prior	– Balen
126.	1484	Pieter Janss.	broeder	– Overvoorde
127.	1485	Hendrik Hugo	magister	– Wils
128.	1486	Bartholomeus	termijnbroeder	– R.A. Gouda
129.	1486	Joost Adriaensz	termijnbroeder	– Taal
130.	1491	Adriaan van Dordrecht	lector	– De Meijer
131.	1496	Jan Jansz	prior	– Schotel
132.	1502	Cornelis Nicolaas	lector	– De Meijer
133.	1502	Adriaan van Appeltern	baccalaureus	– wijbisschop, Brom
134.	1504	Albertus	prior / magister	– PDB / De Meijer
135.	1505	Judocus Adriaensse	termijnbroeder	– Den Bosch, R.A.
136.	1513	Johannes Cornelii v. Gent	broeder	– Van Dalen
137.	1515	Anthonius van Baerle	procurator	– Balen
138.	1516	Antonius Molener	lector en prior?	– Tombeur
139.	1516	Hendrik van Zutphen	prior	– Balen
140.	1517	Jan Pels Pietersz	superior	– Balen
141.	1518	Petrus Bleiswick	broeder / student	– Förstemann
142.	1520	Dirck van Tessel	procurator	– Balen
143.	1520	Jan Botter	broeder	– Balen
144.	1520	Aelbrecht N	senior / magister	– Balen
145.	1520	Jan van Mechelen	prior / magister	– De Meijer
146.	1520	Jacob van Berck	superior	– Balen
147.	1522	Petrus van Dordrecht	broeder / student	– De Meijer
148.	1522	Christiaan van Dordrecht	broeder	– Dd
149.	1522	Johannes Cornelis	broeder	– Dd
150.	1522	Christiaan Petri	broeder / student	– De Meijer
151.	1524	Willem van Dordrecht	termijnbroeder	– De Meijer
152.	1525	Nicolaas	broeder	– Fredericq
153.	1525	Christoffel	broeder	– Fredericq
154.	1525	Jacob Noy	broeder	– Fredericq
155.	1526	Willem	termijnbroeder	– Fredericq
156.	1527	Willem Borremans	prior / lector	– Tombeur
157.	1528	Jacop Tielmansz	procurator	– Schotel
158.	1530	Augustijn van Eindhoven	prior	– Balen
159.	1532	Cornelis	termijnbroeder	– De Hoop Scheffer
160.	1539	Gaspar van Leyden	broeder	– Dd
161.	1544	Petrus Beatum	prior / cursor	– Tombeur
162.	1546	Pieter van Hasselt	prior / lector	– Sernee
163.	1546	Adriaan van Baerle	cursor	– Sernee
164.	1546	Augustijn Jan	procurator	– Sernee
165.	1555	Tielman N.	procurator	– Balen
166.	1555	Jan Jelles v. Oudenaerde	koster	– Balen
167.	1557	Cornelius Hardius	prior	– Brandeler

Het dormitorium en de refectie aan de zijde van de kloostertuin. De vensters met luiken zijn reconstituees en aangebracht tijdens de restauratie van 1969-1972. De vier ramen aan de onderzijde zijn van de vier zestiende-eeuwse voorraadkelders.

168.	1557	Jacop Gijellisz	koster	– Brandeler
169.	1557	Jan van der Muer	broeder	– Brandeler
170.	1557	Willem Ewoudtsz	broeder	– Brandeler
171.	1559	Jan Bogaert	broeder	– Balen
172.	1559	Cornelis Hardenier	prior	– Balen
173.	1572	Jan Crabbe	prior	– De Meijer
174.	1575	Cornelis Jansz	broeder	– Van Dalen

Begrippenlijst

Alimentatie

Een financiële uitkering voor de kosten van levensonderhoud.

Alma Mater

Latijn voor voedende of zorgende moeder. In de middeleeuwen verwees Alma Mater naar de Maagd Maria (zetel der wijsheid).

Alteratie

Overgang van rooms-katholicisme naar protestantisme.

Antifonaal

‘Antifonaal gezang’: het op zo’n manier in tweeën delen van een groep zangers waarbij die geplaatst zijn aan de rechter- en linkerzijde van het koor van de kerk. De groepen wisselen elkaar af (één groep zingt en de andere groep antwoordt).

Augustijner Orde

De Augustijner Orde heet officieel Orde van Sint Augustinus (*Ordo Sancti Augustini*, afgekort: OSA). Vóór 1968 heette ze Orde van de Eremieten van Sint Augustinus (*Ordo Eremitarum Sancti Augustini*, afgekort: OESA). De orde onderscheidt zich door volkspastoraat, armenwerk en wetenschapsbeoefening.

Breviarium

Het breviarium - het ‘korte overzicht’ met praktische wenken voor het vieren van de eucharistie en het bidden van het officie van de getijden - is van oorsprong een gedeelte van het getijdenboek. De term is na verloop van tijd overgegaan op het gehele getijdenboek. Komt voor als handschrift en als gedrukt boek.

Calvinisme

Calvinisme staat inhoudelijk gelijk aan gereformeerd, waarbij naast de Schrift als de belangrijkste bron, de theologie van Calvin fungeert als zelfstandige verwerking van het theologische werk van met name Augustinus en Luther. De autoriteit van de bijbel als bron en norm voor het leven, de soevereiniteit van God en de verantwoordelijkheid van de mens zijn daarin beslissende elementen.

Cantor

Voorzanger. Leider van het koor (de schola cantorum) en verantwoordelijk voor de tijdens de liturgie gezongen psalmen.

De refter (Statenzaal) met wandtafelen (boven) die plaats moesten maken voor een diaprojectie over de Eerste Vrije Statenvergadering van 1572. Sinds kort moesten ook de fraaie kronen wijken om de zaal in te richten voor tentoonstellingen (onder).

Capuche

Schoudermanteltje met een kap.

Chartularium

Register van oorkonden en afschriften als bewijsstukken voor bijvoorbeeld bezittingen van een klooster.

Clarissen

Kloosterorde van vrouwen, gesticht in 1212 door Clara en Franciscus van Assisi.

Clericus

Geestelijke, door wijding en kruinschering (tonsuur) opgenomen in de kloosterorde.

Completen

Nachtgebed, het laatste gebed van de dagelijkse getijden voor de nachtrust.

Consecratie

Het moment in de viering van de eucharistie, waarop brood en wijn veranderen in het Lichaam en Bloed van Christus, transsubstantiatie genoemd.

Constitutie

Kloosterstatuten die het kloosterleven regelen.

Contemplatief

Beschouwend; contemplatie is een levenswijze van kloosterlingen die een beschouwend (contemplatief) leven leiden, waarin gebed, studie en stilte het hart van het kloosterleven vormt.

Conventuelen

Bewoners van een convent of klooster.

Derde Orde

Orde van mannen en vrouwen die zich sterk verbonden weten met de spiritualiteit van kloosterlingen, maar geen kloostergeloften afleggen. De leden vormen een samenkomende gemeenschap die hun gewone werkzaamheden binnen en buiten hun gezin behouden. Zij worden tertiarissen genoemd.

Dominicanen

Dominicanen of predikheren (*Ordo Praedicatorum, O.P.*) zijn volgelingen van Dominicus de Guzmán (circa 1170-1221). Dominicus

stichtte in 1215, ten tijde van de kruistocht tegen de Kartharen, het eerste klooster in Toulouse.

Dormitorium

Slaapzaal in een klooster. Het woord dormitorium is afkomstig van het latijnse woord *dormire* wat slapen betekent.

Eremieten

Oorspronkelijk in de woestijn levende kluizenaars, op zoek naar God. Eremieten in de latere betekenis onderscheidden zich door hun leven in een kloostergemeenschap buiten of in de steden. Zij aanvaardden geen privébezit en hielden zich bezig met prediking en studie.

Franciscanen

Franciscanen of minderbroeders (*Ordo Fratrum Minorum, O.F.M.*) zijn volgelingen van Franciscus van Assisi (1181-1226). Franciscus leidde met zijn armoedebeweging de bedelorden in.

Frater

Broeder. In de middeleeuwen werden alle kloosterlingen frater of broeder genoemd. Zonder onderscheid te maken sprak men van confrater of medebroeder.

Gardiaan

Overste van een franciscanen- of minderbroedersklooster.

Geprofest

Gewijd als kloosterling. Openlijk afleggen van de drie kloosterge-loften, armoede, kuisheid en gehoorzaamheid.

Gereformeerden

Gereformeerden, ook aangeduid als calvinisten. Dit begrip slaat eigenlijk alleen op de leer van Calvijn en het gereformeerd protes-tantisme; als stroming gaat het calvinisme breder dan alleen zijn werk.

Gregoriaans

Kerkmuziek die sinds de negende eeuw een vast onderdeel vormt van de kerkelijke liturgie in de rooms-katholieke kerk.

Hostie

Dun schijfje brood van zuiver ongezuurd tarwemeel dat in de eu-charistieviering gebruikt wordt.

Hymnarium

Boek met kerkelijke gezangen, zogenaamde hymnen.

Infirmarium

Een deel van het klooster waar zieke en bejaarde broeders worden verpleegd.

Kalendarium

Liturgische kalender met de kerkelijke feest- en heiligendagen.

Kapittel

De wekelijkse bijeenkomst van monniken in de kapittelzaal van het klooster om de gang van zaken en eventuele problemen te bespreken.

Kapittelzaal

Ruimte in het klooster waar de monniken zich verzamelen bij belangrijke gebeurtenissen. De uitdrukking kapittelen, iemand de les lezen of bestraffen, is hieruit voortgekomen.

Karmelieten

De orde van de Karmelieten (Ordo Carmelitarum, O.Carm) is een bedelorde die voor onderhoud afhankelijk is van eigen arbeid en aalmoezen. De orde vindt haar oorsprong op de berg Karmel in Palestina (Israël). Bisschop Albert Avogrado (1150-1214) stelt een leefregel op voor de orde..

Kloosterhof

De centrale vierkante ruimte, ook pandhof genoemd, binnen het klooster, waar omheen de kloostergang loopt.

Koorofficie

Het koorgebed of koorofficie wordt gevormd door de gebedstijden, verspreid over vaste uren van de dag.

Kovel

Kerkelijk gewaad met mouwen en een kap aan de rugzijde, ook kooralbe genoemd. De kovel wordt door de kloosterlingen gedragen tijdens het koorgebed.

Kruisgang

De kloostergang rond de kloosterhof waar de belangrijkste vertrekken op uitkomen. Voor de monniken een plaats van stilte en meditatie.

Laïcus

Lekenbroeder in een klooster die wel de geloften heeft afgelegd, maar niet deelneemt aan het koorgebed.

Lauden

Gemeenschappelijk koorgebed in de vroege morgen.

Lavatorium

Kapel met bron en wasplaats, gebouwd in de kloosterhof tegen de kloostergang.

Lectionarum

Liturgisch boek met epistels en evangeliën, voorgedragen tijdens de getijden en de mis.

Lector

Kloosterling die de liturgische lezingen verzorgt en met goed gevolg een bepaald theologisch examen heeft afgelegd.

Licentiaat

Iemand die de bevoegdheid heeft verworven om doctor te worden in de theologie en rechtsgeleerdheid.

Lutheranisme

Het theologisch erfgoed, voortgevloeid uit het werk en de leer van de reformator dr. Maarten Luther (1483-1546).

Magister

Kloosterling met universitaire opleiding, onder meer belast met de opleiding van nieuwe kloosterlingen.

Magna Unio

De grote vereniging van eremieten tot de kloosterorde van de augustijnen in 1256.

Mendicanten

Bedelbroeders (*Latijn : mendicare = bedelen*).

Metten

Gemeenschappelijk koorgebed in de nacht, bestaande uit psalmen en lezingen.

Minderbroeders

Zie Franciscanen.

Missale

Missale of misboek is de benaming voor het boek waarin de liturgische gebeden voor de mis staan opgetekend.

Noon

Het gemeenschappelijke korgebed om 15.00 uur, volgens de Romeinse dagindeling het negende uur.

Novice

Een novice (= *nieuweling*) is een kloosterleerling die zich voorbereidt op het afleggen van de geloften.

Novicemeester

Geestelijke leider van de novicen tijdens hun noviciaat.

Noviciaat

Een voorgeschreven proeftijd voor de kloosterleerling, waarin de kandidaat het kloosterleven leert kennen. Tijdens het noviciaat is men nog niet door geloften aan de orde of congregatie gebonden.

Obituarium

Lijst van overleden kloosterbroeders.

Observant

Kloosterbroeder van een hervormingsgezind klooster waar men streefde naar een strikte naleving van het armoede-ideaal.

Ordinarium

Een reeks vast wederkerende gezangen van de mis.

Piscina

Reinigingsbekken voor rituele doeleinden in een middeleeuwse kerk. Meestal uitgespaard in een getoogde muurnis in de zuid- of zuidoostwand van het koor, dicht bij het altaar. Vaak is de piscina tweevoudig: een bekken met een afvoer naar buiten voor het gewone waswater, o.a. ter reiniging van de handen van de priester, en een bekken met afvoer.

Praeceptum

Een reeks voorschriften voor de kloosterlingen rondom kernvragen van het gezamenlijke leven.

Priem of Prime

Gemeenschappelijk korgebed bij aanvang van het werk in de vroege morgen. Volgens de Romeinse dagindeling het eerste uur.

Prior

Kloosteroverste bij onder meer de augustijnen.

Prior-generaal

Algemeen overste of generaal van een kloosterorde.

Prior-provinciaal

Iemand die de dagelijkse leiding heeft over kloosters die tot een bepaalde provincie behoren. Ook wel vicaris-generaal genoemd.

Procurator

Persoon belast met de stoffelijke belangen van een klooster, ook wel provisor genaamd.

Provenier

Persoon die zich inkocht in een klooster om zich te verzekeren van zijn laatste levensonderhoud.

Psalterium of Psalter

Het belangrijkste gebedenboek voor de liturgische koordienst van de monniken. Het omvatte vroeger de 150 psalmen, litanieën en ook heiligenlevens.

Refectorium of refter

De eetzaal in een klooster.

Responsorium

Een muziekvorm waarbij er een afwisseling is tussen voorzang door een cantor en zang door de kloosterlingen als antwoord, het zogenaamde responsoriaal gezang.

Romeinse Curie

Het bestuursorgaan dat de paus bijstaat in het bestuur van de kerk.

Roomsen

Gelovigen, behorend tot de rooms-katholieke kerk.

Sacramentsnis

Afsluitbare nis in het koor van een middeleeuwse kerk, vrijwel altijd in de noordwand. De nis diende om de geconsacreerde maar niet genuttigde hostie te bewaren.

Sacrista

Koster, belast met de dagelijkse zorg voor het kerkgebouw en het klaarzetten van de liturgische voorwerpen voor de eredienst.

Sacristie

Vertrek in de nabijheid van het koor, waarin liturgische gewaden, vaatwerk e.d. bewaard worden.

Scapulier

Schouderkleed, door de kloosterling gedragen over de schouders en soms, zowel voor als achter, reiken tot aan de voeten.

Schuilkerk

Een van buiten niet als zodanig herkenbaar kerkgebouw ten dienste van onder meer rooms-katholieken die tot de negentiende eeuw beperkte godsdienstvrijheid genoten.

Sedilia

Zitplaatsen voor priester, diaken en subdiaken, ingebouwd in de koormuur of vrijstaand in het koor van de kloosterkerk. Over het algemeen gesitueerd aan de zuidzijde van het altaar.

Sext

Gemeenschappelijk koorgebed om 12.00 uur. Zesde uur volgens de Romeinse dagindeling.

Subprior

Plaatsvervanger van de prior.

Termijnhuis

Tijdelijke woning voor een kloosterbroeder in een stad waar geen klooster van zijn orde aanwezig is.

Terminaris

Kloosterbroeder die in een bepaalde stad geld en goederen inzamelde voor zijn klooster en onderdak kreeg in een termijnhuis.

Terts

Gemeenschappelijk koorgebed om 9.00 uur. Volgens de Romeinse dagindeling het derde uur.

Thesaurier

Persoon die verantwoordelijk is voor de inkomsten en uitgaven; schatbewaarder of penningmeester.

Triomfbalk

Een dwarsbalk, vanouds aangebracht op de scheiding van koor en schip. Op de triomfbalk werd vrijwel altijd een beeld van de gekruisigde Jezus, geflankeerd door Maria en Johannes, geplaatst.

Tuniek

Liturgisch kledingstuk.

Vespers

Avondgebed, gebeden bij zonsondergang. Dankzegging voor alles wat God die dag gegeven heeft en voor al het goede dat in zijn naam gedaan mocht worden.

Vice-cureit

Onderpastoor, belast met zielzorg.

Vidimus

Term voor een akte, waarbij degene die haar uitvaardigt, verklaart een zekere akte te hebben gezien en in zijn verklaring de tekst van die akte opneemt.

Wijbisschop

Hulpbisschop, aangesteld om de bisschop te helpen in diens functies die wijdingsmacht veronderstellen, zoals het inzegenen van kerken en het toedienen van wijdingen. Soms staat hij de eigenlijke bisschop ook terzijde in het bestuur van het bisdom.

Zielmis

Mis voor een overledene.

*Logo van de Augustijner Orde: het Woord (bijbel) en een vlammend hart, doorstoken met een pijl. Heer, Gij hebt mijn hart getroffen met uw Woord en ik ben U lief gaan hebben.
Uit: Belijdenissen van Augustinus, boek X.*

Geraadpleegde bronnen

- Allan, F., *Geschiedenis en beschrijving van Haarlem*, Haarlem 1874.
- Archief Nederlandse Provincie der Augustijnen, Eindhoven, fonds A.K. de Meijer O.S.A.
- Asch van Wijck, A.M.C., e.a., *Kronijk van het Historisch Gezelschap te Utrecht*, Utrecht 1846.
- Balen, M., *Beschryvinge der Stad Dordrecht*, Dordrecht 1677, 2 delen.
- Bavel, T.J. van, *Sint-Augustinus*, Brussel 2007.
- Bellens T. e.a., 'Het Allerheiligenklooster van de Antwerpse augustijnen, archeologisch en fysisch-antropologische gegevens', in *Relicta* 2, Antwerpen 2006.
- Betten, E., *Kloosters in Friesland*, Gorredijk 2009.
- Beverwyck, J. van, 't *Begin van Hollant in Dordrecht*, Dordrecht 1640.
- Beyerman, J., *De historische schoonheid van Dordrecht*, Amsterdam 1942.
- Bleyswijck, D. van, *Beschrijvinge der stad Delft*, Delft 1667.
- Bots, P.M., *De oude kloosters en abdijen van het tegenwoordige bisdom van Haarlem*, Rijnsburg 1883.
- Bouckaert, B., *Stemmen in het kapittel*, Peer 1998.
- Brom, G., *Archivalia in Italië*, 's-Gravenhage 1908-1911.
- Bruin, C.C. de, *Geert Grote en de Moderne Devotie*, Zutphen 1984.
- Bussy, A. de, 'De eerste informatie naar Merula's ketterij (1533)', in *Ned. Arch. Kerkgesch.* 16, 1921.
- Dalen, J.L. van, 'Het klooster der augustijnen te Dordrecht', in *Bijdragen voor de geschiedenis van het Bisdom Haarlem* 26 (1901).
- Dalen, J.L. van, *Geschiedenis van Dordrecht*, Dordrecht 1931, 2 delen.
- Dotd Flensburg, J.J., *Archief voor kerkelijke en wereldsche geschiedenissen inzonderheid Utrecht*, Utrecht 1843.
- Dozy, Ch.M., *De oudste stadsrekeningen van Dordrecht 1284-1424*, 's-Gravenhage 1891.
- Duinen, H.A. van, *Hendrik van Zutphen, prior, reformator, martelaar*, Bleskensgraaf 2004.
- Duinen, H.A. van, *Augustijnenkerk en klooster. Zeven eeuwen in woord en beeld*. Dordrecht 2005.
- Dijk, L. van, Augustijns tuchthuis ten Haarlem, *Nederl. Analecta* OSA 6.
- Esseboom, C., *Minerva Dordracena, 750 jaar klassiek onderwijs in Dordrecht, 1253-2003*, Dordrecht 2003.
- Förstemann, C.E., *Album Academiae Vitebergensis ab 1502-1560*, Leipzig 1841.
- Fredericq, P., *Corpus Documentorum Inquisitionis haereticæ Neerlandicae*, Gent/'s-Gravenhage 1906.
- Frémery, L.Ph.C. e.a., *Oorkondenboek van Holland en Zeeland tot het einde van het Hollandsche Huis, 1299*, 's-Gravenhage 1937.

Zicht op het pandhof,
de traptoren en de
voormalige klooster-
keuken.
Rechts de ingang naar
het 'baarhuis'.

- Fruin, J.A., *De oudste rechten der stad Dordrecht*, 's-Gravenhage 1882, 2 delen.
- Grootaers, W. e.a., *Zeven eeuwen Augustijnen*, Gent 1996.
- Haar, H. ter, 'Jan Crabbe', in *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek*, Leiden 1914.
- Hamaker, H., *De rekeningen der Grafelijkheid van Holland*, Utrecht 1875-1878.
- Henderikx, P.A., *De oudste bedelordekloosters in het graafschap Holland en Zeeland*, Dordrecht 1977.
- Herwaarden, J. e.a., *Geschiedenis van Dordrecht tot 1572*, Hilversum 1996.
- Hoop Scheffer, J.G. de, *Geschiedenis der kerkhervorming in Nederland*, Amsterdam 1531.
- Jappe, W. e.a., *Het Frensweger Handschrift betreffende de geschiedenis van de Moderne Devotie*, Groningen 1958.
- Jonge, K. de, e.a., *Bellissimi Ingegneri, Grandissimo Splendore, Studies over de religieuze architectuur in de Zuidelijke Nederlanden tijdens de 17de eeuw*, Leuven 2000.
- Juten, G.C.A., *Cartularium van het begijnhof te Breda*, Breda 1910.
- Kolde, Th., *Die deutsche Augustiner-Congregation und Johann von Staupitz*, Gotha 1879.
- Kunzelmann, A., *Geschichte der Deutschen Augustiner-Eremiten*, 1972.
- Lempke, I., *Voorspraak in Dordtse Grafkelders*, Amsterdam 2009 (scriptie).
- Leyder, D., *Monasticon augustianum belgicum*, Brussel 1998.
- Lips, C.J.P., *Wandelingen door Oud-Dordrecht*, Zaltbommel 1974, 2 delen.
- Loer, J. e.a., *Kloosterland / Land der Klöster*, Assen 2008.
- Meijer, de A.K., 'Augustijnen in conflict met Dordtse magistraat? Eerste tekenen van Lutheranisme in Nederland', in *Archief Gesch. Kerk. Nederl.* 5, 1963, pag. 343-350.
- Meijer, de A.K., *Zevenhonderd jaar Augustijnenkerk* (SAD, ongepubliceerde uitgave lezing 1993).
- Muller, P.L., *Regesta Hannonensia*, Den Haag 1882.
- Nelemans, A., *Sepulture Augustijnenkerk Dordrecht*, Sliedrecht 1998.
- Nijs, P. de, e.a., *De middeleeuwse kloostergeschiedenis van de Nederlanden*, Zwolle 2008.
- Oosterbaan, D.P., *De Oude Kerk te Delft gedurende de Middeleeuwen*, Den Haag 1973.
- Oudenhoven, J. van, *Beschryvinghe van Dordrecht*, Haarlem 1670.
- Overvoorde, J.C., *Rekeningen van de gilden van Dordrecht (1438-1600)*, 's-Gravenhage 1895.
- Penningnieuwland, P.L., Het Hof in Dordrecht, in *Holland* 4, augustus 1972.
- Post, R.R., *Kerkgeschiedenis in Nederland in de Middeleeuwen*, Utrecht/Antwerpen 1957, 2 delen.
- Post, R.R., *Kerkelijke verhoudingen in Nederland voor de Reformatie (1500-1580)*, Utrecht 1954.
- Praamsma, L., *De kerk van alle tijden*, Franeker 1979, 4 delen.

- Römer, R., *Geschiedkundig overzicht van de kloosters en abdijen in de voormalige graafschappen Holland en Zeeland*, Leiden 1854.
- Sarfati, H., *Archeologie van een deltastad*, Utrecht 2007.
- Schotel, G.J.D., *Het klooster, het hof en de kerk der Augustijnen te Dordrecht*, Dordrecht 1861.
- Schotel, G.J.D., *Kerkelijk Dordrecht, een bijdrage tot de geschiedenis der Vaderlandsche Hervormde Kerk, sedert 1572*, Utrecht 1841, 2 delen.
- Schrama, M., *De regel van de liefde*, Kampen 2006.
- Sernee, J.M., *De archieven van kloosters en andere stichtingen in Delfland*, A.R. 's-Gravenhage 1920.
- Simons, W., *Stad en apostolaat*, Brussel 1997.
- Smet, C., *De Roomsche-Catholyke Religie in Brabant*, Brussel 1807.
- Smit, H.J., *De rekeningen der graven en gravinnen uit het Henegouwse Huis*, Amsterdam/Utrecht 1924-1939.
- Someren, C. van, *Beschryvinge der stad Dordrecht*, handschrift eind 17e eeuw (SAD).
- Stades-Vischer, M.E., *De Dordtse Augustijnenkerk, bouwhistorisch opnieuw bekeken*, Zeist 1996.
- Steensma, R., *Het gebruik van middeleeuwse kerken in Overijssel*, Delden 2007.
- Taal, J., *De Goudse kloosters in de Middeleeuwen*, Hilversum MDCCCCLX.
- Teeuwen, N. / Meijer, A.K. de, *Documents pour servir à l'histoire de la province augustinienne de Cologne*, Héverlé-Louvain 1961 / 1970.
- Ubachs, P. / Evers, I., *Historische encyclopedie Maastricht*, Zutphen 2005.
- Vermeulen, N.C.H.M., *Jan de Leenheer o.e.s.a.*, Nijmegen/Baarn 1964.
- Verwer, W.J., *Memoriaelbouck. Dagboek van gebeurtenissen te Haarlem van 1572-1581*, Haarlem 1973.
- Wall, P.H. van de, *Handvesten, Privilegiën van de stad Dordrecht*, Dordrecht 1790, 3 delen.
- Weyling, J.F., *Bijdrage tot de geschiedenis van de wijbisschoppen van Utrecht tot 1580*, Utrecht 1951.
- Wils, J., *Matricule de l'Université de Louvain*, Bruxelles 1903 e.v..
- Wils, M.P.A., *Geschiedenis van R.K. Dordrecht tijdens en na de Hervorming*, Westmalle 1925.
- Wolters A., *Reformationsgeschichte der Stadt Wesel*, Bonn 1868.
- Ypma, E., 'De Augustijnen in de Noordelijke Nederlanden en de studies in de 14e en 15e eeuw', in *Postillen*, Utrecht/Nijmegen 1964.

Augustijnenkamp

vroeger onbebouwd land
Augustijnermonniken

Noten

*Situatie van het voor-
malige kloostercomplex
in 1926. In het pandhof
vier grote bomen.
Rechtsonder de in 1907
gebouwde Gemeen-
teschool no. 2, deels
op het terrein van
de kloostertuin. In
de jaren zestig is de
school afgebroken en
de kloostertuin herin-
gericht met onder meer
een kruidentuin.*

- 1 J.L. van Dalen 'Het klooster en de kerk der augustijnen te Dordrecht', *Bijdragen voor de Geschiedenis van het Bisdom Haarlem* 26 (1901).
- 2 M. Balen Jzn, *Beschryvinge der Stad Dordrecht*, 1677, pag. 124.
- 3 GAD, A.K. de Meijer, Zevenhonderd jaar Augustijnenkerk Dordrecht (ongepubliceerde lezing, 3 september 1993).
- 4 De Romeinse Curie is het pauselijk bestuursapparaat.
- 5 Zie 'Zeven eeuwen Augustijnen, een kloostergemeenschap schrijft geschiedenis', Gent 1996, pag. 19 e.v.
- 6 M. Schrama, *De regel van de liefde*, Kampen 2006, pag. 56 e.v.
- 7 W. Simons, *Stad en apostolaat*, Brussel 1987, pag. 168.
- 8 Zeven eeuwen Augustijnen, pag. 23.
- 9 Schrama, pag. 64 e.v.
- 10 Het officie of getijdengebed is het door de hele gemeenschap op geregelde uren gebeden geheel van gebedsteksten zoals de psalmen.
- 11 Schrama, pag. 118.
- 12 Schrama, pag. 76.
- 13 De gemeenschap van kloosterlingen heet in de Augustijner Orde een *convent*.
- 14 Zeven eeuwen Augustijnen, pag. 32.
- 15 Schrama, pag. 165 e.v.
- 16 Schrama, pag. 169.
- 17 *Zeven eeuwen Augustijnen*, pag. 33 e.v.
- 18 De Regel van Augustinus: www.utopia.knoware.nl.
- 19 T.J. van Bavel, *Sint Augustinus*, Brussel 2007, pag. 39.
- 20 Schrama, pag. 101 e.v.
- 21 Schrama, pag. 112.
- 22 Schrama, pag. 119 e.v.
- 23 Voor dit deel is gebruik gemaakt van het artikel 'De Augustijnen in de Noordelijke Nederlanden en de studies in de 14e en 15e eeuw' door dr. E. Ypma O.S.A. in *Postillen*, Utrecht/Nijmegen, 1964.
- 24 *Zeven eeuwen Augustijnen*, pag. 31.
- 25 Simons, *Stad en apostolaat*, pag. 69.
- 26 Herwaarden, J. e.a., *Geschiedenis van Dordrecht*, tot 1572, Hilversum 1996, pag. 326.
- 27 C.J.P. Lips, *Wandelingen door Oud-Dordrecht*, Zaltbommel, 1974, dl. 2, pag. 329 e.v.
- 28 I. Lempke, *Voorspraak in grafkelders*. (Beschilderde) grafkelders in het minderbroedersklooster in Dordrecht, ca. 1248-1572. Masterscriptie Onderzoeksmaster Archeologie, Universiteit van Amsterdam 2009.
- 29 Kunzelmann, A., *Geschichte der Deutschen Augustiner-eremiten*, Würzburg 1972, Vierte Teil, pag. 143.

- 30 Waarschijnlijk is hier bedoeld de Duitse Observantencongregatie die later bekend zou worden als de Congregatie van Saksen, voorstander van een strenge kloosterreformatie (zie hoofdstuk 2).
- 31 A.K. de Meijer, *Documents pour servir* (1357-1506), Héverlé-Louvain, 1961, pag. 254. nr. 891: *Rome 11 Febr. 1482. Confirmavimus in vicarium conventus Dordracensis magistrum Iacobum choronam.*
- 32 H.A. van Duinen, *Hendrik van Zutphen, prior, reformator, martelaar*, Bleskensgraaf, 2004, pag. 50 e.v.
- 33 Archief Nederlandse Provincie der Augustijnen, Eindhoven, fonds A.K. de Meijer.
- 34 Jacob van Oudenhoven, *Beschrijvinghe van Dordrecht*, Haarlem, 1670, pag. 465.
- 35 Ch.M. Dozy, *De oudste stadsrekeningen van Dordrecht 1284-1424*, 's-Gravenhage, 1891.
- 36 L.Ph.C. Fremery e.a., *Oorkondenboek van Holland en Zeeland tot het einde van het Hollandsche Huis* (1299), 's-Gravenhage, 1937, supplement no. 237.
- 37 Balen, pag. 124.
- 38 H. Sarfatij, *Archeologie van een deltastad*, Utrecht, 2007, pag. 269.
- 39 J.L. van Dalen, 'Het klooster en de kerk der augustijnen te Dordrecht', *Bijdragen voor de Geschiedenis van het Bisdom Haarlem* 26 (1901).
- 40 De uitbreiding met een zijbeuk zal alles te maken hebben gehad met de grote toeloop van volk om de prediking in de landstaal te horen.
- 41 De helft van de leien voor het dak waren in 1450 betaald door de magistraat.
- 42 M.E. Stades-Vischer, *De Dordtse Augustijnenkerk, bouwhistorisch op-nieuw bekeken*, Zeist 1996, pag. 13.
- 43 Een triomfboog in een middeleeuwse kerk is een stenen wand met een grote spitsboogvormige of halfronde doorgang naar het koor.
- 44 Stades-Vischer, pag. 11.
- 45 GAD 27, inv. 1427, zaterdag 12 januari 1861.
- 46 GAD 27, inv. 1694.
- 47 GAD 27, inv. 1520, 17 maart 1849.
- 48 *Bamiss* of *baefmisse* is de heiligendag van Sint Bavo, 1 oktober. Dit was een van de gewone termijnen voor de betaling van accijns, huur, e.d.
- 49 J.A. Fruin, *De oudste rechten der stad Dordrecht*, 's-Gravenhage 1882, dl. 1, pag. 294.
- 50 Stades-Vischer, pag. 16.
- 51 GAD 27, inv. 1014.
- 52 Van Dalen, *Het klooster*, pag. 28.
- 53 Rekening van de Thesaurier der reparaties over het jaar 1586: '...aen 't ander eynde van denzelfden trant (westelijke kloostergang, richting Steegoversloot) daer de *prioorscamer* jegens aen staet ...'.
- 54 Fruin, I, pag. 146: 'Ende datmen int Steech over Sloet, van den *Augustinen sieckhuys* achterwaerts...'

- 55 20 januari 1575 verkocht de stad 'een geheel huys en erve met sijn toebehooren staende in't Steechoversloot, 't welck plach te wesen het *brouhuis van den Augustijnen*'.
- 56 Fruin, II, pag. 13: '...een loeve met allen horen toebehoren, staende voren in Stegeoversloot, tusschen Henric des Sniders, op deen zide, ende der *loeve*, die brueder Jan Boeye die Augustijn toebehoert, op dander zide...?.'
- 57 R. Steensma, *Het gebruik van middeleeuwse kerken in Overijssel*, Delden 2007.
- 58 Het woord hostie komt van het Latijnse hostia, dat offerande betekent. Dit ziet op Christus die zich heeft geofferd door te sterven aan het kruis. De hostie vertegenwoordigt het verzezen lichaam van Christus. Het is een stukje ongezouten en ongegist brood en ziet eruit als een wit, plat koekje.
- 59 Consecratie is het gedeelte van de misviering waarin de woorden van Jesus tijdens zijn Laatste Avondmaal door de priester over het brood en de wijn worden uitgesproken: 'Dit is mijn lichaam, dit is mijn bloed.'
- 60 Steensma, pag. 24.
- 61 De dader van de doodslag die wilde verzoenen, moest voor zijn slachtoffer in een van de vijf daarvoor aangewezen Hollandse kloosters *kloosterwinning* verwerven. Voor een bepaald bedrag moest hij het slachtoffer inkopen in de broederschap van een klooster, gelegen tussen de 'Maze en de Zijpe'. Het slachtoffer werd op de lijst van gestorven kloosterbroeders geplaatst en herdacht op zijn sterfdag.
- 62 Fruin, II, pag. 21.
- 63 Fruin, II, pag. 34.
- 64 C. van Someren, *Beschrijvinge der stad Dordrecht*, eind 17e eeuw, p. 63.
- 65 *Geschiedenis van Dordrecht*, tot 1572, pag. 329.
- 66 B. Bouckaert, *Stemmen in het kapittel*, Peer, 1998.
- 67 SAD 1, SA tot 1572, inv. 456.
- 68 SAD 21a, inv. 57.
- 69 J.C. Overvoorde, *Rekeningen van de gilden van Dordrecht (1438-1600)*, 's-Gravenhage, 1895, pag. 99.
- 70 Overvoorde, pag. 105.
- 71 Mondelinge mededeling van wijlen ouderling-kerkmeester Kwakernaak.
- 72 Stades-Vischer, pag. 13.
- 73 Van Dalen, *Het Klooster*, pag. 39.
- 74 A. Nelemans, *Sepulture ofte graftboeck*, Sliedrecht, 1998, pag. 43. '*Van eenen worprijster, prister* (priester) *van den Augustijnen*' is waarschijnlijk een verschrijving en moet gelezen worden als: '*van eenen wor, prister van den Augustijnen*'.
- 75 GAD 27, inv. 30, 1693 en 1694.
- 76 GAD 27, inv. 1017.
- 77 Van Dalen, *Het Klooster*, pag. 37, 38.
- 78 Fruin, II, pag. 32, 33.

- 79 Balen, deel 1, pag. 124.
- 80 Lips, deel 2, pag. 330.
- 81 Met dank aan Ivonne Lempke (scriptie *Voorspraak in grafkelders*, 2009).
- 82 Met dank aan Loet Megens van Lugten Malschaert *Architecten*.
- 83 Schotel, *Het klooster*, pag. 2.
- 84 Van Someren, *Beschrijvinge*, pag. 49-50.
- 85 Van Someren, *Beschrijvinge*, pag. 50.
- 86 Het augustijnenklooster had 'wereldlijke vaders' – gegoede Dordtenaren - om voor de belangen van de monniken te zorgen (o.a. rechtszaken).
- 87 Uit dit charter blijkt dat Arent Brouwer de kloosterbroeders goede gunsten en weldaden had bewezen. Waar deze uit bestonden, is niet bekend.
- 88 GAD 150, inv. 857.
- 89 Schotel, *Het Klooster*, pag. 34.
- 90 Van Dalen, *Het Klooster*, pag. 45.
- 91 In het hoofdstuk 13 zal daar nader op worden ingegaan.
- 92 Van Dalen, *Het Klooster*, pag. 18.
- 93 Een *vidimus* is een akte waarbij de prior verklaarde een oudere akte te hebben gezien en de tekst daarvan in zijn verklaring volledig te hebben afgeschreven. Het Latijnse 'vidimus' betekent 'wij hebben gezien'.
- 94 Archief Nassause Domeinraad, II, 2, pag. 68.
- 95 J.L. van Dalen, *Inventaris – Regestenlijst*, Dordrecht, 1912, pag. 118.
- 96 J.L. van Dalen, *Het Klooster*, pag. 18.
- 97 P.H. van de Wall, *Handvesten, Privilegiën... van de stad Dordrecht*, Dordrecht, 1790, 3 dln., I, pag. 388.
- 98 Van Dalen, *Inventaris*, pag. 93.
- 99 Kunzelmann, *Vierte Teil*, pag. 142.
- 100 Petansie = een maaltijd, verstrekt aan broeder(s) van het klooster.
- 101 Van Dalen, *Het Klooster*, pag. 12, 13.
- 102 H.J. Smit, *De rekeningen der graven en gravinnen uit het Henegouwse Huis*, Amsterdam-Utrecht 1924, 1929, 1939. Deel 1, pag. 206.
- 103 P.L. Muller, *Regesta Hannonensia*, Den Haag, 1882, pag. 158.
- 104 Muller, *Regesta*, pag. 203.
- 105 H. Hamaker, *De rekeningen der Grafelijkheid van Holland*, Utrecht, 1875-1878.
- 106 Hamaker, *De rekeningen*, pag. 197.
- 107 Ch. M. Dozy, *De oudste stadsrekeningen van Dordrecht 1284-1424*, 's-Gravenhage, 1891, pag. 90.
- 108 Van Dalen, *Het Klooster*, pag. 14.
- 109 Sernee, J.M., *De archieven van kloosters en andere stichtingen in Delfland*, Algemeen Rijksarchief 's-Gravenhage, 1920, pag. 254/5.
- 110 G.C.A. Juten, *Cartularium van het begijnhof te Breda*, 1910, pag. 130.
- 111 's-Hertogenbosch, Rechterlijke Archieven (HRA), R. 1275, fol. 462.
- 112 Willem Pietersz van Steenhuyse was volgens een akte van 20 mei 1428 gehuwd met Margriete Vranckendochter van Bijlandt, een zuster van prior Jacob Lisse.

- 113 Van Dalen, *Het Klooster*, pag. 16 ev.
- 114 Van Dalen, *Het Klooster*, pag. 10.
- 115 *Kawet of gewed* is een drinkplaats voor paarden. Zie: M. van Baarsel, *Van aardappelmarkt tot Zwijndrechts veerhoofd*, Hilversum 1992, pag. 34, Grote Appelsteiger.
- 116 Van Dalen, *Het Klooster*, pag. 11.
- 117 Van Someren, *Beschrijvinge*, pag. 49.
- 118 Van Dalen, *Het Klooster*, pag. 12.
- 119 C. Esseboom, *Minerva Dordracena*, pag. 119.
- 120 Gegevens uit het Rechterlijk Archief 's-Hertogenbosch.
- 121 's-Hertogenbosch, Rechterlijke Archieven, R. 1261, fol. 126.
- 122 De Broederschap, opgericht in 1318, nam een belangrijke plaats in. Belangrijke geslachten als Van Nassau, Van Egmond en Van Brederode waren in de Broederschap vertegenwoordigd.
- 123 *De Bossche Optinaten*, pag. 88-89.
- 124 HRA, R. 1268, fol. 73.
- 125 HRA, R. 1271, fol. 433v.
- 126 Archief Illustere Broederschap.
- 127 R.R. Post, *Kerkgeschiedenis in Nederland in de Middeleeuwen*, Utrecht/Antwerpen 1957, deel 2, pag. 340 e.v.
- 128 L. Praamsma, *De kerk van alle tijden*, Franeker 1979, deel 1, pag. 336.
- 129 W. Jappe e.a., *Het Frensweger Handschrift betreffende de geschiedenis van de Moderne Devotie*, Groningen 1958, pag. 20 e.v.
- 130 C.C. de Bruin e.a., *Geert Grote en de Moderne Devotie*, Zutphen 1984, pag. 30.
- 131 C. Lindeman, OESA, Grote predikanten, in: *Anal. Aug. Prov. Neerl.* 22 (1959) nr. 83, pag. 3 en 4.
- 132 Taal, J., *De Goudse kloosters in de Middeleeuwen*, Hilversum 1960, (proefschrift).
- 133 Doc. 720.
- 134 Betaling met kazen wordt regelmatig vermeld in de Goudse registers.
- 135 Archief Sint-Janskerk vóór de Hervorming, no. I, 18, fol. 14.
- 136 Rechterlijk Archief Gouda, R.A. 328, fol. 82vo.
- 137 Samenvatting uit: A. Kunzelmann OSA, *Geschichte der Deutschen Augustiner-eremiten, die Kölnische Provinz bis zum Ende des Mittelalters*, Würzburg 1972, Vierte Teil en A.K. de Meijer OESA en N. Teeuwen OESA, *Documents pour servir à l'histoire médiéval de la province augustienne de Cologne (1357-1506)*, Héverlé-Louvain 1961 en *Documents(1507-1551)*, Héverlé-Louvain 1970.
- 138 Korte samenvatting uit: De Augustijnen in de Noordelijke Nederlanden en de studies in de 14e en 15e eeuw, door dr. E. Ypma OSA, in *Postillen*, Utrecht – Nijmegen 1964, pag. 237-256.
- 139 Doc. 55: 'Fecimus fratrem laurentium de dordraco studentum in nostro generali studio bononiensi (Bologna), de nostra gratia speciali, Doc. 178: Fecimus studentem fratrem laurentium de durdraco in conventu Oxo-

- niensi (Oxford) pro gradu lectorie consequendo, de nostra gratia speciali’.
- 140 Doc. 237: ‘Fecimus fratrem Tomam de dordraco, provincie colonie, studentem in nostro conventu et studio florentino (Florence), de nostra gratia speciali’.
- 141 Doc. 346: ‘Dedimus licentiam fratri Nicholao Rocterdamensi lectorandi in nostro studio tholosano (Toulouse), non obstantibus ...’.
- 142 Doc. 336, 350: ‘Consessimus fratri Cornelio de Dordraco, Cursori, ut in quocumque Studio Italie collocari eum contingat, possit dum sibi et patribus ipsius Studii videbitur gradum Lectorie sub magistro Regente suscipere’.
- 143 Doc. 403: ‘Fecimus studentem in conventu nostro Bononiensi fratrem Petrum Sceydam de gratia’.
- 144 Doc. 465: ‘Fecimus cursorum in conventu Bononiensi fratrem petrum de dordraco’.
- 145 Doc. 474: ‘Fecimus studentum in studio perusino de nostra gratia fratrem Walterum de dordraco’.
- 146 Doc. 55: Declaravimus et fecimus curem fratrem Cornelium de dordraco, dantes sibi licentiam post presentem annum suscipere gradum lectorie sub magistro Regente Colonie ...’.
- 147 Doc. 613: ‘In studio papiensi in 4° loco locavimus lectorum henricum de dordraco’.
- 148 Doc. 823: ‘Restituimus ad gradum lectorie fratrem henricum bol, a quo fuerat privatus’.
- 149 Doc. 702: ‘De gratia speciali fecimus et collocavimus in studio et conventu perusino studentum fratrem balduinum de dordraco (23 augustus 1468)’.
- 150 Doc. 891: ‘Confirmavimus in vicarium conventus Dordracensis magistrum Iacobum choronam (11 februari 1482)’.
- 151 Doc. 766: ‘Dedimus licentiam lectorandi fratri Woltero de dordraco sub magistro Iacobo coorone de dordraco, ...’.
- 152 Doc. 787: ‘Dedimus licenciam fratri georgio de breda de dordraco, cursori, lectorandi sub magistro Iacobo corone cum graciis consuetis’.
- 153 Doc. 588: ‘Fratri greorgio de breda licentiam consessimus in ecclesia parochiali opidi brede (Breda)’.
- 154 Doc. 856: ‘Misimus pro cursore in studio nostro perusino fratrem albertum de dordraco et quod possit ...’.
- 155 Doc. 1032: ‘Diffinitores fuerent magister Albertus, prior conventus Dordracensis, ...’.
- 156 Doc. 981: ‘Licentiavimus ad Magisterium Bachalarium fratrem Iacobum Gaf de Dordraco peractis actibus sui bachalariatus in quacumque universitate sibi placuerit’.
- 157 Doc. 981: ‘Eadem die dedimus licentiam lectorandi Bononie fratri Adriano de dordraco’.
- 158 Balen, *Beschryvinge*, pag. 130.

- 159 idem, pag. 240, 349.
- 160 idem, pag. 130, 131.
- 161 Van Dalen, *Het Klooster*, pag. 16.
- 162 Doc. 981: '...lectorandi Bononi fratri Adriano de dordracō'.
- 163 Asch van Wijck A.M.C., *Kronijk van het Historisch Gezelschap te Utrecht II*, Utrecht 1846.
- 164 Brom, G.: *Archivalia in Italië*, 's-Gravenhage 1908-1911.
- 165 Van Duinen, *Hendrik van Zutphen*.
- 166 Forstemann, C.E.: *Album Academiae Vitebergensis ab 1502-1560*, Leipzig 1841, pag. 20.
- 167 Een *breve* is een beknopt schrijven van de paus, afgeleid van het Latijnse *brevis* (kort).
- 168 Kunzelmann, A., *Geschichte der Deutschen Augustiner-Eremiten*, Vierte Teil, Würzburg 1972, pag. 466.
- 169 Thes. Rek. 1573: '6 July 72 bet., door bevel van den burgemeester van der Myl den provoost van Bartel Entens, dye gevangen hadden den Prior van den Augustinen ende den Guardiaen van den Minnebroeders van haere verteerde kosten V £ V s'.
- 170 Dodt Flensburg, J.J., *Archief voor kerkelijke en wereldsche geschiedenissen inzonderheid van Utrecht*, Utrecht 1843, 3e deel, pag. 203.
- 171 Jonge, K. de e.a., *Bellissimi Ingegneri, Grandissimo Splendore*. Studies over de religieuze architectuur in de Zuidelijke Nederlanden tijdens de 17de eeuw, Leuven 2000.
- 172 Balen, *Beschryvinge*, pag. 131
- 173 Meijer, de A.K., 'Augustijnen in conflict met Dordtse magistraat? Eerste tekenen van Lutheranisme in Nederland', in *Archief Gesch. Kath. Kerk Nederl.* 5, 1963, pag. 343-350.
- 174 Fredericq, *corpus IV*, pag. 6, 7.
- 175 Uit archiefgegevens van pater A.K. de Meijer O.S.A.
- 176 Zie 'Jan van Mechelen', hoofdstuk 14.
- 177 Fredericq, *corpus IV*, pag. 335.
- 178 Rekeningen van het Hof van Holland, R.A. 's-Gravenhage, 6^e en 7^e rekening van de ontvanger der exploiten (in: Fredericq, *corpus V*).
- 179 Oosterbaan, D.P., *De Oude Kerk te Delft gedurende de Middeleeuwen*, Den Haag 1973, pag. 232.
- 180 Merula (1482-1557) wordt wel de *ketterse pastoor van Heenvliet* genoemd. Ondanks het feit dat een eerste onderzoek in 1533 al aan het licht bracht dat hij de Lutherse leer verkondigde, werd hij dankzij de bescherming van ambachtsheer Joost van Kruiningen ongemoeid gelaten. Na diens dood in 1553 werd hij gevangen genomen. Na jarenlange gevangenschap werd hij tenslotte tot de brandstapel veroordeeld, maar stierf vlak voor de terechtstelling aan een hartaanval.
- 181 Bussy, A. de, De eerste informatie naar Merula's ketterij (1533), in *Ned. Arch. V. Kerkgeschiedenis*, 16 (1921), pag. 129-143.
- 182 RA Utrecht, Archief kapittel St. Marie, *Boekdelen en Bundels*, No. 627.

- 183 Wolters, A., *Reformatiengeschiede der Stadt Wesel*, Bonn, 1868, pag. 42.
- 184 Beverwyck, Ioh. van, 't *Begin van Hollant in Dordrecht*, Dordrecht 1640, pag. 350, 351.
- 185 Van Beverwyck, pag. 352.
- 186 *Glippers* waren personen of families, die wegens hun trouw aan de Spaanse koning en de (roomse) kerk de 'ketterse en rebellerende' stad verlieten.
- 187 Van Beverwyck, pag. 351.
- 188 Hoewel altijd gesproken wordt over de stad *Dordrecht* als samenkomst van de Eerste Vrije Statenvergadering van 19 tot en met 23 juli 1572, mag niet onvermeld blijven dat de vergadering, na vertrek van Bossu, op 25 juli werd voortgezet in Rotterdam en besloten op 27 en 28 juli in Delft.
- 189 Uit 'Instructie'. Erfgoedcentrum DiEP, Dordrecht. Handschriftenverzameling nummer 1586.
- 190 Besluit op zondag 20 juli 1572, uit 'Notulen van de Eerste Vrije Statenvergadering'. Transscriptie 2005, Erfgoedcentrum DiEP, Dordrecht.
- 191 Dalen, J.L. van, *De Groote Kerk te Dordrecht*, Dordrecht 1927, pag. 129.
- 192 Van Beverwyck, pag. 352.
- 193 Dalen, J.L. van, 'De St. Nicolaas- of Nieuwkerk te Dordrecht', in: *Bijdragen voor de geschiedenis van het bisdom van Haarlem*, deel 24, 1899.
- 194 Balen, pag. 847.
- 195 Schotel, G.D.J., *Kerkelijk Dordrecht, eene bijdrage tot de geschiedenis der Vaderlandsche Hervormde Kerk, sedert 1572*, Utrecht 1841, deel 1, pag. 62.
- 196 Van Dalen, *Het Klooster*, pag. 122. H. Oem (17e eeuw), *Annales*.
- 197 Lips, C.J.P., *Wandelingen door Dordrecht*, Zaltbommel 1974, deel 1, pag. 278.
- 198 De Jonge, pag. 96.
- 199 Smet, C., *De Roomsche-Catholyke Religie in Brabant*, Brussel 1807, pag. 192.
- 200 Van Dalen, *Geschiedenis van Dordrecht*, pag. 741.
- 201 Herwaarden, J. van, e.a., *Geschiedenis van Dordrecht tot 1572*, Hilversum 1996, pag. 329.
- 202 De Jonghe, pag. 97.
- 203 C. Smet, pag. 228.
- 204 Haar, H. ter, Crabbe, in *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek*, Leiden 1914, deel III, pag. 262-263.
- 205 Schotel, *Kerkelijk Dordrecht*, pag. 70.
- 206 Schotel, *Het Klooster*, pag. 66 ev.
- 207 N. Teeuwen en A.K. de Meijer: *Documents pour servir à l'histoire de la province augustinienne de Cologne*, Héverlé-Louvain 1961-1970, deel 1 en 2.
- 208 D. Leyder, *Monasticum*, pag. 291 ev.

- 209 *Alma Mater* is Latijn voor voedende of zorgende moeder. In de middeleeuwen verwees Alma Mater naar de Maagd Maria (zetel der wijsheid).
- 210 Gegevens: www.osabel.be.
- 211 *Monasticum*, pag. 383 ev.
- 212 *Monasticum*, pag. 149 ev.
- 213 *Monasticum*, pag. 234ev.
- 214 www.immoweb.be
- 215 Simons, *Bedelordekloosters*, pag. 96, 97.
- 216 *Monasticum*, pag. 335 ev.
- 217 Gegevens ontleend aan 'Archief, vroegere en latere mededelingen voornamelijk in betrekking tot Zeeland', uitgave *Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen*, jaargang 1935, pag. XV-XVIII. Met dank aan mevr. L. van den Bout, Informatiecentrum Zeeuws Archief.
- 218 Gegevens: Provinciaalarchief België, Leuven-Heverlee.
- 219 *Monasticum*, pag. 216 ev.
- 220 Gegevens: Stichting Dodenakkers, *Graven in de Damstergeschiedenis van een Groninger familie*, Marten Mulder (2007-2008).
- 221 Doc. 990.
- 222 Doc. 994.
- 223 F. Allan, *Geschiedenis en beschrijving van Haarlem*, Haarlem 1874 (reprint 1973), pag. 440.
- 224 L. van Dijk, Augustijns tuchthuis te Haarlem, in *Nederlandse Analecta*, OSA 6 (1965), pag. 139, 140.
- 225 W.J. Verwer, *Memoriaelbouck. Dagboek van gebeurtenissen te Haarlem van 1572-1581*, Haarlem 1973, pag. 12.
- 226 *Memoriaelbouck*, 23 maart 1577, pag. 193.
- 227 *Memoriaelbouck*, pag. 210.
- 228 *Monasticum*, pag. 372, 373.
- 229 Gegevens: blad *Steevast*, 2001, van de Vereniging Oud Enkhuizen.
- 230 T. Bellens en M. Vandenhuane, 'Het Allerheiligenklooster van de Antwerpse augustijnen, archeologisch en fysisch-antropologische gegevens, in *Relicta* 2, pag. 198, 199. Uitgave: Vlaams Instituut voor het onroerend Erfgoed, Antwerpen 2006.

Boven: zestien steden in de Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden waar in de middeleeuwen augustijnenkloosters gevestigd waren. Van vijftien middeleeuwse kloosters is tussen de zestiende en twintigste eeuw bijna alles met de grond gelijk gemaakt. Het klooster in Gent werd in de zeventiende eeuw herbouwd in een klassieke stijl.

Slechts van het Dordtse klooster zijn grote delen gespaard gebleven: de hoofdvorm met het pandhof, de refter, het dormitorium, de kelders, de kloosterkerk en de kloostertuin.

Kaart: detail uit 'Carte Generale Des Dixet Sept Provinces Des Pays bas - Chr. Tassin 1634.